

#11(63), 2020 część 8

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)

Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

#11(63), 2020 part 8

East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)

The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

**Peter Clarkwood(University College
London)**

**Igor Dziedzic (Polska Akademia
Nauk)**

**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**

**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**

Kehan Schreiner(Hebrew University)

**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

**Anthony Maverick(Bar-Ilan
University)**

**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**

**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**

**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**

**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

**Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie
85/21, 02-001 Warszawa, Polska»**

**Wschodnioeuropejskie Czasopismo
Naukowe**

**Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska**

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

**Reprezentacja czasopisma naukowego
w krajach afrykańskich.**

Republika Angoli.

ADAMSMAT_SU_LDA,

**Sede: Rio Longa_ prédio Z11 Quarteirão Z,
N°23, Município: BELAS, província: LUANDA**

E_mail: Adamsmat@mail.ru

Contribuinte n° 5417331007

Tel:+244-929527658

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

**Peter Clarkwood(University College
London)**

**Igor Dziedzic (Polska Akademia
Nauk)**

**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**

**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**

Kehan Schreiner(Hebrew University)

**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

**Anthony Maverick(Bar-Ilan
University)**

**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**

**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**

**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**

**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**

Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

**Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-
001 Warsaw, Poland»**

East European Scientific Journal

**Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw,
Poland**

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

**Representation of a scientific journal in
African countries:**

Republic of Angola

ADAMSMAT_SU_LDA,

**Sede: Rio Longa_ prédio Z11 Quarteirão Z,
N°23, Município: BELAS, província: LUANDA**

E_mail: Adamsmat@mail.ru

Contribuinte n° 5417331007

Tel:+244-929527658

СОДЕРЖАНИЕ

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

Дашиева Л.Д. ОБРЯДОВАЯ МУЗЫКА ВОСТОЧНЫХ ХОРИ-БУРЯТ И ЮЖНЫХ СЕЛЕНГИНЦЕВ: К ВОПРОСУ ЖАНРОВОЙ ТИПОЛОГИИ	4
--	---

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Болурова А.Н. ТРАДИЦИОННЫЕ ФОРМЫ ПРИОБЩЕНИЯ ДЕТЕЙ К НАРОДНОМУ ТВОРЧЕСТВУ У КАРАЧАЕВЦЕВ И БАЛКАРЦЕВ	7
Бучаста С.І. ДИНАМІКА БУДІВНИЦТВА ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ПОСЕЛЕННЯ У 1817 – 1857 РОКАХ	9
Желифонов М.П. ИНФОРМАЦИОННЫЙ КОВЕР	16
Каменцев Д.С. ПУБЛІЦИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА САЛЬСЬКОГО	23
Трембецкий А.В. ВІЙСЬКОВО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ДМИТРА ВІТОВСЬКОГО НА ВОЛИНІ (1916–1917)	33

КУЛЬТУРОЛОГИЯ

Генова Н.М. ТЕХНОЛОГИИ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА: РЕГИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ	38
--	----

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Abdurakhmonova H.A. МООС – AS A MODERN EDUCATION TREND	42
Бабакіна О.О. ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НІМЕЧЧИНИ (СЕРЕДИНА 70-Х РОКІВ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)	44
Тыныбаева Ж.Т., Бодауова Б.К., Маханбетова А.Ш., Айтжанова Ж.Н., Тюрбебаева А.М., Какенова А.Т. ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ СПОСОБНОСТЕЙ В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ	53

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Вакарюк Р.В. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ “ГРІХ” В АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ: ВПЛИВ БІБЛІЇ НА ЙОГО ФОРМУВАННЯ	59
Дубровченко Е.М. ПРАГМАЛІНГВІСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ОБРАЩЕНИЙ В КОММУНИКАТИВНОЙ СИТУАЦИИ	63
Скразловська І.А. ПРАГМАТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ГІПОКОРИСТИЧНИХ ФОРМ ТУРЕЦЬКОГО ОСОБОВОГО ІМЕНІ	66
Yakimenko N.E., Qiu Xueying SYNONYMIC SERIES PRESENTING THE PAREMIOLOGICAL CONCEPT “DEED” (ДЕЛО) IN RUSSIAN AND CHINESE	71

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

УДК 784.4

Dashieva L.D.

doctor of art,

Institute of Mongolian, Buddhist and Tibetan Studies of
Siberian Branch of Russian Academy of Sciences

RITUAL MUSIC OF THE EASTERN HORI-BURYAT AND SOUTHERN SELENGINSKY: ON THE ISSUE OF GENRE TYPOLOGY

Дашиева Лидия Данииловнадоктор искусствоведения, ведущий научный сотрудник
Институт монголоведения, буддологии и тибетологии
Сибирского отделения Российской академии наук

ОБРЯДОВАЯ МУЗЫКА ВОСТОЧНЫХ ХОРИ-БУРЯТ И ЮЖНЫХ СЕЛЕНГИНЦЕВ: К ВОПРОСУ ЖАНРОВОЙ ТИПОЛОГИИ

Abstract. This article presents for the first time the author's genre typology of ritual music of Eastern Khoriburyats and Southern Selenginsky. The classification of ritual music is based on the analysis of the genre system of Buryat ritual folklore. For the first time in Buryat folklore and ethnomusicology, the author of this article proposed a conditional differentiation of the ritual music of Eastern Khoriburyats and Southern Selenginsky people into four ritual blocks (cattle plots, hunting songs; ritual glorifications; wedding songs, folk songs accompanying the Buryat circular dance ehor; music of the Buddhist cult). In addition, genre differences between the Eastern Khoriburyat and Selenginsky South Buryat ritual song traditions are considered. The study of the local genre specifics of the ritual song tradition revealed intonation-genre connections in the root system of the Buryat ritual culture and clarified the points of similarities and differences in the musical dialects of the Buryats.

Аннотация. В данной статье впервые представлена разработанная автором жанровая типология обрядовой музыки восточных хори-бурят и южных селенгинцев. Классификация обрядовой музыки базируется на анализе жанровой системы обрядового фольклора бурят. Впервые в бурятской фольклористике и этномузыкологии автором статьи предложена условная дифференциация обрядовой музыки восточных хори-бурят и южных селенгинцев на четыре обрядовых блока (скотоводческие заговоры, охотничьи песни; обрядовые прославления; свадебные песни, ёхорные песни, сопровождающие бурятский круговой танец ёхор; музыка буддийского культа). Кроме того, рассматриваются жанровые различия восточной хори-бурятской и селенгинской южно-бурятской обрядовых песенных традиций. Исследование локальной жанровой специфики обрядовой песенной традиции позволило выявить интонационно-жанровые связи в корневой системе бурятской обрядовой культуры и уточнить моменты сходств и различий музыкальных диалектов бурят.

Key words: ritual music, genres, typology, Eastern Khoriburyats, Southern Selenginsky Buryats.

Ключевые слова: обрядовая музыка, жанры, типология, восточные хори-буряты, южные селенгинские буряты.

В данной статье продолжено изучение жанровой типологии обрядовой музыки бурят, начатое в авторской монографии «Обрядовая песенная традиция западных бурят» [3] и статье «Жанровая система обрядового фольклора бурят: к вопросу типологии» [2]. Впервые в бурятской фольклористике и этномузыкологии автором статьи была разработана классификация жанровой системы обрядового фольклора бурят, основанная на поющей и непоющей обрядовой поэзии, репрезентирован целостный обрядово-ритуальный комплекс.

Жанровая типологизация осуществлена с учетом всех имеющихся источников – монографии и сборники фольклорных текстов, этнографические

и архивные материалы. Кроме того, исследование жанровой типологии обрядовой музыки восточных хори-бурят и южных селенгинцев проведено на базе анализа бурятских народных песен из нотных сборников Д.С. Дугарова [4-5], «Песни хори-бурят» [7], а также архивных аудиозаписей бурятских собирателей-фольклористов, хранящихся в ЦВРК ИМБТ СО РАН (Центр восточных рукописей и ксилографов Института монголоведения, буддологии и тибетологии Сибирского отделения Российской академии наук): аудиокolleкции П.Б. Балданжапова (инв. № 3504), Д.С. Дугарова (инв. №№ 3084, 3085, 3086).

Песенная традиция забайкальских хори-бурят и южных селенгинцев¹ значительно отличается от

¹ Составляющих третью родо-племенную группу бурят, южных принято называть селенгинскими

бурятами. Они являются поздними выходцами из Монголии, переселившихся в Забайкалье в конце

западнобурятского песенного фольклора. Прежде всего существенные различия касаются жанровой специфики и музыкального стиля обрядовых песен. Если у западных бурят фундаментом обрядовой песенной традиции являются застольные песни *архиин дуунууд* и песенно-танцевальные *ёхорой дуунууд*², то в традиционной песенной культуре восточных *хори-бурят* и южных *селенгинцев* жанрово-стилевой доминантой является лирическая песенная традиция. Её генезис можно объяснить, углубившись в изучение истории культуры этих этнолокальных групп бурят.

Несмотря на широкий территориально-географический ареал расселения и окружение других этносов, песенное творчество *хори-бурят* объединяет единство культурного кода, выраженного в многогранности жанрового диапазона, сохранности песенно-танцевальной традиции, специфике музыкального интонирования. Хори-буряты сумели сохранить богатый мелодический фонд и музыкальный стиль своей песенной культуры, как уже было отмечено выше, значительно отличающийся от песенной традиции западных бурят *эхиритов*, *булагатов* и *хонгодоров*.

Впервые автором статьи предложена условная дифференциация обрядовой музыки восточных *хори-бурят* и южных *селенгинцев* на четыре группы (обрядовые блоки) по жанрово-функциональному принципу:

1. Обрядовая музыка, связанная со скотоводческой деятельностью (скотоводческие заговоры овцы *тээгэ*, коровы *оог-оог*) и охотничьей жизнью (раннефольклорные охотничьи обрядовые песни *урданай ангуушадай дуунууд*);

2. Прославления *магтаалнууд*:

а) прославление меткого стрелка из лука *бара/уухай*;

б) прославление победителя борцовского поединка *барилдаашана*;

в) прославление победившей в конных скачках лошади *мориной соло*;

3. Обрядовые песни и танцы, связанные с общественными формами проведения коллективных обрядов (родовых молений, праздников, свадеб): свадебные песни, круговой танец *ёхор* и сопровождающие его *ёхорные* песни *ёхорой дуунууд*;

4. Музыка буддийского культа (буддийские песнопения, заклинания, мантры *маани*).

Таким образом, к поющим жанрам обрядовой культуры *хори-бурят* и *селенгинцев* относятся обрядовые песни (охотничьи, свадебные, *ёхорные*), а также непесенные жанры, исполняющиеся вокально, которые к собственно

песням не относятся. Это скотоводческие заговоры *тээгэ*, *оог-оог*, обрядовые прославления *мориной соло*, *барилдаашан*, *бара* и буддийские песнопения.

1. К первой группе относятся скотоводческие заговоры и охотничьи песни, связанные с основными видами хозяйственной жизнедеятельности бурят (скотоводством, охотой). Также с охотой были связаны обрядовые прославления *Бара барлаха* (Призывание онгона *Бара*) из второй жанровой группы. По древней традиции, *Бара* «исполняли болельщики хором на больших родовых или межродовых спортивных состязаниях в стрельбе из лука» [6, с. 371]. Как пишет известный бурятский ученый Д.С. Дугаров, «Спортивные состязания и песнопение «*Бара барлаха*» были составной частью ежегодных летних празднеств жертвоприношения божествам и духам родной природы и культа плодородия и имели древнейшее доскотоводческое происхождение» [6, с. 372]. Такой же сакральной семантикой обладают обрядовые прославления *уухай* южных селенгинских бурят. Что касается прославлений победившей в конных скачках лошади *мориной соло* и победителя-борца *барилдаашана*, то их изучению необходимо посвятить специальное исследование. В современной обрядовой культуре восточных *хори-бурят* песнопения *мориной соло* и скотоводческие заговоры *тээгэ*, *оог-оог* относятся к уже исчезающим жанрам, единичные образцы которых были записаны, нотированы и опубликованы в монографии автора [3, с. 444-445].

2. Третью жанровую группу репрезентируют свадебные обрядовые песни и круговой танец *ёхор* в сопровождении *ёхорных* песен *ёхорой дуунууд*. Подробному анализу бурятского кругового танца *ёхор* посвящена монография автора [1], а исследованию свадебной песенной традиции – раздел 6.2 в главе 6 «Песни обрядов жизненного цикла» [3, с. 290-300].

3. Четвертая жанровая группа обрядовой музыки *хори-бурят* и *селенгинцев* – буддийские песнопения храмовой и нехрамовой традиции, является малоисследованной областью традиционной музыкальной культуры бурят.

4. Таким образом, жанровый состав обрядовой музыки восточных *хори-бурят* идентичен обрядовой песенной традиции южных *селенгинцев*.

5. Однако у южных *селенгинцев* присутствуют отличия от *хори-бурятской* песенной культуры. В частности, в третью жанрово-интонационную группу входят застольные песни *архиин дуунууд*. Это подтверждается архивными аудиозаписями из коллекции Д.С. Дугарова [инв. №№ 3085, 3086] и нотными примерами из его сборника бурятских

XVII – первой четверти XVIII в. и в настоящее время проживающих в долине реки Селенги и по ее притокам (Чикой, Джиды и Хилку) [8].

² Истоки формирования этой жанрово-стилевой доминанты имеют ранние обрядовые корни происхождения. На мой взгляд, они восходят к

архаическому времени языческих и шаманских культов на всей территории Центральной Азии. Об этом косвенно свидетельствуют семантика и музыкальная лексика обрядовых песен западных бурят.

народных песен «Песни селенгинских бурят» [5]. Кроме того, особую группу составляют немногочисленные южнобурятские колыбельные песни *улгын дуунууд*, репрезентирующие обрядовую родинную традицию.

6. Другой ритуально-обрядовый пласт песенной традиции южных бурят представляет *эхирит-булагатская* песенно-танцевальная культура. Учитывая то, что западные буряты *эхириты* и *булагаты*, мигрировавшие из Предбайкалья в Забайкалье в XVII–XVIII вв. и в настоящее время проживают на юге Республики Бурятия в Селенгинском, Джидинском, Кяхтинском и частично Бичурском районах, они относятся к селенгинским бурятам лишь в территориально-географическом плане. Однако по сути селенгинские *эхирит-булагаты* представляют культуру западных предбайкальских бурят. В этой связи подчеркнем, жанровая типология обрядовых песен этой локальной группы южных бурят соответствует западнобурятской песенной традиции, подробно исследованной в монографии Л.Д. Дашиевой [3].

Таким образом, исследование локальной жанровой специфики обрядовой песенной традиции позволило выявить интонационно-жанровые связи в корневой системе обрядовой культуры бурят, уточнить моменты сходств и различий музыкально-диалектных особенностей (звуковысотной-ладовой организации, ритмического строения) обрядовых песен бурят.

Список литературы:

1. Дашиева Л.Д. Бурятский круговой танец ёхор: историко-этнографический, ладовый, ритмический аспекты. – Улан-Удэ: Изд-во БНЦ СО РАН; 2009. [Dashieva LD Buryatskij krugovoj tanec yohor: istoriko-etno-graficheskij, ladovyj, ritmicheskij aspekty. – Ulan-Ude: Izd-vo BNC SO RAN; 2009. (In Russ).]
2. Дашиева Л.Д. Жанровая система обрядового фольклора бурят: к вопросу типологии

// Культура Центральной Азии: письменные источники. – Улан-Удэ, 2016. – вып. 9. – С. 202-213. [Dashieva LD Zhanrovaya sistema obryadovogo fol'klora buryat: k voprosu tipologii. Kul'tura Central'noj Azii: pis'mennye istochniki. Ulan-Ude, 2016; 9. 202-213. (In Russ).]

3. Дашиева Л.Д. Обрядовая песенная традиция западных бурят: Научное исследование [монография] – Иркутск: Изд-во «Оттиск»; 2017. [Dashieva LD Obryadovaya pesennaya tradiciya zapadnyh buryat: Nauchnoe issledovanie [monografiya] – Irkutsk: Izd-vo «Ottisk»; 2017. (In Russ).]

4. Дугаров Д. С. Бурятские народные песни. Песни хори-бурят / БКНИИ СО АН СССР. – Улан-Удэ, 1964. [Dugarov DS Buryatskie narodnye pesni. Pesni hori-buryat / BKNII SO AN SSSR. Ulan-Ude, 1964. (In Russ).]

5. Дугаров Д. С. Бурятские народные песни. Песни селенгинских бурят. – Улан-Удэ: Бурят. кн. изд-во; 1969. [Dugarov DS Buryatskie narodnye pesni. Pesni selenginskih buryat. Ulan-Ude: Buryat. kn. izd-vo; 1969. (In Russ).]

6. Дугаров Д. С., Куницын О. И. Буряты // Музыкальная культура Сибири: в 3-х т. – Новосибирск, 1997. – Т. 1, кн. 1. – С. 336–404. [Dugarov DS, Kunicyn OI Buryaty // Muzykal'naya kul'tura Sibiri: v 3-h t. Novosibirsk, 1997; 1(1); 336-404. (In Russ).]

7. Песни хори-бурят / Сост. и вст. ст. Л. А. Халтаева. – Улан-Удэ: ВСГАКИ; 1999. [Pesni hori-buryat / Sost. i vst. st. LA Haltaeva. Ulan-Ude: VSGAKI; 1999. (In Russ).]

8. Румянцев Г. Н. Селенгинские буряты (происхождение и родо-племенной состав) // Материалы по истории и филологии Центральной Азии. – Улан-Удэ, 1965. – С. 87–117. [Rumyancev GN Selenginskie buryaty (proiskhozhdenie i rodo-plemennoj sostav) // Materialy po istorii i filologii Central'noj Azii. Ulan-Ude, 1965; 87-117. (In Russ).]

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Bolurova A.N.

*candidate of historical Sciences,
associate Professor of the Department of Russian history
Karachay-Cherkess state University
named after U. D. Aliyev*

TRADITIONAL FORMS OF INTRODUCING CHILDREN TO FOLK ART THE CREATIVITY OF THE KARACHAI AND BALKARS

Болурова А.Н.

*кандидат исторических наук,
доцент кафедры истории России
Карачаево-Черкесский государственный университет
имени У.Д. Алиева*

ТРАДИЦИОННЫЕ ФОРМЫ ПРИОБЩЕНИЯ ДЕТЕЙ К НАРОДНОМУ ТВОРЧЕСТВУ У КАРАЧАЕВЦЕВ И БАЛКАРЦЕВ

Summary. This article analyzes the traditional forms of children's involvement in folk art. The work focuses on the fact that children from an early age began to be taught what they had to do all their life. Forms of introducing children by gender to folk art were once and for all established.

Аннотация. В данной статье анализируются традиционные формы приобщения детей к народному творчеству. В работе сделан акцент на то что, детей с раннего возраста начинали приучать к тому, чем он должен был заниматься всю свою жизнь. Формы приобщения детей по половому признаку к народному творчеству являлись раз и навсегда установленными.

Key words: karachay-balkars, ethnic group, agriculture, customs, rituals, children, education, class, work, creativity.

Ключевые слова: карачаево-балкарцы, этнос, сельское хозяйство, обычаи, обряды, дети, воспитание, сословий, труд, творчество.

Карачаевцы и балкарцы - небольшие тюркские народы, занимающие отроги Центрального Кавказа. Некогда это был единый этнос, в результате ряда исторических событий разделившийся на карачаевцев и балкарцев. Язык, культура, антропологический тип совершенно един. Соседями карачаевцев и балкарцев были разные народы Кавказа, так как они уже расселились, но в разных областях близко соседствуя. Карачаевцы до революции занимали верховья р. Кубани и ее притоков, так сказать, Кубанского ущелья, балкарцы занимали верховья рек Черка Балкарского, Черска Хуламо-Безенгиевского, Чегемского и Баксана. Культурные контакты у карачаевцев были до революции с соседями: черкесами, абазинами, абхазами, сванами, кабардинцами. У балкарцев с кабардинцами, осетинами, рагинцами, сванами (этнографические группы грузин), дагестанцами [1, с. 127].

До революции основным занятием карачаевцев и балкарцев было сельское хозяйство, где преобладало отгонное скотоводство в сочетании с земледелием. Скотоводство играло главную основную роль в экономике и жизни карачаевцев и балкарцев. Они разводили неимоверно огромное количество овец, коз, лошадей, крупный рогатый скот. Большое внимание уделялось переработке продуктов от

выращиваемого скота. Получаемое сырье от скотоводства в Карачае и Балкарии, что ни есть было самого высшего качества - супер. Такую оценку давали этому не только сами карачаевцы, но и все народы, которые были в близком этнокультурном контакте на протяжении многих столетий [6, с. 139].

При ведении хозяйства карачаевцы и балкарцы в традиционном укладе жизни широко применяли труд детей. Детский труд приучения детей к навыкам труда было одним из важнейших вопросов семейного уклада этноса. Этнические традиции, выработанные на протяжении длительного времени, привели карачаевцев и балкарцев к осознанному убеждению в том, что самое результативное воспитание - это воспитание трудом. В силу этих причин-то и привлекали детей с малолетства к труду, а не потому, что не берегли или не хватало рабочих рук. Но при всем этом всегда надо знать следующее, что детей привлекали исключительно только к посильному труду. Ни при каких обстоятельствах в самой что ни есть категоричной форме тяжелый труд был противопоказан, в особенности для девочек. Детей с раннего возраста начинали приучать к тому, чем он должен был заниматься всю свою жизнь. Ребенок должен был знать цену всему, что все, чем он питается, во что одевается, где живет, создано не природой сами по себе, а что на это потрачено

огромный человеческий труд. Воспитание трудом по карачаево-балкарским этническим понятиям в ребенке с самого детства прививало и такое немаловажное понятие как чувство рачительности, бережного отношения ко всему, что создано человеком. Ведь до революции карачаевцы и балкарцы на Кавказе, безусловно, занимали одно из ведущих мест по количеству скота на душу населения. Детям с малых лет стремились привить любовь к животным, причем как к домашним, так и к диким. Ярko, выразительно наблюдается это в языке народа, а также в устном народном творчестве. Во всех сказках карачаевцев и балкарцев постоянно рядом присутствуют дети и детеныши животных, которые всегда взаимно дружны и уважительны [5, с.94].

Детей с малолетства при воспитании подразделяли исходя из пола. Привитие детям народных знаний шло мальчикам в одной плоскости, девочкам - в другом направлении. Мальчиков, как правило, обучали мужчины так сказать чисто мужским занятиям, девочек, наоборот, женщины. Причем было бы ошибкой утверждать, что в привитии народного творчества участвовало лишь только взрослое население, отнюдь нет. Существовала, так сказать, возрастная, ступенчатая преемственность в привитии знаний, в приобщении к творчеству [3, с.156].

Формы приобщения детей по половому признаку к народному творчеству являлись раз и навсегда установленными. Мальчиков к этому делу приобщали мужчины, девочек, естественно, женщины. Творчество как и хозяйствование, было непрерывным циклом у детей до совершеннолетия. Мальчикам, сразу как они начинали ходить, стремились прививать любовь прежде всего к животным, особенно к маленьким ягнятам, козлятам и т.д., т.е. шло так сказать приобщение к природе. Ведь общеизвестно, что наездничество на Кавказе у всех народов, в том числе и у карачаевцев и балкарцев, считалось одним из больших достоинств мужчин. В силу этого, мальчиков сразу с малолетства учили верховой езде. Ребенок в 5-7 лет должен был уметь поймать лошадь, оседлать и выполнять какие-либо поручения взрослых. В таком возрасте его начинали приобщать к свеживанию туш овец и коз, что естественно сопровождалось с помощью взрослых. Мальчики в этом возрасте уже приобщались и к такому важнейшему труду в хозяйстве, что являлось сугубо чисто мужским делом, как косьба сена, где в 14-16 лет он становился полноценным косарем. Уметь прекрасно косить в этносе считалось одним из больших достоинств мужчины в условиях слабо развитых производительных сил. Дети с 5-7 лет также постоянно помогали взрослым посильным трудом во время стрижки овец, доения коров, уходом за скотом, участвовали при возведении жилых помещений и т.д. В хозяйстве не было ни одной работы, куда бы не стремились приобщить детей [2, с. 56]. Параллельно детей приобщали и к духовной культуре. Детям постоянно рассказывали сказки,

басни, всевозможные эпические повествования. Примечательно отметить и то, что традиционно карачаевцы и балкарцы стремились детям привить дружбу и уважительное отношение к соседним народам.

В своих бытовых рассказах старшие всегда подчеркивали добрые, дружественные отношения, сложившиеся издревле с соседними народами. Возможно, может быть, поэтому ни у карачаевцев, ни у ~~балкарцев~~ никогда не было существенных конфликтов с народами, с кем соседствовали исторически давно. Подтверждением этому являются и частые браки, совершаемые с соседями, а также единение, когда нависла общая беда со стороны неприятелей. Важным элементом в приобщении к труду, к творчеству было также научить ребенка - мальчика хорошо и метко стрелять, уметь прекрасно охотиться, т.к. территория Карачая и Балкарии изобиловала дичью. В данное время все формы труда, которыми занимались традиционно мужчины у карачаевцев и балкарцев, часть из которых бытует, прививаются с детства и детям [9, с. 95].

При господстве традиционного уклада быта карачаевцев и балкарцев мужской труд четко был отделен от женского, поэтому как мы об этом говорили выше, приобщение девочек к народному творчеству шло совсем в другом направлении. Девочки с раннего возраста приобщались прежде всего к умению готовить пищу (уметь печь лепешки, всевозможные пироги, непременно каждая должна была уметь изготавливать и всевозможные традиционные кушанья из внутренностей овец, коз). Все это являлось как бы национальным маркером взрослой девушки. К подлинно народному творчеству детей учили исконному занятию женщин карачаевок и балкарок к всевозможным ремеслам, которые и частности были непосредственно связаны с сырьем, получаемым от скота. Это прежде всего шерсть, шкуры и кожа и изделия, получаемые из них. К 5-7 годам любая девочка из любого социального сословия должна была уметь расчесывать и прясть шерсть, вязать носки, рукавицы и т.д. К 10-12 и старше лет девочки-подростки уже непосредственно вместе со взрослыми участвовали в выделке шкур, кожи, а также в изготовлении шуб, обуви и в валянии войлочных шляп и знаменитых на Кавказе войлочных ковров-киизов. Важным элементом в воспитании девочек, что тоже непосредственно связано с народным творчеством, это было умение убирать комнаты в традиционном стиле [8, с.132]. Немаловажное значение к приобщению детей к творчеству имела и духовная сторона, где детей с малолетства обучали всему тому, что и мальчиков. Но еще вдобавок играть на традиционных национальных музыкальных инструментах, ибо в этой роли издревле выступали у карачаевцев и балкарцев только женщины и в основном, что примечательно - девушки. Умение играть на музыкальных инструментах было весьма престижным делом для девушки, особенно в

социальных верхах карачаево-балкарского общества. И еще одна особенность, из высших сословий девочки занимались золотешвейным ремеслом, что было недоступно детям из низших сословий [7, с.78].

Все традиционные формы приобщения к детскому труду, народному творчеству бытуют и по сей день, но некоторые формы утратили свою силу, ввиду большого скачка, который совершили карачаевцы и балкарцы в последние десятилетия. Из всего того к чему приобщали детей подростков - девочек, сохраняется и получило большое, точнее неимоверное развитие, так это вязание. Поистине среди детей девочек вязание - это уникальное явление, которое передалось, как говорится, генетически из поколения в поколение. В настоящее время общее количество населения карачаевцев и балкарцев составляет примерно более 200 т. человек, так девочки из этого числа, если немного утрировать, смогли бы обвязать всевозможными изделиями, имеется в виду одежда из шерсти (шапочки, кофты, носки, рукавицы и т.д.) чуть ли не "весь" земной шар [4, с. 243].

Литература

1. Адыги, балкарцы и карачаевцы в известиях европейских авторов (XIII-XIX вв.) / Сост. В.К. Гарданов. Нальчик, 1974 г. 632 с.
2. Батчаев В.М. Из истории традиционной культуры балкарцев и карачаевцев. Нальчик, 1986. 168 с.
3. Каракетов М.Д. Из традиционной обрядово-культурной жизни карачаевцев. М., Наука, 1995. 344 с.
4. Карабаевцы. Историко-этнографический очерк. Черкесск, 1978. 336 с.
5. Кучмезова М.Ч. Соционормативная культура балкарцев: традиции и современность. Нальчик., 2003. 210 с.
6. Косвен М.О. Этнография и история Кавказа. М., 1961. 260 с.
7. Малкандуев Х.Х. Этническая культура балкарцев и карачаевцев. Нальчик, Эльбрус, 2001. 173 с.
8. Малкандуев Х.Х. Древняя песенная культура балкарцев и карачаевцев. Нальчик, 1990. 193 с.
9. Смирнова Я.С. Семья и семейный быт народов Северного Кавказа. М., 1983. 263 с.

УДК 94 (477. 54) «1817-1857»

Buchasta Svitlana Ivanivna,

*Applicant at the Department of History and Culture of Ukraine
SHEI «Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical
Hryhoriy Skovoroda University»*

DYNAMICS OF INFRASTRUCTURE CONSTRUCTION OF THE UKRAINIAN MILITARY SETTLEMENT IN 1817 – 1857

Бучаста Світлана Іванівна

*здобувач кафедри історії та культури України,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»*

ДИНАМІКА БУДІВНИЦТВА ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ПОСЕЛЕННЯ У 1817 – 1857 РОКАХ

Annotation. The construction dynamics of infrastructure facilities in the districts of the military settlement of cavalry on the territory of Kharkiv province in 1817 – 1857 is considered in the article, which is based on summary statistical quantitative data. Comparative analysis allows us to assess the pace of construction and its results in the creation of various functional groups of buildings to perform the tasks of the settlement for the deployment, provisioning and training of troops. For the first time, data are given in absolute terms on the number of completed facilities in each of the eight regimental districts for the entire period of existence of the Ukrainian military settlement.

Анотація. У статті, що базується на зведених статистичних кількісних даних, розглядається динаміка будівництва об'єктів інфраструктури в округах військового поселення кавалерії на території Харківської губернії у 1817 – 1857 рр. Порівняльний аналіз дозволяє оцінити темпи будівництва та його результати у створенні різних функціональних груп будівель для виконання завдань поселення з розміщення, забезпечення та підготовки військ. Вперше наводяться дані в абсолютних показниках про кількість збудованих об'єктів у кожному з восьми полкових округів за весь період існування Українського військового поселення.

Key words: *construction dynamics, infrastructure, Ukrainian military settlement, functional groups of buildings.*

Ключові слова: *динаміка будівництва, інфраструктура, Українське військове поселення, функціональні групи будівель.*

Постановка проблеми. Дослідження історії українських земель за доби Російської імперії пов'язано з вивченням впливу основних державних інститутів на розвиток територій, в тому числі імперської армії як одного з ключових чинників такого впливу. Створення військових поселень у Російській імперії у першій половині XIX ст. було пов'язане з вилученням великих територій з цивільного управління. Безпосередньо в межах сучасної України була поселена регулярна кавалерія. У 1817 році у повітах Слобідсько-Української губернії розпочалось розміщення чотирьох полків 3-ої уланської дивізії (пізніше 2-га, 1-а). З 1825 року були поселені ще 4 полка кірасирської дивізії. Полкові земельні округи об'єднувались у два дивізійні та корпусний. Новий адміністративний устрій полкових округів дублював структуру підрозділів армії. Селища поділялись на взводні, напівескадронні, ескадронні та полкові. Від рівня у даній ієрархії залежав склад, кількість та якість зведених об'єктів інфраструктури у кожному з них. В такий спосіб передбачалося не тільки забезпечити повсякденні потреби діючих армійських частин, але й вирівняти потенціал господарчого розвитку окремих адміністративних одиниць задля стабільного забезпечення розквартированих частин. Саме для виконання глобальних завдань у регіональному військовому поселенні кавалерії в Харківській губернії процес створення інфраструктури відбувався на декількох рівнях – геопланувальному (зміна системи розселення), містобудівному (перепланування селищ) та безпосередньо архітектурно-будівельному (створення об'єктів). Найбільш об'єктивною характеристикою розвитку даного процесу, на нашу думку, є порівняльний аналіз даних про кількісний та функціональний склад побудованих об'єктів, темпи будівництва на підставі обробки та аналізу історико-статистичної інформації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історія військово-поселеної системи Російської імперії першої половини XIX ст. у цілому була предметом наукових досліджень К. Ячменіхіна, Т. Кандаурової, В. Цубенко; регіональним військовим поселенням на території України також присвятили свої праці вищеназвані вчені та Б. Луговий, О. Колєватов. На основі вивчення значного корпусу архівних документів всі автори дають широке уявлення про систему поселених військ, їх територіальний устрій, управління, соціально-економічний розвиток та частково торкаються теми будівництва інфраструктури у військових поселеннях як сфери їх економічного розвитку. Кандаурова Т. М. вперше дає значний фактичний статистичний матеріал про склад інфраструктури різних міст і округів. Однак автор розглядає інфраструктуру не як систему матеріальних об'єктів, що забезпечують певний вид діяльності, а безпосередньо як саму систему діяльності установ, що створюють певний культурний продукт.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Невирішеною дотепер залишається проблема дослідження процесу створення інфраструктури у динаміці, визначення обсягів будівництва у абсолютних показниках. Базою для проведення статистичних вимірювань стали зведені відомості, складені автором на підставі великого корпусу архівних документів. За одиницю статистичного спостереження взятий факт створення об'єкту інфраструктури, тобто перебудовані наново будівлі показані як два окремих об'єкта. Дані про житло наведені без урахування перебудови власних дерев'яних будинків військових поселенців. Тотальність перебудови та перенесення таких будинків не викликає сумніву, адже у 1855 році змінених будинків нараховувалось 28084, а таких що потребують перебудови 2222 (7%) [25, арк. 280 зв]. На жаль, знайти повні та систематичні статистичні дані саме про будівництво споруд на шляхах сполучення поки не вдалось.

Мета статті.

Опираючись на матеріали віднайденних джерел, враховуючи зведені статистичні відомості, визначити та проаналізувати кількісні показники будівництва інфраструктури в округах Українського військового поселення кавалерії за весь період їх існування, провести періодизацію процесу.

Викладення основного матеріалу.

Результати дослідження складу інфраструктури Українського військового поселення [4] дозволили встановити загальний перелік об'єктів, наявний у всіх округах, який включає 142 уніфіковані назви. Згрупування їх згідно основних завдань військових поселень виявило 8 функціональних груп: 1. Охорона здоров'я, підтримання гігієни та соціальне піклування; 2. Військово-адміністративне управління; 3. Охорона громадського порядку та пожежна безпека; 4. Квартирування офіцерів, унтер-офіцерів та чиновників; 5. Утримання та підготовка кінного складу кавалерійських полків; 6. Освіта та підготовка військових кадрів і резервів; 7. Забезпечення господарчого розвитку; 8. Забезпечення виробничої діяльності. Відмітимо, що такий поділ є дещо умовним, але необхідним для дослідження динаміки будівництва та ступені задоволення потреб поселення.

Проведений аналіз великого обсягу фактологічного матеріалу та головних чинників будівництва, як галузі економіки військового поселення [1–6], дозволяє запропонувати періодизацію даного процесу з урахуванням факторів, які впливали на темпи та обсяги будівництва, а саме: темпів територіального формування округів, законодавчого забезпечення, обсягів робочої сили та фінансування, удосконалення системи управління та реформування військовопоселеної системи в цілому. Кількісні дані наведені у Таблиці 1.

Кількість збудованих об'єктів інфраструктури у округах Українського військового поселення з 1817 до 1857 року за періодами та функціональними групами
[17, арк. 152-168; 21, арк. 123-341; 22; 24, арк. 534-574, 628-676; 25]

I період									
1 округ	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2 округ	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3 округ	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4 округ	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Всього у 1-4-х округах	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5 округ	1	1	3	2	18	7	17	5	54
6 округ	0	0	0	7	18	4	7	1	37
7 округ	0	0	0	4	26	1	5	1	37
8 округ	0	0	0	0	24	0	2	3	29
Всього у 5-8 х округах	1	1	3	13	86	12	31	10	157
Всього в УВП	1	1	3	13	86	12	31	10	157
II період									
1 округ	4	2			17	6	3	3	35
2 округ	6	1	1	1	30	4	10	2	55
3 округ	6	1	1		32	4	4	2	50
4 округ	2	1	1		11	4	1	2	22
Всього у 1-4-х округах	18	5	3	1	90	18	18	9	162
5 округ	3	0	7	40	41	16	19	5	131
6 округ	16	1	12	48	22	15	21	1	136
7 округ	5	2	4	19	26	7	12	0	75
8 округ	4	0	0	12	12	5	14	9	56
Всього у 5-8 х округах	28	3	23	119	101	43	66	15	398
Всього в УВП	46	8	26	120	191	61	84	24	560
III період									
1 округ	8	2	4	67	54	9	34	13	191
2 округ	8	2	2	54	46	6	44	8	170
3 округ	14	4	7	54	77	18	37	12	223
4 округ	11	3	1	46	30	13	49	14	167
Всього у 1-4-х округах	41	11	14	221	207	46	164	47	751
5 округ	19	2	2	31	15	18	9	6	102
6 округ	10	7	3	38	24	17	7	11	117
7 округ	23	1	3	75	31	12	15	16	176
8 округ	10	3	7	59	19	15	15	15	143
Всього у 5-8 х округах	62	13	15	203	89	62	46	48	538
Всього в УВП	103	24	29	424	296	108	210	95	1289
IV період									
1 округ	22	8	14	61	21	6	18	16	166
2 округ	30	1	9	31	22	9	14	13	129
3 округ	22		20	45	20	9	14	6	136
4 округ	38	1	19	34	49	12	13	7	173
Всього у 1-4-х округах	112	10	62	171	112	36	59	42	604
5 округ	19	3	4	27	10	5	24	9	101
6 округ	24	0	0	19	18	20	24	48	153
7 округ	16	1	1	27	14	7	20	19	105
8 округ	31	3	4	9	16	1	28	6	98
Всього у 5-8 х округах	90	7	9	82	58	33	96	82	457

Всього в УВП	202	17	71	253	170	69	155	124	1061
Разом у I – IV періоди									
1-4 округи	171	26	79	393	409	100	241	98	1517
5-8 округи	181	24	50	417	334	150	239	155	1550
Всього в УВП	352	50	129	810	743	250	480	253	3067

Перший період, обмежений 1817 – 1821 роками, тобто часом засування поселення та остаточного визначення його територіальних меж, стосується будівництва лише у окрузі уланської дивізії. Цей період може вважатися підготовчим, тому що будівництво характеризується невеликими обсягами (157 об'єктів) через невизначеність просторових трансформацій округів, недостатність робочої сили та будматеріалів. Переважно зводяться тимчасові об'єкти, використовуються вже вживані будівельні матеріали [13, арк. 105; 15, арк. 309], наявні будівлі іноді навіть без перебудови [10, л. 793–805 об.]. Важливо зазначити, що такі будівлі слугували доволі довго та піддавалися перебудовам тільки в 1830-40-х роках лише через ветхість [17, арк. 158 зв.].

Першочерговою та найбільш чисельною групою об'єктів на першому етапі формування інфраструктури були стайні (86 об'єктів), що пояснювалося необхідністю збереження в зимовий час кінського складу [13, арк. 347–348 зв.]. Манежі також були у числі першочергових будівель, бо забезпечували продовження стрійової підготовки аби уникнути втрати боєздатності військ (12 об'єктів). Дуже важливими об'єктами у перший період будівництва були провіантські та запасні хлібні магазини для забезпечення запасу зерна на випадок неврожаю та інші господарчі об'єкти (31 об'єкт) [13, арк. 307; 9, л. 1213].

Одними з перших інфраструктурних об'єктів в поселених округах з'являються шпиталі. У 1819 році були складені фасад і план шпиталю в Чугуєві [10, л. 853], проведені підготовчі роботи, але фактичне будівництво розпочалось тільки в середині 1820-х років.

Для нарощування темпів будівництва велика увага приділялася в цей же час заготівлі будівельних матеріалів (10 об'єктів). Цегельні заводи були влаштовані в 1819–1820 роках в кожному полковому окрузі, в шести печах яких за цей період було вироблено близько мільйону штук обпаленої цегли [8, с. 90–107].

Другий період, між 1822 та 1832 роками, розпочинається з початком системного будівництва інфраструктури. Кардинальне реформування системи військових поселень, яке закінчилося відривом поселеної частини від діючої у 1832 році, значно змінює потребу в інфраструктурі.

Завершення процесу формування округів у 1821 році стає точкою відліку для початку системного будівництва у населених пунктах поселення.

Відмінною рисою будівельних робіт стає плановість і послідовність. Одночасно будувалася комплекс будівель, або здійснювалась забудова вулиці, селища. Тільки після повного завершення

робіт переходили до наступного місця [14, арк. 154]. Найбільш активні темпи будівництва нової інфраструктури, безумовно, спостерігалися в дивізійних і полкових штабах.

Частина вже збудованих тимчасових об'єктів переносилася на проектні місця [18, арк. 226–229 зв.]. Будівництво тимчасових об'єктів з старого матеріалу продовжувалось [16, арк. 110–113; 17, арк. 159–160, 436].

Нарощування потужності цегельних заводів, організація додаткової робочої сили з солдатів піхотних батальйонів і місцевих робітників підрозділів дозволила з 1824 року почати активне будівництво капітальних штабних будівель з випаленої цегли. У 1824 році в окрузі 2-ї уланської дивізії було вироблено вже близько 6 млн. штук цегли [8, с. 90 - 107].

Будівництво об'єктів інфраструктури в округах кірасирської дивізії розпочалося лише з 1825 року з затримкою через низькі темпи викупу землі у поміщиків [11, л. 209–214]. Але вже з 1827 року темпи будівництва поступово наростають. Початковому періоду в округах кірасирської дивізії також було притаманно переважне будівництво запасних хлібних магазинів, стаєнь та манежів (18, 190, 18 об'єктів відповідно).

Викликане реформою 1827 року збільшення території округів кавалерії і числа населених пунктів викликало зміни в чіткій ієрархії системи розселення і спричинили деякі зміни у складі інфраструктури. Але перелік об'єктів інфраструктури залишався таким же, що і в уланській дивізії, як і черговість їх зведення.

Зводяться та здаються в експлуатацію шпиталі як в округах 2-ї уланської дивізії, так і 2-ї кірасирської дивізії (28 та 18 об'єктів відповідно).

В кінці 1820-х – на початку 1830-х років починають будуватися комплекси для військово-робочих підрозділів. Прагнення до здешевлення будівельних робіт у військових поселеннях призводило до розвитку власного виробництва будівельних матеріалів, окремих елементів екстер'єрів та інтер'єрів будинків, предметів обстановки, меблів, транспортних засобів тощо. Це відображається у зростанні кількісних показників групи будівель виробничого розвитку з 10 до 24 об'єктів.

Лідуюче положення починає займати будівництво житлових будинків для офіцерів (120 об'єктів) на фоні збереження темпів будівництва будівель для утримання кінного складу (191 об'єкт) та господарчого розвитку території (84 об'єкта). Але при цьому спостерігається достатньо великий обсяг будівництва у кожній функціональній групі, що підтверджує практично повне формування у цей період у округах уланської дивізії складу

інфраструктури за Правилами про розділення ескадронних штабних будівель 1821 року [2; 4].

Після реформи 1827 року деякий час будівельна сфера рухається за інерцією. Та у 1829 році відбувається різке зменшення обсягів будівництва [12, л. 2–19] і втрата багатьма об'єктами інфраструктури своєї актуальності внаслідок реформ, по-перше, власне військовопоселеної системи, по-друге, підготовки військової реформи 1833 року, яка змінила склад полків та їх квартирний розпис, що вимагало зміни кількості та розподілу об'єктів інфраструктури.

Відокремлення у 1832 році поселеної частини від діючої і створення в 1836 році восьми господарських округів Українського військового поселення сприяли збільшенню числа об'єктів будівництва саме для забезпечення господарської частини, і так само, призвело до зміни функціонального призначення деяких будівель.

Третій період можна розглядати в межах 1833 – 1844 років. Верхня межа була визначена вже описаним реформуванням військових поселень, нижня стосується часу фактичного завершення розбудови інфраструктури до нормативного переліку та переходу до її модернізації.

З 1835 року відновлюється будівництво в полкових округах Українського військового поселення шкіл, казарм і допоміжних будівель для кантоністів кавалерійських навчальних ескадронів і артилерійських батарей [20, арк. 142–147]. У статистиці бачимо інтенсифікацію будівництва об'єктів з функцією освіти та підготовки військових кадрів та резервів у 1833–1844 роках у порівнянні з 1820-ми роками (108 та 61 об'єкт відповідно).

У 1841 році складаються норми забезпеченості казенними будівлями округів для їх повного облаштування в будівельному відношенні [21, арк. 121–121 зв.]. Перепис всіх наявних і потрібних капітальних будівель, проведений в округах в 1841 році, показав, що забезпеченість капітальними будівлями в Українському військовому поселенні становила 67,1 %. Але з урахуванням використання тимчасових будівель була цілком задовільною та складала 90,6 %. Тобто, з початку 1840-х років, у округах Українського військового поселення не стільки розбудовували

інфраструктуру, скільки її модифікували, замінюючи тимчасові будівлі на капітальні.

У 1841 році ліквідація резервних ескадронів і введення в округи на їх місце непоселених військових частин призвели до зміни функціонального призначення деяких об'єктів, але основний функціональний перелік будівель поселених частин залишався таким же. Для потреб непоселених частин силами військового поселення у межах своїх територій та в селищах цивільного відомства будувалися необхідні споруди [23, арк. 22–23, 59–60 зв.]. Введення в 1–4-х округах (кірасирської дивізії) суспільної оранки сприяло будівництву службових споруд при суспільних токах. Як наслідок, кількість побудованих об'єктів господарчої групи у цей період (164 об'єкта) значно перевищило показники у 5–8-х округах (уланської дивізії) (46 об'єктів) та мало інтенсивніший характер.

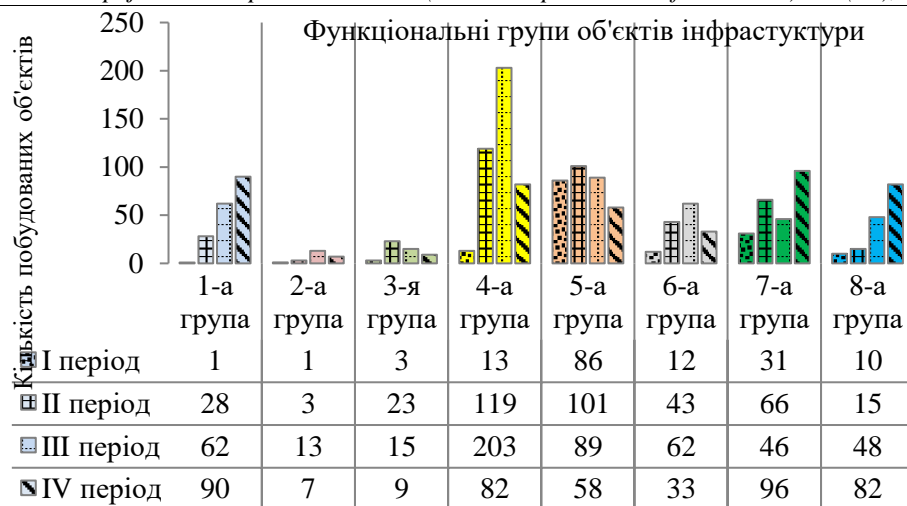
У 1844 році Департамент військових поселень вніс істотні зміни в систему фінансового забезпечення будівництва в поселеннях [22, арк. 5–7, 15–16 зв.]. Інженерне управління почало відігравати провідну роль у будівництві об'єктів інфраструктури, комітети управління округів втрачають можливість замовлення перспективних об'єктів будівництва. Водночас спостерігається тенденція збільшення будівництва за розпорядженням місцевого начальства.

Четвертий період, з 1845 до 1857 року, це здебільшого час модернізації вже існуючої інфраструктури до законодавчої ліквідації військового поселення.

З 1846–1847 років щорічні суми на будівництво та ремонт стають фіксованими. За кошти загального капіталу військових поселень будуються тільки капітальні кам'яні будівлі та оновлюються застарілі дерев'яні, плотові чи фахверкові. Тому для будівництва необхідних об'єктів місцевому керівництву дозволяють витратити кошти з капіталу військових поселень [19, арк. 1–15]. Ознакою часу стає зведення у всіх без виключення населених пунктах поселення протягом 1–2-х років таких однотипних об'єктів, як лазні для дотримання гігієни, будинки на кладовищах для уявно померлих, будівлі для розміщення пожежної команди, коней та інструментів тощо.

Діаграма 1. Динаміка створення інфраструктури у 1–4 округах (округ кірасирської дивізії) Українського військового поселення у 1817 – 1857 рр.

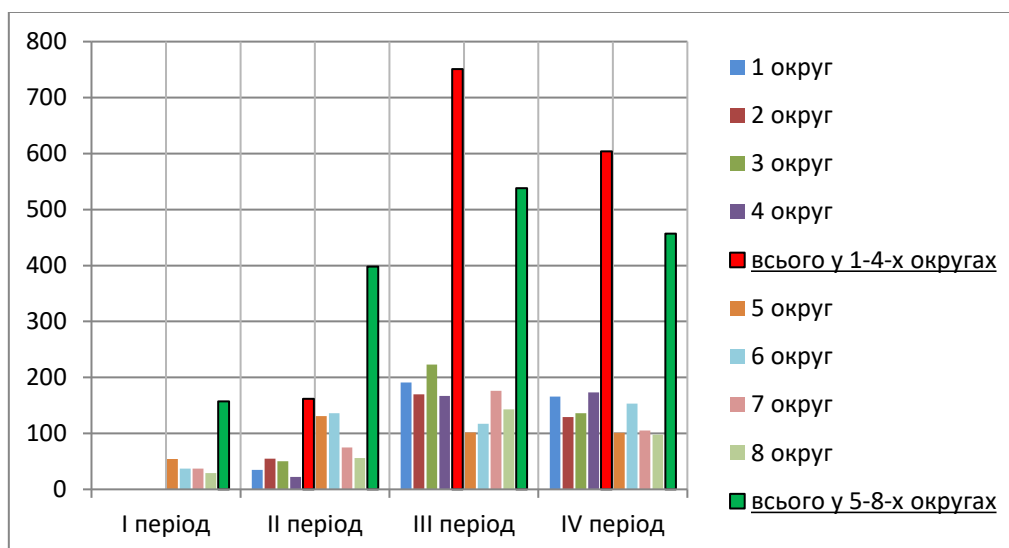
Діаграма 2. Динаміка створення інфраструктури у 5-8 округах (округ уланської дивізії) Українського військового поселення у 1817 – 1857 рр.

Особливо така повторність будівництва проявлялася в 1-4-х округах, що дає кількісний показник групи будівель охорони здоров'я та соціального піклування (112) втричі вищий ніж у попередній період (41), а група будівель охорони громадського порядку збільшується учетверо (з 14 до 62).

З 1853 року стрімко падає кількість збудованих об'єктів, що було пов'язано з економічною кризою та початком Кримської війни 1853–1856 років. Фактично ці роки стають останніми роками активного нового будівництва в округах. За кількісними показниками обсяг збудованих з 1845

до 1851 року об'єктів визначається на рівні 70 % у 1-4-х округах та 83 % у 5-8 округах від загального обсягу будівництва з 1845 до 1857 року. Вже у 1856 році було строго заборонено виконувати нові будови без особливого на те дозволу [7, арк. 99–115, 169, 175 зв., 177].

4 червня 1857 року Положенням про новий устрій військового поселення кавалерії було оголошено про його поступову ліквідацію. З 1857 до 1864 року об'єкти інфраструктури виставляються на торги, передаються у різні відомства, або йдуть на злом.

Діаграма 3. Динаміка створення об'єктів інфраструктури у 1-8 (полкових) округах Українського військового поселення за періодами з 1817 до 1857 рр.

Загалом у Українському військовому поселенні за весь час його існування було збудовано орієнтовно 3067 об'єктів. Розподіл за функціональними групами, полковими та дивізійними округами та періодами наведені у Діаграмах 1–3. Аналіз динаміки загальної кількості збудованих об'єктів будівництва (за періодами) свідчить про те, що темпи будівництва у першому

та другому періодах були вищі у 5-8-х округах, а у третьому та четвертому – у 1-4-х округах. Привертає увагу той факт, що загальна кількість побудованих об'єктів у дивізійних округах (1517 та 1550 об'єктів) майже рівна.

Висновки.

Підсумовуючи викладений матеріал, можемо констатувати, що процес будівництва

інфраструктури у військовому поселенні кавалерії на території Харківської губернії у 1817–1857 рр. за динамікою темпів та результатами може бути поділений на чотири періоди. Час ліквідації військового поселення з 1857 до 1864 року також доцільно врахувати у вивченні впливів інфраструктури на місцевий розвиток, але будівництво в цей період вже не відбувалось. Процес мав значні відмінності всередині регіонального поселення на територіях розселення уланської та кірасирської дивізій, та зазнавав значних трансформацій у часі. Території полкових округів забудовувались з різною інтенсивністю, що було викликано нерівномірністю темпів переходу земель та населених пунктів під юрисдикцію поселень, зміною програми перетворень у ході реформування військових поселень, відмінностями у землекористуванні, наявністю різних об'ємів залученої робочої сили тощо. Але загальна картина демонструє поступовість, повторюваність, всеосяжність та пов'язаність сценаріїв створення інфраструктури в округах різного рівня та у поселенні в цілому. Зведені статистичні кількісні дані свідчать про глобальність перетворень та масштабність створеного нерухомого майна.

Схожість показників кількості об'єктів різних функціональних груп у двох дивізійних округах, свідчить про уніфікованість складу інфраструктури, плановість будівництва та контроль за виконанням. Превалювання у загальному обсязі будівництва об'єктів квартирування офіцерів та унтер-офіцерів, утримання кінного складу кавалерійських полків та господарчого розвитку територій, власне, відповідає головним цілям розміщення військ та їх самозабезпечення.

Важливо відзначити, що процес будівництва інфраструктури в даному регіональному поселенні був ефективним, бо затверджена перспективна програма була виконана, хоча і за умови превалювання не капітальних постійних, а тимчасових будов з нетривких будівельних матеріалів за спрощеними технологіями.

Список літератури:

1. Бучаста С. І. Законодавча база регулювання будівельного процесу у російських військових поселеннях першої половини XIX ст. // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Історичні науки. Вип. 134. Чернігів: ЧНПУ, 2015. – С. 180–184.
2. Бучаста С. І. Особливості репланування населених пунктів Слобідсько-Українського (Українського) військового поселення. 1817–1857 рр. // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Вип. 123. Чернігів: ЧНПУ, 2014. - С. 94–100.
3. Бучаста С. І. Система розселення поселеної кавалерії у Слобідсько-Українській губернії у 1817–1822 роках. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Харків, 2013. № 1050: Сер. «Історія». Вип. 46. – С. 278–288.

4. Бучаста С. І. Склад інфраструктури Слобідсько-Українського (Українського) військового поселення кавалерії у 1817 – 1857 рр. // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, 2014. № 7. – С. 104–117.

5. Бучастая С. И. Система обеспечения рабочей силой строительства инфраструктуры Слободско-Украинского (Украинского) военного поселения кавалерии в первой половине XIX века. // Ученые записки УО «ВГУ им. П.М. Машерова»: сборник научных трудов. Витебск: УО «ВГУ им. П.М. Машерова», 2014. Т. 17. – С. 90–94.

6. Бучастая С. И. Становление системы управления строительством в Слободско-Украинском военном поселении кавалерии в 1817 – 1826 гг. // Російська імперія у XIX – на початку XX ст. Влада і суспільство: механізми взаємодії: збірник наукових статей / під ред. О. Стрілюк, О. Приходьон; автори передмови К. Ячменіхін, Л. Сеніна. Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2014. – С. 276–287.

7. Державний архів Одеської області, ф. 7, оп. 1, спр. 53, 268 арк.

8. Отчет по военным поселениям за 1824 год. Санкт-Петербург: Тип. Штаба военных поселений, 1825. – 137 с.

9. Російський державний військово-історический архив (далі –РГВИА), ф. 405, оп. 1, д. 174, 1216 л.

10. РГВИА, ф. 405, оп. 1, д. 51, 1226 л.

11. РГВИА, ф. 405, оп. 2, д. 155, 230 л.

12. РГВИА, ф. 405, оп. 2, д. 847, 52 л.

13. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 1323, оп. 1, спр. 1, 470 арк.

14. ЦДІАК України, ф. 1323, оп. 1, спр. 40, 558 арк.

15. ЦДІАК України, ф. 1323, оп. 1, спр. 82, 321 арк.

16. ЦДІАК України, ф. 1323, оп. 1, спр. 92, 450 арк.

17. ЦДІАК України, ф. 1323, оп. 1, спр. 344, 726 арк.

18. ЦДІАК України, ф. 1352, оп. 1, спр. 41, 230 арк.

19. ЦДІАК України, ф. 1352, оп. 1, спр. 428, 15 арк.

20. ЦДІАК України, ф. 1353, оп. 1, спр. 408, 354 арк.

21. ЦДІАК України, ф. 1353, оп. 1, спр. 540, 341 арк.

22. ЦДІАК України, ф. 1353, оп. 1, спр. 566, 446 арк.

23. ЦДІАК України, ф. 1353, оп. 1, спр. 587, 63 арк.

24. ЦДІАК України, ф. 1353, оп. 1, спр. 723, 929 арк.

25. ЦДІАК України, ф. 1353, оп. 1, спр. 945, 343 арк.

INFORMATION CARPET**Желифонов Марат Павлович**канд. физ.- мат. наук, доц. Казанского государственного
энергетического университета,
Россия, г. Казань**ИНФОРМАЦИОННЫЙ КОВЕР**

Summary. The influence of the civilizational characteristics of various communities on their perception of world history is discussed. Key words: reflexive elements of consciousness; situational model; imprinting; civilizations

Аннотация. Обсуждается влияние цивилизационных особенностей различных сообществ на их восприятие мировой истории. Ключевые слова: рефлексивные элементы сознания, ситуационная модель, импринтинг, цивилизации, исторический процесс.

В дискуссиях различного рода часто произносится тезис о том, что история никого и ничему не учит. Другие науки учат и приносят людям ощутимые результаты, а история нет. Почему такое отличие? Ответ звучит просто: история не наука, а искусство, это ковер, сотканный из элементов информации, находящейся в распоряжении людей. Это попытка привести огромный массив сведений в какую-то систему. Ситуация подобна построению мозаичной картины из огромного числа разноцветных камешков. В мозаику войдет только часть их них, а результат будет зависеть от имеющегося материала и от общих устремлений автора. Поэтому вариантов завершенной мозаики может быть очень много, также как и вариантов изложения всемирной истории. Настоящая наука возникает только там, где возможно проведение повторных экспериментов. Только тогда и формируются строго установленные законы.

Попробуем понять, как происходит процесс созидания информационного исторического ковра, что влияет на его создателей и на результат их работы.

Массив исходной информации – это понятия и представления, накопленные в человеческом сознании, и различные материальные следы деятельности человека. Правила формирования наших понятий и представлений основательно изучены и имеют достаточно четкую блок-схему.

Несколько слов о функциональной организации мышления человека. *«Процесс мышления человека разделяется на три этапа: а) мозг человека строит модель ситуации; б) затем проводит логический анализ модели; в) делает выводы и отдает команды остальным органам тела».*

Логический анализ и физиологическая реакция на команды мозга у людей практически одинаковы. Но в общей оценке ситуации могут возникать различия между отдельными людьми, между

людьми разного пола, разных социальных групп, разных народов. Появление этих различий происходит, прежде всего, на этапе построения модели ситуации» [1].

Модель конкретной ситуации строится на основе возникших обстоятельств и ещё целого набора дополнительных представлений, понятий, установок, инстинктов, которые даже отчетливо не осознаются, а включаются в работу по построению модели на уровне подсознания. Это своего рода *рефлексивные элементы сознания*, т. е. непререкаемые истины, которые автоматически входят в поток наших рассуждений [2,3]. Простейшими примерами рефлексивных элементов сознания могут служить народные приметы (*«бойся черной кошки, перебегающей тебе дорогу»*).

Элементы рефлексивного характера входят практически во все ситуационные модели людей и играют важнейшую роль в их структуре. Несовпадение таких элементов у разных людей приводит к несовпадающим моделям ситуации и, порой, к жестким конфликтам.

Авиценна в «Книге знаний» отмечает, что в списке из 13 видов исходных суждений (посылок), принимаемых без доказательства в процессе осмысления различных ситуаций присутствуют *«посылки, всегда существующие в разуме»* [4, с 58].

В формировании рефлексивных элементов сознания очень важную роль играет механизм импринтинга – запечатление информации по первому конкретному восприятию. При рождении ребенка это главный механизм поступления содержательной информации на фоне генетически унаследованных инстинктов. Классический случай – вылупившийся из яйца цыпленок двигающуюся около него половую щетку начинает воспринимать как родную мать.

«У новорожденного сразу формируются необыкновенно крепкие психологические связи: фиксируются отношения к нему матери и отца, и

все события, происходящие вокруг, им воспринимаются как образец. Малыш запечатлевает демонстрируемые модели поведения, взаимодействия с людьми, животными, окружающими предметами. Позже он сам начнет их реализовывать. В связи с этим важно то, что ребенок видит, слышит и чувствует с первых моментов своей жизни» [5].

По мере роста ребенка накопление содержательной информации в его голове происходит также через процесс обучения, усвоение традиций, подражания. Специалисты отмечают, что к 14 летнему возрасту человека значимость механизма импринтинга существенно снижается. Уже накоплен значительный объем информации, ребенок переходит в подростковый возраст. Начинаются бесконечные конфликты с родителями. Теперь отпрыск пытается формировать собственное мнение обо всем происходящем и старается его отстаивать. Характерная цитата Марк Твена: *«Когда мне было четырнадцать, мой отец был так глуп, что я с трудом переносил его. Но когда мне исполнился двадцать один год, я был изумлен, насколько этот старый человек, поумнел за последние семь лет»*.

Если на первом этапе жизни непререкаемые истины могут быть достаточно простыми, то в подростковом возрасте рефлексивные элементы сознания возникают как результат первого опыта осмысления достаточно сложных ситуаций. Сформированные при этом базовые понятия будут сопровождать человека всю оставшуюся жизнь. Писатель Захар Прилепин приводит наглядный пример: *«Хорошо, если прошлые человеческие убеждения основаны на каком-то положительном фундаменте – «Я люблю свою Родину». Но периодически случается обратное, человек выбирает себе какую-нибудь чепуху в качестве основы, типа «я живу в ненормальной стране», и потом всю оставшуюся жизнь бежит с пеной на губах, как припадочная собака.»* [6 с.178].

Здесь обозначены два различных фундаментальных положения, две непререкаемые истины, сформулированные человеком в начале его жизненного пути.

Рефлексивные элементы сознания, связанные с общественной жизнью человека, можно назвать константами локального взаимодействия людей, так как они жестко зафиксированы в мозге человека на уровне рефлексов (константы) и существенно влияют на все поведение человека, т.е. его локальные взаимодействия. Осмысление исторических процессов идет именно на основе таких рефлексивных элементов сознания. Интересно их четко выделить и обозначить.

Всякий человек живет в «клетке» из нравственных понятий, которые формируют главные правила межличностного взаимодействия и при этом накладывают на людей существенные ограничения. «Клетка» может быть достаточно обширной, но в любом случае она строится на

основе набора каркасных элементов, своего рода «базовой системы координат».

Существует множество толкований термина *цивилизация*, но всегда отмечается наличие однотипного восприятия действительности у огромной массы людей. Это возможно только при совпадении у большинства из них «базовой системы координат». Отсюда следует, что *цивилизация* – это крупное сообщество людей, у которых совпадают наиболее важные рефлексивные элементы сознания, определяющие общий стиль их поведения. Набор действующих в крупных сообществах людей базовых правил восприятия жизни и поведения принято обозначать термином *цивилизационная матрица*.

Современная наука выделяет в мире восемь цивилизаций: Западная, Конфуцианская, Японская, Ислам, Хинду, Славянская ортодоксальная, Латиноамериканская и Африканская. Каждая цивилизация – система нравственных ценностей, часто символизированных религией. Это центральная сила, которая мобилизует и мотивирует людей [7].

Всякая цивилизационная матрица имеет специфические особенности. Обязательно выделяется главное направление в жизнедеятельности сообщества, и понимание происходящего вокруг них формируется в соответствии с поставленными сообществом задачами. В результате каждая цивилизация порождает свой исторический информационный ковер, свой вариант всемирной истории, и между цивилизациями возникают бесконечные споры о правильном понимании происходящего в мире.

В природе человека заложена своего рода двойственность, которая обязательно проявляет себя во всех цивилизационных матрицах.

Человек – это индивидуальность, которая существует в коллективе себе подобных. С одной стороны, он личность, имеющая собственные интересы, а с другой стороны, он член коллектива, который имеет свой набор специфических интересов (семья, школьный класс, спортивная секция, рабочая бригада и т.д., вплоть до уровня государства). В каждой конкретной бытовой ситуации человеку приходится решать весьма важный вопрос, каким интересам отдать предпочтение: личным или общественным. В результате постоянных повторов процедуры выбора возникает статистика, и можно говорить об общей тенденции для каждого человека: скорее, он индивидуалист или, наоборот, коллективист. Эта склонность сохраняется у человека на уровне рефлексии и играет важнейшую роль при формировании им ситуационных моделей и выборе стратегии поведения.

Каждый из нас – это сочетание индивидуалиста и коллективиста. Важна пропорция между этими крайностями, и степень эгоизма человека можно численно установить с помощью соответствующего теста. Тест должен включать набор описаний сложных жизненных

ситуаций и для каждой из них предлагать большое количество вариантов решения, отличающихся некоторыми тонкими нюансами. Отношение числа ответов коллективистского свойства к полному числу вопросов даст численную оценку *статистического коэффициента коллективности* K для тестируемого человека, где K меняется в пределах от 0 до 1 [2,3].

Степень эгоистичности людей возможна в широких пределах, и поэтому персональные коэффициенты коллективности людей, входящих в любое сообщество, образуют систему случайных величин с некоторым распределением, среднестатистическим значением K_{cp} и медианой K_m . Коэффициент K_{cp} будет показывать, насколько часто используется коллективистская модель поведения среди членов этого сообщества. Он будет отражать общий стиль поведения людей, оценивать степень их сплоченности. Если численно K_{cp} превосходит медиану распределения K_m (серединную точку), то можно говорить о преобладании *коллективистской* константы локального взаимодействия в этом сообществе. В обратном случае преобладает *личностная* константа.

Важнейшим элементом цивилизационной матрицы любого сообщества является преобладание *коллективистской* или *индивидуалистической* тенденции в жизни этого сообщества.

Всякая цивилизация пропагандирует свой набор нравственных ценностей и старается насадить его соседям, заставить их жить «более правильно». Основное разделение сейчас происходит между Западной цивилизацией и всеми остальными. Система нравственных ценностей Западной цивилизации прошла долгий путь развития от ортодоксального христианства, решительно внедряющего идеи коллективистского образа жизни, до современного постмодернизма, который отрицает, например, ведущую роль семьи в жизни человеческого общества и имеет резко выраженную индивидуалистическую направленность.

В Славянской цивилизации семейные, коллективистские принципы ортодоксального христианства в существенной мере сохранились в силу целого ряда обстоятельств.

Интересна история возникновения христианства. Это религиозное течение зародилось в отдаленных провинциях Римской империи, находящихся под жестким и агрессивным контролем из Рима. Люди не видели возможности выйти из-под имперского гнета и нищеты. В массовом сознании сформировался только один вариант решения проблемы – надежда на чудо, на пришествие мессии – спасителя, который и решит все жизненные проблемы (холистические ожидания). Ожидания спланировали людей, приводили к активным формам взаимодействия, порождали идею создания справедливого мира. Постепенно из материальных благ, собранных

среди единомышленников, формировались общие фонды. Управление этими фондами переходит к наиболее ярким проповедникам предстоящего прихода мессии. Так происходит разделение людей на клир и мирян, появляются епископы, формируется особая атрибутика клира и рождается Церковь как общины верующих в пришествие мессии. В конечном итоге христианство поставило перед людьми глобальную задачу – через собственное нравственное совершенствование прийти к гармоничному и справедливому миру. Теперь борьба христианина с собственной греховностью становится стержнем человеческой жизни.

В цивилизационную матрицу христиан вошли такие понятия, как сострадание, милосердие, любовь к ближнему, стремление к справедливости. Это определило коллективистский характер жизни христианской общины. *Коллективистская* константа локального взаимодействия среди христиан стала преобладающей. Христианство провозгласило равенство всех людей перед Богом, что во многом способствовало устранению жестокого рабства, уменьшению межнациональной конфликтности. Переход к новой системе нравственных ценностей оказался чрезвычайно продуктивным и привел к стремительному прогрессу во всех сферах жизни человеческого общества. Принявшая христианство Византия превратилась в процветающее государство [8].

В окружающих Византию землях с языческим населением в эпоху раннего средневековья шел процесс формирования новых государств. Объединение племен необходимо было проводить на идеологической, религиозной основе. Для этого как нельзя лучше подходило христианство, и оно стало внедряться по инициативе верховных властей. По-настоящему массовый процесс христианизации населения Западной Европы удалось организовать Карлу Великому ок. 800 г, а началу крещения Руси положил князь Владимир в 988 г. В течение нескольких последующих столетий шел процесс наложения христианской цивилизационной матрицы на устоявшиеся местные культуры различных народов. Результат этого наложения должен был зависеть от особенностей этих культур и от хода протекающих исторических событий. В Западной Европе и Руси местные культуры принципиально различались, и наложение на них христианства породило в конечном итоге две разные цивилизации.

Важную роль в жизни людей играют климатические условия в зоне их обитания. Зарождение общечеловеческой цивилизации начиналось вблизи Средиземного моря, в областях с благодатным климатом, разнообразным растительным и животным миром. Оптимальные условия жизни обусловили достаточно быстрый прогресс в развитии человечества.

Длительное время среди людей действовала система родоплеменных отношений с жестким

приоритетом общинных интересов. По мере развития и совершенствования производства рядом с общинной собственностью стала формироваться собственность частная. Сначала к ней стали относить предметы личного обихода: оружие, украшения, инструменты, которые срастались с человеком, и даже сопровождали его в могилу. Затем, с развитием земледелия, понятие личной собственности стали распространять на участки обрабатываемой земли. Труд на земле сформировал новый общественный институт – парную семью. Хорошая семья это сплоченный коллектив, имеющий общие цели и оказывающий всестороннюю поддержку всем своим членам. Семейные, коллективистские принципы жизни людей глубоко историчны, и только они обеспечивали и обеспечивают само выживание человечества.

Процессы перемешивания людских масс постепенно приводили к формированию крупных цивилизаций, государственных образований. Основа хозяйственной деятельности людей в эту эпоху – натуральное хозяйство при активном использовании рабского труда. Человеческая жизнь мало ценилась. Появление рабов четко указывают, что в этих сообществах преобладала уже личностная константа локального взаимодействия.

Ситуация существенно изменилась с появлением христианства, которое постепенно возрождало в широких массах базовое, семейное, коллективистское восприятие жизни. Христианство определяло общую направленность человеческой жизни как стремление к нравственному совершенствованию, достижению высшей гармонии во взаимодействии людей. Общество стало двигаться к созданию справедливого мира. В эту эпоху существовали самые разные формы языческих верований, и между многочисленными религиозными культами сохранялся высокий уровень веротерпимости. В отдельных местах встречались и христианские церкви, например, в Киеве такая церковь была построена ещё в VIII веке. Во главе каждой поселковой христианской общины стоял епископ. Епископы в общении между собой обсуждали и шлифовали религиозные догматы, но во внутренних делах христианские общины сохраняли полную самостоятельность. Сформировался своего рода союз христианских общин под общим именем христианская Церковь.

Посмотрим, как процессы становления цивилизации происходили на огромных просторах Восточно-Европейской равнины с её достаточно суровым климатом, в зоне рискованного земледелия. Такие климатические условия объективно замедляли процесс развития человеческой цивилизации. К концу первого тысячелетия здесь обитали сотни первобытных племен, находящихся на различных ступенях исторического развития и образовывали полтора десятка племенных союзов. Кроме славян, на

Восточно-Европейской равнине проживали финско-угорские этносы – чужь, меря, весь и мурома, предки осетин, предки поляков – лэндзяне.

В IX веке на всей территории Руси родовой строй еще сохранялся, господствовал патриархальный уклад жизни в рамках различных языческих верований. Вместе с тем основная масса земледельческого населения жила общиной. «Основная масса населения древней Руси проживала в незащищенных селищах, расположенных в низких, скрытых от людского глаза местах». «Среднее расстояние между поселками 5 – 7 км», т.е. зона хозяйственной деятельности жителей поселка около 50 кв. км. Низкая плотность населения снимала проблему захвата чужих земель, а низкая производительность труда в натуральном хозяйстве не позволяла накапливать какие-либо богатства, пригодные для ограбления. Это обеспечивало достаточно спокойное взаимное существование племен и вырабатывало принцип взаимной терпимости среди разноязычных людей.

Активные завоевательные процессы, которые в других местах разрушали патриархальный уклад жизни племен и приводили к формированию крупных государственных образований, на Руси не происходили. По Восточно-Европейской равнине издревле проходили торговые пути из Скандинавии в Азию: «волжский путь» и путь «из варяг в греки». Но они использовались эпизодически, так как были протяженными и опасными. Важнейшими и массовыми товарами в сторону юга были пушнина и мед, но торговые караваны могли передвигаться только в сопровождении крупных военных конвоев. При первом появлении воинственных викингов в окрестностях Ладожского озера они были изгнаны, тем не менее они показали себя хорошо организованной военной силой. Создается впечатление, что славяне новгородские, кривичи, весь и чужь учли это обстоятельство и отправили за море посольство с деловым предложением, о совместном налаживании стабильной системы торговых отношений с азиатским рынком. Предложение было принято, наступила эпоха Рюрика. В обязанности князя входили ведение международной торговли, защита границ, взимание дани с подвластных земель. «Одна треть сборов шла на государственные нужды и «кормление» дружины, остальное – на внешнюю торговлю». «Как и в Западной Европе, в Киевской Руси феодализм складывался из необходимости военной защиты от посягательств на торговые пути и от набегов многочисленных кочевников».

«Явилась сила, которая мало-помалу должна была сплотить разрозненные племена и роды в одно целое. Силой этой был князь с дружиной своей. Он стоит выше всех родовых споров... Он становится князем всей земли, и для него все подвластные роды и племена равны. Не слушаться его опасно: у него под рукой надежная сила – его верная дружина, с ней он заставит себе

повиноваться – словом, в князе у восточных славян явилась сильная правящая власть, которой раньше не было и без которой не может быть государства» [В.Д. Сиповский, «Родная старина», 1910 г.].

Сложилась уникальная ситуация: огромная территория с патриархальным, коллективистским укладом жизни людей получила государственную форму управления. На полудикие племена была надета шапка государственности.

Крещение Руси в 988 году еще более укрепило коллективистское начало жизни, страна получила мощную идеологическую и религиозную основу, позиции государства-семьи существенно окрепли.

«Церковь прежде всего обратила внимание на семейные отношения, выступила против многоженства, похищения девиц, родственных и насильственных браков. Возвысила значение женщины и уравнила обязанности детей к матери наравне с обязанностями к отцу. Семья стала подчиняться надзору чужой власти, у отца отнимается роль жреца» [9]. Это весьма существенные изменения в константах локального взаимодействия людей.

Начало зарождения Киевской Руси связано с городом Киевом, однако бесконечные набеги соседних племен привели к тому, что люди стали перемещаться в северные, более спокойные районы. Центром славянского мира стал Владимир, а затем Москва. Произошло разделение славянских племен между северной и южной зонами обитания.

Важнейшую роль в истории Руси сыграло татаро-монгольское иго. Монголы обложили страну данью, но не собирались жить на захваченных землях, не замахивались на основы существующей культуры. Влияние монголов проявилось в двух основных направлениях.

Золотая Орда была не сборищем кочевых племён, а являлась высокоразвитым для того времени государством и принесла на Русь конкретный культурный багаж. Например, существенно обогатила русский язык многими словами, относящимися к экономике, управлению, военной сфере, быту. Восстановила в XIV веке обращение и чеканку российских монет, что было утрачено в эпоху раздробленности Киевской Руси. Сохраняла независимость Великого Новгорода от русских князей, как канал экономических и культурных сношений Орды с Западом. Регулярная ямская служба на дорогах Московского царства явилась прямым продолжением такой же службы в Золотой Орде. Русская государственность унаследовала от Золотой Орды характер центральной власти и её атрибуты, даже термин «царь».

С другой стороны, жесткая вассальная зависимость, память о сожженных монголами городах порождали в народе острое желание избавиться от этой зависимости, приучали к боевой жизни в условиях осаждённой крепости. Русь являлась вотчиной разросшейся семьи Рюриковичей, и бесконечные княжеские

междоусобицы дополнительно осложняли жизнь людей. В народе шел поиск выхода из создавшейся сложной ситуации, и постепенно вырабатывалось понимание необходимости созидания собственного сильного государства. В течение 240 лет Орда наглядно демонстрировала образец такого государства. Для того чтобы решить задачу построения сильного государства надо было достичь высокого уровня сплоченности людей. И нравственное воспитание народа успешно возглавил Преподобный Сергей Радонежский, с его благословения и началась победоносная Куликовская битва. В результате идея создания сильного государства – семьи у великороссов перешла в разряд рефлексивного элемента сознания. Это ярко проявилось в ходе изгнания польских захватчиков. До сих пор вызывает изумление, с какой легкостью на фоне полного разрушения верховной власти страны произошло сплочение широких народных масс под руководством Минина и Пожарского. Народ был подготовлен к таким действиям, идея создания сильного, самостоятельного государства уже стала базовым исходным суждением, рефлексивным элементом сознания.

События всей этой эпохи явились итогом мудрой политики Александра Невского, принявшего в XII веке в противовес западной экспансии ордынскую ориентацию для населения северо-востока Руси.

В конечном итоге эти три обстоятельства (сохранение многих элементов патриархального уклада жизни в силу природных и климатических условий; переход в христианскую религию; длительный опыт проживания в режиме осажденной крепости) привели к окончательному формированию Славянской ортодоксальной цивилизации. Главный признак цивилизации – повышенный уровень коллективистского восприятия жизни, закреплённый на рефлексивном уровне сознания. В жизни людей важнейшая константа локального взаимодействия – *коллективистская*. Жизненный опыт научил великороссов на уровне рефлекса, на уровне непрерываемой истины, что в случае внешней угрозы только сплочение, полное единство и самопожертвование может исключить катастрофу (это повторяет важнейшие принципы семейной жизни). И народ вышел на поле Куликовской битвы. Базовый, *спланивающий* рефлексивный элемент сознания людей многократно спасал нашу страну в последующие века. Он и сейчас составляет важнейший элемент цивилизационной матрицы россиян.

У южных славянских племен сложилась другая судьба, они столетиями испытывали жесткое давление со стороны ближайших соседей. Им приходилось постоянно приспосабливаться к меняющейся исторической ситуации. В итоге в народе выработались не бойцовские качества, а другое правило жизни: главное – удачно приспособиться к внешним условиям. Эта установка

перешла в разряд рефлексивного элемента сознания, и достаточно явно проявляет себя на бытовом уровне у большинства людей и в политике нынешней Украины. Территория же Белоруссии со своими болотами и лесами оказалась «перевалочным пунктом» для её соседей, часто воевавших между собой. Белорусы же старались с непрошеными гостями не воевать и добиваться мира малыми жертвами. Такое поведение со временем выработало особый рефлексивный элемент сознания. Он обозначается термином памяркоўнасць, его смысл – спокойствие на грани безразличия. Отсюда и общая репутация у белорусов – спокойные, доброжелательные люди.

Российскую цивилизацию и в настоящее время характеризуют реликты общинного мышления – в своей массе люди воспринимают себя членами семьи – государства. Своей семьёй можно быть довольным или не довольным, но законы жизни семьи давят на тебя, и общинные интересы у людей выходят на передний край.

«Родовое чувство, родовая идея была творцом нашего единства, нашей народной силы, творцом всех наших народных добродетелей, и всех наших народных напастей, государственных и общественных» [10, с 21].

Столетиями на Руси действовала общинная система землепользования, частая собственность на землю не признавалась. Это чрезвычайно сплочало людей и утверждало принцип социального равенства. Поэтому в исторических описаниях жизни страны существенно выделялась проблема единения, проблема общинного существования, проповедь христианского, доброжелательного отношения между людьми. Это главные особенности исторического ковра постоянно созидавшегося в течение столетий на территории России. Например, советская историография сосредоточилась на описании различных освободительных, революционных движений, осуждении рабства, пропагандировала лозунг «пролетарии всех стран соединяйтесь».

Варварские племена Западной Европы в 410 г захватили и разграбили Рим. Варвары принесли разрушение, насилие, жестокость, сопровождавшиеся утратой античной культуры. Они жили в небольших национальных государствах, построенных на этническом принципе, где основой экономики было натуральное сельское хозяйство. Племена находились в состоянии постоянной вражды друг с другом. В эпоху Великого переселения народов Западная Европа была просто залита кровью. Войны активно способствовали разрушению остатков патриархального уклада жизни племен. Захвативший новую территорию предводитель ставил на первое место свое личное начало и разрушал существовавшую там систему родовых отношений. Все это порождало крайний индивидуализм в системе нравственных понятий варваров, на этих территориях преобладала

личностная константа локального взаимодействия людей.

Приход христианства в варварский мир означал активное внедрение понятия *сострадания* в широкие массы людей, не привыкших ценить чужую жизнь. Таким понятиям – антиподам, как сострадание и пренебрежение к чужой жизни, было очень трудно примириться. Костры инквизиции, пылавшие в течение многих столетий, наглядно это демонстрируют.

Непримиримость к коллективистской позиции ортодоксов проявляется и в настоящее время, неприязнь Запада к православной России носит принципиальный, хронический характер. Ещё Тютчев отмечал: «Самим фактом своего существования, Россия отрицает будущее Запада». Поэтому воинственный Запад постоянно декларирует Россию как врага №1.

Индивидуализм, т.е. осознание своей обособленности в чрезмерной степени, приводит к реализации принципа «каждый сам за себя», который ежедневно используется во всех взаимодействиях человека. Этот принцип неизбежно порождает высокую конфликтность и высокий уровень агрессивности людей. Чтобы самостоятельно выжить в такой агрессивной среде, человеку приходится проявлять максимум изобретательности, трудолюбия, изворотливости, умения защищать себя. Такие условия жизни заставляют людей в максимальной степени раскрывать свой творческий потенциал. В результате в рамках складывавшейся феодальной системы произошел бурный рост творческой активности населения, что привело к мощному скачку научно-технического прогресса и вообще – культуры. Наступила эпоха Возрождения.

Но *«Запад варварский стал западом европейским только после ограбления в 1204 году Константинополя и поглощения несметных богатств Византии»*. *«В течение 50 лет из Константинополя непрерывно вывозились сокровища. Только драгоценных монет было вывезено сотни тонн. В этот период годовой бюджет самых богатых стран Европы составлял не более 2 тонн золота. Вывозились драгоценности, произведения искусств. До сих пор музеи Европы ломаются от награбленных сокровищ. Именно нахлынувшие в Европу богатства позволили создать первые европейские банки. Так зарождался капитализм, с его неуёмной жаждой наживы, которая является генетическим продолжением азарта военного грабежа. Поток денег дал мощный толчок в развитии европейских городов, ремесел»* [8].

Индивидуализм западноевропейцев не мог не отразиться на их восприятии основ ортодоксального христианства. Среди глав поселковых христианских общин на новых территориях сразу возникла острая конкурентная борьба за лидерство и возвышение собственной значимости. В конечном итоге победил епископ Римской общины и был введен новый принцип единства Церкви. Она стала называться всеобщей

(католической) с единым главой – Папой Римским, мнение которого по вопросам веры признаётся католиками «непогрешимым», т. е. безошибочным. В Православной церкви нет единого земного главы. В ней есть «предстоятели» – патриархи поместных, независимых друг от друга Церквей: Русской, Греческой и т.д.

Некоторые другие изменения, привнесённые католиками:

- Ревизия части догматов и обрядов Церкви, введение Григорианского календаря.
- Введение система индульгенций, т.е. личной договорённости верующего с Богом об отпущении грехов.
- Введение обета безбрачия для священников, уж очень активно они растаскивали церковные приношения по своим семьям.
- Церковную службу в храмах православные выслушивают на ногах, толпой, что символизирует их единство и равенство перед всевышним, а католики очень озабочены личными удобствами и поэтому располагаются на скамейках.

Наиболее основательное реформирование Церкви совершили протестанты. Они начали с необходимости провести очистку христианства от ненужных наслоений. В итоге идею сострадания отодвинули на второй план и провозгласили принцип – каждый человек сам кузнец своего счастья. Это стало решительной победой индивидуализма. Были отринуты практически все таинства, кроме крещения. Протестанты отказались от почитания икон, святых, мощей, и молитв за умерших, отбросили все канонические тексты Церкви, оставив себе только Библию. На первое место вышла агрессивность древних германских племен, слегка припудренная пустыми разговорами о нравственности и правах человека.

Результат – процветание современной Германии. Появление Гитлера и его людоедской идеологии было возможно только в протестантской среде, отменяющей всеобъемлющее сострадание ортодоксов.

Созидание собственного исторического ковра у западноевропейцев началось с прихода из Азии письменного наследия Римской империи. Усвоение и осмысление этой информации заняло несколько столетий. Решительные изменения в исторической науке произошли в конце XVIII столетия с появлением понятия «исторический процесс». До этого времени в массовом сознании исторические события воспринимались как набор разнотипных фотографий. И только с XIX века всякое историческое событие стало восприниматься как результат и продолжение предшествующих событий. Выяснилось, что в развитии общества есть железная логика, которая четко определяет будущее. Кривую развития можно прочерчивать, всю предшествующую историю можно переосмыслить. Популярности термина «исторический процесс» чрезвычайно способствовали романы В.Скотта, которые строились на этом понятии.

С этого момента активно пошел процесс конструирования разнообразных исторических ковров под влиянием личных соображений авторов. В России в 1-ой половине XIX века идея исторического детерминизма была успешно применена, например, Чаадаевым и Белинским. Чаадаев нарисовал картину развития России, исходя из нравственного уровня россиян. Получился мрачный итог. Белинский дал картину развития литературы в России за 70 лет, и четко показал, как каждый новый литературный элемент был подготовлен предшествующими шагами. Его анализ, трактовка, понимание литературного процесса стали классическими.

Всякий динамический процесс определяется какими-то ведущими факторами. Поэтому сразу встает вопрос, что является важнейшим фактором в историческом процессе. Гегель предложил считать важнейшим политический фактор. Маркс выдвинул экономический фактор, т.е. развитие общества определяется уровнем производительных сил и производственных отношений. Идея плодотворная. В течение 100 лет активно использовалась при осмыслении происходящего и для руководства к действию. Однако новейшая история выдвинула новый важнейший фактор, определяющий состояние всего общества – культурный. Действия человека в существенной мере зависят от набора базовых понятий и представлений, жестко зафиксированных в его голове.

Ортодоксальное христианство внесло в массовое сознание идею создания справедливого мира, и православная Россия дает примеры реализации этой идеи. В течение тысячелетия государство–семья обеспечивало на огромной территории спокойное существование многочисленных народностей. СССР решительно способствовал разрушению мировой колониальной системы, активно участвовал в создании мирового правительства – ООН. Резкий рост эксплуатации трудового населения в XIX веке в Западной Европе привел к активному революционному движению и появлению идеи пролетарской революции. Однако к реализации этой идеи более подготовленной оказалась Россия с её коллективистскими нравственными установками. Переустройство всего мира в направлении социальной защищенности трудящихся началось с успеха Великой Октябрьской Социалистической Революции.

Главная направленность действий индивидуалиста – это достижение предельно высокого уровня личного потребления всяких материальных благ и власти. Западная цивилизация – мир индивидуалистов, мир жесткой конкуренткой борьбы. Мир тотальной агрессии, где предельный, разрешенный вариант действий – массовое физическое уничтожение конкурентов, а это идейная основа фашизма.

Для индивидуалиста принципиально важен лозунг о приоритете прав человека, который

полностью развязывает ему руки. На первом этапе своего победного шествия этот лозунг принес успешное социальное развитие всему человечеству. В нынешней Европе происходит распространение прав человека на всякого рода меньшинства, выпячивание их интересов на первый план, политика мульти культуры и политика толерантности, т.е. предельной терпимости к нестандартному поведению людей. Все это порождает огромное количество трудно решаемых проблем в обществе, размывает христианские, традиционные устои жизни. Преобладание прав индивидуальности над правами общины доведено до полного абсурда (пятилетний ребенок должен иметь возможность самостоятельно определять свою половую принадлежность).

Идет активный процесс саморазрушения европейской цивилизации. Началась эпопея сноса исторических памятников и переписывания собственной истории, проводятся массовые акции покаяния людей за колониальное прошлое своих государств.

Последний политический скандал во Франции, связанный с убийством учителя, подтверждает главную цивилизационную установку Запада – личная свобода слова для европейца выше общинных интересов всего исламского мира. Это установка на агрессию, на продолжение захватнических войн, что становится смертельно опасным для всего человечества. Во всем мире должно возобладать коллективистское начало, и лидером в пропаганде и внедрении коллективистского начала на планете становится Россия.

УДК 93/94

PS. Этот текст является примером построения исторического коврика.

Список литературы:

1. Мозговая организация мышления. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: studopeia.su/18_6947_mozgovaya-organizatsiya-mishleniya.html (дата обращения: 06.12.2018)
2. Желифонов М.П. EESJ #7(47), 2019 4, с.13, info@eesa-journal.com
3. Желифонов М.П. EESJ #1(53), 2020 6, с. 14, info@eesa-journal.com
4. Авиценна «Книга знаний», М. «ЭКМО-ПРЕСС», 1999
5. Импринтинг в психологии. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: grc-eka.ru/eto/imprinting.html (дата обращения: 06.12.2018)
6. Прилепин, Захар. Не чужая смута. Один день – один год./ Захар Прилепин. - Москва: АСТ, 2015. – 666 с.
7. Тойнби А. Дж. Постигание истории. Сборник. / Пер. с англ. Е. Д. Жаркова, М., Рольф, 2001. — 640 с.
8. Гибель империи: Византийский урок (2008). Фильм архимандрита (Шевкунова) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: ok.ru/ideo/8430552457 (дата обращения: 06.12.2018)
9. Соловьев С.М. Чтения и рассказы по истории России. / Сост. и вступ. ст. С.С. Дмитриева - Москва: Правда, 1998. – 768 с.
10. Иван Забелин. «Домашний быт русских цариц». Москва. 1901 г.

Kamentsev D.S.

*Doctoral Candidate of the Department of Humanities,
The Hetman Petro Sahaidachnyi
National Ground Forces Academy*

PUBLICIST ACTIVITY OF VOLODYMYR SALSKEYI

Каменцев Денис Сергійович

*здобувач кафедри гуманітарних наук,
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного*

ПУБЛІЦИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА САЛЬСЬКОГО

Summary. The publicist activity of Volodymyr Salskyi, a Ukrainian military figure, colonel of the General Staff, commander of the Zaporizhzhya group in the Kamyanets-Podilsky operation of the Ukrainian People's Republic (1919), cornet general of the Ukrainian People's Republic, is studied. It is claimed that despite his military and political career, active participation in public life, V. Salskyi, like many of his contemporaries, was engaged in journalism. It is noted that V. Salskyi's articles are united by national-state issues, sincere faith in the success of the Ukrainian cause and the finality of building an independent conciliar Ukraine. However, the central leitmotif of almost all publications is the army. The author understood the circumstances in which the military found themselves after the loss of Ukrainian statehood – without proper financial support, scattered over the territories of different states, demoralized, without any prospects. Therefore, in his articles he directly or indirectly tried to glorify the victory of the army, its indomitable spirit, in order to prevent the moral decline of soldiers in difficult socio-political conditions, to preserve patriotism and faith in victory in their ranks. It is concluded that V.

Salskyi's articles were designed to popularize the Ukrainian national idea, to preserve and nurture in emigrant circles faith in the success of the Ukrainian cause, as well as to encourage active work in this direction. Despite the propagandistic nature of some publications, they played an important role in the development of cultural, educational and national life of Ukrainians in exile.

Анотація. Досліджено публіцистичну діяльність Володимира Сальського – українського військового діяча, полковника генштабу, командувача Запорізькою групою у Кам'янець-Подільській операції УНР (1919 р.), генерала-хорунжого Армії УНР. Стверджено, що попри військову й політичну кар'єру, активну участь у громадському житті, В. Сальський, як і багато його сучасників, займався публіцистикою. Зауважено, що статті В. Сальського об'єднують національно-державницька тематика, щира віра в успіх української справи і konieczність побудови незалежної соборної України. Втім, центральним лейтмотивом майже усіх публікацій є військо. Автор розумів, у яких обставинах опинилися військові після втрати української державності – без належного фінансового забезпечення, розпорошені по територіях різних держав, деморалізовані, без жодних перспектив. Тому у своїх статтях прямо чи опосередковано намагався оспівати звитягу армії, її незламний дух, щоб у складних суспільно-політичних умовах запобігти моральному занепаду вояків, зберегти у їхніх лавах патріотизм, віру в перемогу. Зроблено висновок, що статті В. Сальського були покликані популяризувати українську національну ідею, зберегти й плекати в емігрантських колах віру в успіх української справи, а також спонукати до активної роботи в цьому напрямі. Попри пропагандистський характер деяких публікацій, вони відіграли важливу роль у розвитку культурно-просвітницького й національного життя українців в еміграції.

Keywords: *Volodymyr Salskyi, the publicist activity, army, Ukrainian emigration.*

Ключові слова: *Володимир Сальський, публіцистична діяльність, військо, українська еміграція.*

Постановка проблеми. Сучасний етап українського державотворення ставить перед вітчизняними дослідниками завдання із вивчення аналогічних процесів у минулому. Зокрема, важливими у цьому контексті є дослідження постатей в українській історії, в тому числі діячів Української революції 1917–1921 рр., їхньої історіософської спадщини. Однією із яскравих тогочасних особистостей був Володимир Сальський – український військовий діяч, полковник генштабу, командувач Запорізькою групою у Кам'янець-Подільській операції УНР (1919 р.), генерал-хорунжий Армії УНР.

Аналіз останніх публікацій та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Хоч персона В. Сальського була багатогранною та без сумніву цікавою, досі його життєпис, не кажучи вже про творчу спадщину, розглядалася лише на загальному тлі вивчення Збройних сил України першої половини ХХ століття. З таких доробків можемо відзначити праці С. Коваленка [2], М. Литвина та К. Науменка [3], Я. Тинченка [17; 18]. Натомість дослідження публіцистичної діяльності В. Сальського в історіографії практично відсутня.

Мета статті – проаналізувати публіцистичну діяльність В. Сальського.

Виклад основного матеріалу. Попри військову й політичну кар'єру, активну участь у громадському житті, В. Сальський, як і багато його сучасників (С. Петлюра, М. Капустянський, П. Шандрук, В. Кущ, В. Філонович, О. Удовиченко, В. Прохода тощо), займався публіцистикою. Ця сфера дозволяла донести до широкої громадськості погляди й думки про тогочасний стан справ у міжнародних відносинах, хід українсько-російської війни, проблеми і перспективи українського державотворення тощо. В. Сальський усвідомлював, що просвіта населення, підвищення рівня його національної

свідомості, є важливою складовою побудови національної держави. А єдиним засобом для досягнення цього в умовах війни і еміграції була преса. Всебічне інформування на шпальтах газет і часописів про події на фронті, про ставлення сусідніх країн, міжнародних організацій до УНР, підвищувало рівень політичної обізнаності населення. Національно-державна тематика публікацій сприяла зростанню патріотизму і збереженню віри, попри несприятливу внутрішньополітичну ситуацію, в переможність боротьби за незалежну Україну.

В умовах політичного плюралізму, перманентної боротьби за владу часописи нерідко були ареною, яку національно- і соціал-демократичні, федералістські, зрештою більшовицькі та інші політичні сили використовували для ідеологічної пропаганди, для популяризації своїх ідей і постулатів, збільшення числа adeptів та прихильників. Воєнно-політична нестабільність в Україні, вимушена чи добровільна еміграція значної кількості інтелігенції за кордон зумовили той факт, що осередками функціонування редакцій багатьох періодичних видань були європейські міста, зокрема Відень, Париж, Прага, Варшава. Та й роль, яку відігравали ці часописи для згуртування українців за межами Батьківщини, була вкрай значною. Емігранти, розпорошені на великих географічних просторах, перебуваючи в чужому для них етнокультурному середовищі, постійно відчували брак так необхідної комунікації рідною мовою. А українські видання за кордоном були чи не єдиними доступними та ефективними засобами спілкування, а відтак – вагомим консолідуючим фактором для українців.

Статті В. Сальського об'єднують національно-державницька тематика, щира віра в успіх української справи і konieczність побудови незалежної соборної України. Втім, центральним лейтмотивом майже усіх публікацій є військо.

Автор розумів, у яких обставинах опинилися військові після втрати української державності – без належного фінансового забезпечення, розпорошені по територіях різних держав, деморалізовані, без жодних перспектив. Тому у своїх статтях прямо чи опосередковано намагався оспівати звитягу армії, її незламний дух, щоб у складних суспільно-політичних умовах запобігти моральному занепаду вояків, зберегти у їхніх лавах патріотизм, віру в перемогу.

Одна з перших публікацій В. Сальського «Східне питання. Аналіз стратегічно-політичного становища на Україні в 1919 році» побачила світ у лютому 1920 р. на сторінках віденського тижневика «Воля». Це стаття політологічного характеру, що базується на власних, набутих під час воєнних операцій, спостереженнях автора. Вона присвячена актуальній на той час проблемі – російського більшовизму та його поширення на території України. В. Сальський подає детальний політологічний аналіз цього явища, з'ясовує його природу, причини популярності (суспільний антагонізм, соціальна й гуманітарна криза, загострені світовою війною), перспективи розвитку. З перших рядків автор акцентує увагу на глобальному, а не локальному (обмеженому територією Росії), характері більшовизму. Наголошує на небезпеці цього явища для Європи і світу загалом, адже Росія – це лише «база для підготовки і організації світової соціальної революції» [15, с. 342]. В. Сальський наголошує, що більшовики не зупиняться перед жодними перепонами на шляху до реалізації поставленої мети – встановлення світової диктатури пролетаріату. Вибір Росії як плацдарму з військової точки зору вкрай вигідне: величезна територія колишньої полінаціональної імперії, розпорошеність більшовицьких осередків ускладнюють боротьбу з ними. В. Сальський навіть проводить своєрідні паралелі між більшовицькою ідеологією та фанатичними релігійними течіями, зокрема радикальним ісламізмом: «Большевизм, як нова, до божевілля сміла ідея, майже релігія, яка обіцяє своїм adeptам ледве не рай на землі, по істоті своїй надзвичайно активний і імперіялістичний [...]». Большевизм не може довгий час лишатися пасивним, бо для зміцнення і росту йому потрібні рух вперед і боротьба; в бездіяльності большевизм загине» [15, с. 342]. Звідси висновок: ця політична сила реалізовуватиме свої цілі всіма доступними, гуманними й антигуманними засобами, доки не досягне поставленої мети. В. Сальський аналізує два можливі шляхи боротьби з більшовицьким рухом. Перший – мирний, шляхом соціальних реформ і утвердження демократії, другий – збройного протистояння, який обрали європейські країни, але не змогли реалізувати до кінця. Основна перешкода, на думку автора, – неконсолідованість політичних сил, що протистояли більшовизму, а також роль національного чинника. Підтримка Антантою білогвардійських армій з їхніми лозунгами «єдиной неделимой» Росії суперечила

націєтворчим і державотворчим процесам, що активізувались на не російських територіях колишньої імперії – в Прибалтиці, Україні, Польщі, Білорусії, Кубані, Грузії, Азербайджані тощо [15, с. 347]. Спроба колишніх імперських сил відновити status quo, взяти під свій контроль боротьбу з більшовизмом викликали осторогу в керівництва щойно проголошених національних держав, які побачили в цьому загрозу власному існуванню. В. Сальський зауважив, що головна проблема у взаєминах білогвардійських генералів і очільників нових держав – абсолютне нехтування демократичних принципів: «Добра воля цих народів повинна була-би відіграти рішучу роль в цьому процесі. Всі повставші народи могли-би сконсолідуватись в той чи інший спосіб добровільно, в свідомості необхідності і користи цього для себе, але ні в яким разі механічним шляхом примусу, приборкання і панування над всіма націями одною» [15, с. 344]. Але прагнення до гегемонії, віддавна властиве психології росіян, на думку В. Сальського, з ними ж по злому пожартувало. Замість того, щоб підтримати державотворчі процеси в новостворених національних державах, білогвардійські генерали й Антанта обрали силовий сценарій відновлення колишньої імперії. Це яскраво ілюструють події на Україні влітку 1919 р. Вибір невдалої тактики денікінськими військами був на руку більшовикам. Замість, заручившись підтримкою українського війська, цілої мережі повстанських загонів, остаточно розбити більшовиків, білогвардійці почали роззброювати мирно налаштовані до них українські бойові підрозділи. Всі спроби української сторони дійти якогось консенсусу, наштотувались на неприйняття. Головною умовою продовження діалогу денікінські командири безапеляційно називали визнання українською армією гасла «єдиной и неделимой России». Прагнення влади, «політиканство» затьмарило здоровий глузд російських генералів, які через сліпу «ненависть до українського національного руху» «відкинули елементарні принципи військової теорії» і тим самим сприяли перемозі більшовиків [15, с. 348]. В. Сальський наводить приклади, коли денікінські загони виступали проти загонів УНР, а водночас ігнорували просування більшовицьких військ на північ, не чинячи жодного опору. Зрештою, Українська сторона оголосила війну білогвардійським з'єднанням. До неї долучились численні повстанські загони з Лівобережжя й Півдня України.

В. Сальський з сумом констатує: влітку 1919 р. на території України зіштовхнулись дві сили, характер яких наперед визначив результат боротьби: антибільшовицькі загони з «нежиттєвим пляном» дій, відсутністю «єдності і спільності в операціях проти спільного ворога», охоплені взаємною недовірою і ворожнечею, та більшовики з «єдиною волею, енергією», добре продуманою стратегією, систематично втілюваною в життя [16,

с. 406–407]. Тож результат протистояння був заздалегідь очевидний.

Частково відповідальність за невдачі у боротьбі з більшовизмом В. Сальський поклав на неправильну стратегію старої російської дипломатії, яка не розуміла, а почасти й не хотіла, всупереч здоровому глузду, розуміти реальної дійсності, всіляко відкидала національні прагнення народів колишньої Росії, наполегливо лобіювала інтереси неіснуючої держави. Закордонні дипломати усіма доступними ресурсами «воскрешали труп», а щобільше намагалися недопустити, щоб Антанта симпатизувала новим державам, чи навіть дослухалася до них.

Підсумовуючи свої думки, автор приходять до висновку, що жодна із держав, що постали на хвилі національних революцій після падіння Російської імперії, не готові чинити дієвого спротиву ідеології пролетаріату, більше того, «зараз нема реальних сил для активної боротьби з більшовизмом» [16, с. 407]. Найголовніше завдання, що стоїть перед молодими державами, - збереження своєї державності перед більшовицькою навалою. Лише консолідація зусиль за підтримки світової громадськості й Антанти уможливить дати гідний відсіч ворогові і відтермінувати реалізацію ідеї світової диктатури пролетаріату.

Водночас В. Сальський бачить єдиний можливий шлях для України – поступова розбудова власної держави з національно зорієнтованою владою на демократичних засадах. Саме це і є «відвічна вимріяна мета українського народу, за досягнення якої пролито багато крові кращих синів України, і яка повинна бути здійснена на чім то не стало. Чим більш перешкод буде до цього, тим більш тільки буде пролито крові. Запорукою цього рішуча воля і кольосальна потенція повставшого свіжого народу, який не стерпить на своїй шії ніякого чужого ярма» [16, с. 410].

Найяскравіше публіцистичний талант В. Сальського розвинувся на еміграції. У листопаді 1920 р. перейшовши кордон із залишками армії УНР, генерал опинився на території Польщі у таборі для інтернованих у м. Каліш. Попри скрутні матеріальні обставини, нестачу їжі, поганий санітарно-епідеміологічний стан військових В. Сальський розумів, що на той час одне із пріоритетних завдань – збереження ідейної стійкості вояків, підтримання їхнього бойового духу при переході до цивільного життя. І досягнути цього можна за допомогою належної організації культурно-просвітнього життя, видання української преси. Перші таборні часописи були виданнями військово-історичного чи військово-літературного характеру. Вони виходили невеличкими тиражами, від кількох до сотні номерів, спершу самвидавні – тиражовані на друкарських машинках, рідше на шапірографі. Згодом для їх випуску засновували цілі видавництва. Деякі видання виходили заледве рік, інші – навпаки перетворились на потужні осередки української суспільно-політичної і культурної

думки за кордоном, пропагуючи ідею української державності подекуди аж падіння СРСР.

Одним із журналів, редакція якого ставила за мету згуртувати українську військову еміграцію, сприяти збереженню патріотизму інтернованих вояків, а також активно пропагувала українську національну ідею, був військово-літературний часопис «Табір». Його протягом 1923 – 1939 рр. видавало Українське військово товариство в Тарнов [19, с. 6]. Перше число журналу побачило світ у Каліші в липні 1923 р. В. Сальський опосередковано був причетний до організації видання, адже в липні 1924 р. там же став головою правління Української станиці. Генерал став дописувачем «Табора», співпрацював із часописом навіть після призначення міністром військових справ УНР. Всі його публікації об'єднані державною тематикою. Так, у статті «Головні підстави творення Армії УНР в минулому і майбутньому» В. Сальський торкається ключових моментів зародження Українських збройних сил у 1917–1920 рр. Взагалі питання національної армії, збереження її потенціалу і боєздатності було пріоритетним у діяльності генерала. Адже як військовий він усвідомлював, що саме збройні сили є запорукою існування незалежної держави, а тому уряд і громадськість повинні докласти максимум зусиль для їх організації й забезпечення. У статті, здійснивши екскурс в історію українського війська, зупиняється на ключових принципах побудови сучасної боєздатної армії, пошуку нових форм боротьби в нових обставинах суспільно-політичного життя й міжнародної політики. Автор аналізує основні проблеми і перешкоди, з якими довелося зіштовхнутись у процесі становлення армії, порівнює український досвід і довід європейських країн, навіть виводить певні паралелі й аналогії [9, с. 3–8].

Ще одна стаття «З приводу 10-х роковин Української національної революції (15.XI.1918 – 15.XI.1928)» присвячена здобутками і прорахункам боротьби за національну державу. Аналізуючи початок революційних подій в Україні, В. Сальський проводить певні паралелі з Росією (яку називає Московщиною). І одразу ж приходить до висновку про особливість, якісну відмінність характеру революції в Україні – а саме її яскраве національне забарвлення. На противагу східному сусідові, де у суспільних перетвореннях домінував соціальний чинник, для українців об'єднавчим фактором стало національне питання. В. Сальський навіть дещо міфологізує початок революційних перетворень, називаючи їх чудом «пробудження Української нації з летаргичного сну» [10, с. 7]. І справді, він аж ніяк не може пояснити зростання національної свідомості населення і таке стрімке розгортання національного руху. Адже попри активне придушення ще від 1709 р. російською владою будь-яких національних інтенцій українського народу, його активну русифікацію, асиміляцію та культивування аполітичності, лояльності до російського монархізму й

імперіалізму, прагнення до творення власної держави все ж взяло гору. Відзначаючи винятковість подій весни – літа 1917 р., В. Сальський наголосив: «Це був вибух приспаної до того часу національної енергії, як би вибух вже від віків згаслого вулкану; вибух нечуваної сили, яка й doprowadила до 4-го Універсалу...» [10, с. 8]. Друга особливість революції – це її стихійність, опора на соціальні низи, інертність, байдужість суспільної еліти до політичних перетворень.

Значну частину статті автор присвятив аналізу чинників, що негативно вплинули на перебіг революційних подій в Україні. Одним із головних факторів В. Сальський назвав поміркованість тодішніх провідників українського революційного руху, а ще брак національно свідомих політиків, кадрів для організації роботи державних структур та армії. Такий стан був зумовлений зрусифікованістю колишніх державних чиновників, які всіляко намагалися ігнорувати революційні перетворення, а ще відсутністю власне української інтелігенції як провідної верстви, еліти, яка виступає провідником народу. В. Сальський взагалі вважав національне питання, а саме значну кількість зросійщеного елементу й росіян, які негативно сприймали ідею проголошення самостійної Української держави, або й відверто критикували її, однією з причин подальшої поразки. Слабкість проукраїнських елементів, відсутність консолідації, одностайності у прийнятті рішень сприяли приходу до влади підтриманих німецькими військами правих сил на чолі з гетьманом П. Скоропадським. Вкрай негативно оцінюючи гетьманський переворот у 1918 р., В. Сальський наголошував: «фактично прийшла і стала до влади російська національна реакція, скерована проти українського національно-державного руху». Основу нового державного апарату склали колишня російська бюрократія та заможні елементи, які емігрували в Україну з території всієї колишньої Російської імперії, рятуючи «своє життя од московської ЧК» [10, с. 9]. Не поділяючи ідеї побудови Української держави, вони не змогли порозумітись, дійти компромісу з національно-революційними чи навіть помірковано-демократичними політичними силами в Україні. Це врешті-решт позбавило їх будь-якої соціальної підтримки.

Відверто антиукраїнська позиція гетьманської влади, на думку В. Сальського, звела нанівець усі потуги щодо створення сильної національної армії. Найбільш боєздатні, а водночас національно свідомі та патріотично налаштовані частини, що виникли у вирі революційних подій і могли скласти ядро нового війська, були розформовані (синьожупанники) або відправлені на фронт (сірожупанники) як ударна сила проти більшовицьких загонів. Автор особливо жорстко критикує національну політику П. Скоропадського: «Для цієї влади Українська Державна Незалежність була не більше як питанням певної тактики; Українська Незалежна Держава не була в очах цієї

влади найвищою формою національного життя, до якої неминуче стремить кожна нація в наслідок свого органічного розвитку, яку конче кожна нація мусить посідати, і яка вже через це саме стає самоціллю, вище якої ніщо для нації не може стати і якій все інше в життю нації мусить бути підпорядкованим» [10, с. 11].

В. Сальський значну вагу приділяє роздумам над антигетьманським повстанням 1918 р., його причинами і наслідками. На думку автора, ставка П. Скоропадського на білогвардійські сили й німецькі війська, яким абсолютно чужими й незрозумілими були державницькі, соборницькі й самостійницькі прагнення українського народу, а також готовність до співпраці з Росією стали вирішальним фактором повалення гетьманської влади в Україні. Причини короткочасності, непевності становища і невдач уряду Української держави В. Сальський вбачав у відсутності національної еліти, дублюванні її іноземними елементами, які не усвідомлювали історичної специфіки цих територій та української ментальності взагалі. Водночас автор високо оцінює історичне значення антигетьманського повстання, називаючи його «святим блескучої перемоги української національно державної ідеї в середині, так би мовити, самого Українського Народу» [10, с. 12]. І хоча подальша боротьба з Москвою закінчилася «хвилевою поразкою», вона зміцнила державницькі прагнення української нації. Події 1918 – 1919 рр., на думку В. Сальського, вирішально вплинули на зростання національної самосвідомості усіх прошарків українського населення – від селянина до інтелігента. Автор переконаний, що революційні події мали неоціненний вплив на справу розбудови української державності. Він підкреслив, що попри більшовицьку окупацію, на території України стихійно формувались, діяли і продовжують діяти групи, мета яких – реалізація української національно-державної ідеї.

Головний лейтмотив цієї статті – спроба В. Сальського з'ясувати причини поразки революції на Україні і втрати державності. Автор ставить перед читачем риторичне запитання: Чим українці відрізняються від інших народів колишньої Російської імперії – поляків, естонців, латишів, фінів тощо, які таки вибороли незалежність і зуміли зберегти її? Після довгих міркувань, зрештою, В. Сальський приходять до висновку, що вирішальним чинником усіх невдач став недостатній рівень національної свідомості і самосвідомості населення, «брак того справжнього національного почуття», яке згуртовує, консолідує заради спільної мети. Загалом уся стаття пронизана щирим патріотизмом, оптимізмом, незгасимою вірою в українську справу, майбутню Українську державу, усвідомленням необхідності самовідданої, навіть жертвової праці на національній ниві. Написана в еміграції, вона стала немовби закликом до усіх небайдужих продовжувати боротися за національну державу:

«мусимо готувати свою волю до перемоги над зненавидженою Москвою і бути всебічно готовими прислужитися своєму народові в прийдешній боротьбі за його світле майбутнє» [10, с. 13].

Третя публікація В. Сальського на державницьку тематику, що побачила світ на сторінках «Табора», присвячена постаті Головного отамана С. Петлюри. У цій статті генерал акцентує увагу на ролі С. Петлюри у процесі творення національного війська. Генерал усвідомлював, що у переламні й кризові моменти політичного життя нації, про перебування значної частини населення на еміграції, для підтримання патріотизму й віри у майбутнє, для згуртування розкиданих по різних країнах колишніх вояків армії УНР вкрай необхідний об'єднуючий ідеал. І таким символом нації у статті він подає саме С. Петлюри, який попри внутрішні непорозуміння між членами Директорії, завжди залишався вірний ідеям соборної і самостійної України, а його жертвна смерть від руки більшовицького агента ще більше посилює цей символізм. В. Сальський помітно героїзує Головного отамана, наголошуючи, що саме могутні Українські збройні сили були головною метою його діяльності як у 1917–1920 рр., так і в екзилі. Адже він усвідомлював необхідність і роль дієздатної армії у збереженні національної державності. Зокрема, автор зазначає, що С. Петлюра не військовий за фахом, не маючи військової підготовки, був «єдиний зпоміж наших діячів політичних, хто з самого початку російської революції, зрозумів значіння і потребу збройної сили для України, в нових умовах її історичного життя» [8, с. 5]. В. Сальський із захопленням говорить про його ініціативу та організаційні дії у проведенні українських військових з'їздів, про активну участь у виокремленні ще під час Першої світової війни з російської армії різних структурних підрозділів, де домінували українці, творення на їх основі українських збройних частин на фронті. Про значення для С. Петлюри національної армії свідчить і той факт, що свою політичну кар'єру він розпочав із посади Генерального секретаря Військових справ.

Для В. Сальського ця постать – уособлення самовідданості, рішучості, безкомпромісності, вірності своїм ідеалам. Адже у кризові для України часи, С. Петлюра був не просто політиком, він зарекомендував себе і як здібний полководець. Переконалий прихильник Антанти, наприкінці 1917 р., перебуваючи в опозиції до більшості членів уряду, які розпочали переговори із державами Центрального союзу, він залишив посаду військового міністра, організував 1-й Гайдамацький Кіш Слобідської України (Харківський Корпус) і у перші дні січня 1918 р. вирушив із ним на фронт проти російських радянських частин генерала М. Муравйова, що стрімко просувались територією України. У своїй статті В. Сальський постійно змальовує образ ідеального лідера, який ніколи не дистанціювався від своїх підлеглих, завжди був нарівні з ними у

вирі революційних подій. Більше того, ці твердження він підсилює власними спогадами про придушення комуністичного повстання у Києві: «С. Петлюра, будучи на чолі Кошу, в критичних хвилях не раз, з рушницею в руці, ставав до бою яко звичайний козак. Мені особисто доводилось бачити його в шерегах відділу, що штурмом здобував Київський Арсенал, фортецю комуністів, заняття якої вирішило дальшу долю повстання» [8, с. 7].

Для автора Головний отаман – уособлення безкомпромісної боротьби за державну незалежність України, джерело моральної сили армії. Він постійно наголошує, що С. Петлюра завжди, за сприятливих чи несприятливих обставин, у кризові моменти, час перемоги й поразок працював для втілення ідеї національної держави. Навіть після приходу до влади П. Скоропадського, дещо відмежувавшись від політики й військової справи, він продовжував працювати на громадській ниві (як голова Союзу земств України). За часів Директорії С. Петлюра знову продовжив роботу над створенням боєздатної армії. Це питання, за твердженням автора, було ключовим у діяльності політика. Усі свої зусилля він присвятив розбудові, зміцненню війська. Водночас В. Сальський дещо містифікує «ідеального лідера», приписуючи йому надзвичайний вплив на оточуючих, володіння таємницею влади над людьми масами: «душу і серце Армії тримав у своїй руці, як рівнож сам був душею і серцем своєї Армії» [8, с. 11]. Оцінюючи заслуги С. Петлюри у революційній боротьбі, автор називає його «найбільшим Мужем, Лицарем» цього короткого, але дуже насиченого полями періоду в житті українського народу. Його виважені кроки, продумана кадрова політика у війську, оптимізм навіть у найбільш безвихідних ситуаціях, вимогливість до себе й інших, а іноді небажання сприймати очевидність поразки заряджали позитивом підлеглих, давали насагу для дальшої боротьби. У творенні такого позитивного образу лідера не останню роль відіграли й особисті якості: компетентність, виваженість, наполегливість, безкомпромісність, іноді упертість. З цього приводу В. Сальський дуже влучно зауважив: «Без суворости, завжди лагідний, о чарівній індивідуальности, він лише своїм впливом особистим побуджував творчу думку своїх співробітників, брав від них все, що тільки дати вони могли і цим осягав надзвичайних наслідків» [8, с. 11].

Протягом усієї статті генерал утверджує думку, що С. Петлюра – образ справжнього революціонера, державника, вождя, морального авторитета, який в кризових для України обставинах зміг згуртувати націю, військо, зберегти залишки української державності на еміграції, вселити у серцях українців віру в боротьбу і подальшу перемогу. Свої роздуми В. Сальський завершує доволі оптимістично: хоча смерть Головного отамана стала непоправною втратою для народу, все ж його справа, його ідеї,

думки, самовіддана праця на благо української справи є своєрідним прикладом для багатьох українців, насагою для дальшої безкомпромісної боротьби за незалежну Україну.

Незважаючи на значну завантаженість обов'язками на посаді військового міністра, генерал у другій половині 1920-х рр., крім «Табора», продовжує публікуватись на шпальтах інших емігрантських журналів. В умовах політичного розколу в середовищі емігрантів, посилення впливу монархістів, а особливо націоналістичної ідеології міністр вважав за доцільне зосередитись на посиленні пропагандистської роботи серед колишніх військових. Одним із найдієвіших засобів стала систематична публікація матеріалів з історії українського війська на сторінках української преси та її популяризація в емігрантському середовищі. В цей час В. Сальський співпрацював з військовим журналом «Гуртуймося». Це неперіодичний тематичний часопис українських військових емігрантів, підтримуваний і фінансований урядом УНР в екзилі. Спершу він виходив у Празі (1929–1938), а потім – у Софії (1939). Головним редактором журналу був близький соратник генерала Василь Филонович [19]. На сторінках журналу публікували свої дописи відомі військові й громадські діячі: Віктор Куш, Петро Зленко, Василь Прохода, Олександр Доценко, Павло Шандрук, Степан Сірополько, Степан Смаль-Стоцький, Андрій Яковлів та ін.

Публікації В. Сальського у часописі «Гуртуймося» об'єднує проблема, яку генерал вже раніше неодноразово піднімав на сторінках інших видань – формування української армії. Зокрема, у статті «22 травня 1932 р.», присвяченій 15-им роковинам створення національних збройних сил, він наголошує на винятковому їх значенні в історії Української революції 1917 – 1921 рр. Поставши за складних військово-політичних обставин, кристалізувавшись в умовах постійної і запеклої боротьби з більшовицькими та білогвардійськими загонами, армія, за висловом генерала, «дійсно була становим хребтом нашої молоді Державности, була її опорою, була завжди слухняним знаряддям єдиного національного Уряду» [5, с. 6]. І хоча це твердження дещо завищувало реальний стан справ, відкидало внутрішні конфлікти і проблеми, з якими стикались військові на практиці, все ж воно аж ніяк не применшувало значення збройних сил у збереженні позицій УНР під тиском ворожих армій. Намагаючись акцентувати на унікальності українських збройних сил, В. Сальський навіть порівнює їх з тогочасною китайською армією, яка була інструментом внутрішньополітичної і міжособної боротьби численних генералів і ватажків у їхніх змаганнях за владу. Це посилювало децентралізацію всередині країни, значно послаблювало її перед зовнішніми ворогами. Українське ж військо, навпаки, було об'єднавчим фактором революції. Навіть численні повстанські

загони, зазвичай, діяли спільно з армією у війні проти білогвардійських і більшовицьких військ. Та найбільшим здобутком В. Сальський вважав збереження після 1921 р. потенціалу збройних сил. Титанічна праця військових старших в цьому напрямі виявилася доволі результативною. Навіть опинившись на еміграції, армія продовжувала існувати, набувши нових організаційних форм (військові товариства, військові групи, що функціонували як робітничі організації, шкільні гуртки, - всі вони підпорядковувались урядові та Головній команді війська УНР), продовжувала плекати військові традиції, «демонструвати свою духову та ідеологічну єдність, своє бойове братерство, гідно тримати прапори минулих збройних змагань» [5, с. 6]. Генерал наголошує, що попри усі невдачі і випробування, військо й надалі залишається «становим хребтом» визвольних змагань українців, носієм державницької ідеології. І навіть смерть генерального отамана С. Петлюри не зламала дух військових, вона навпаки – додала наснаги у подальшій боротьбі. Така віра у військо, сподівання на його вирішальну роль в українських національно-визвольних змаганнях, цілком виправдані. В. Сальський вважав армію єдиною силою, здатною у вирішальних момент стати на захист національної ідеї. Цю тезу обґрунтовував у кожній своїй публікації. Всі вони прийняті незламною вірою в майбутню перемогу, в утвердження історичної справедливості й проголошення незалежності України.

Найтісніше В. Сальський співпрацював із часописом «Тризуб». Більшість друкованих видань, що виходили в еміграції, мали чітке політичне забарвлення, репрезентували ту або іншу політичну силу, політичну ідеологію. С. Петлюра усвідомлював, що така розпорошеність завдає непоправної шкоди українській справі. Розумів, що для згуртування різних соціальних груп потрібний друкований орган, що уособлюватиме Україну, репрезентуватиме інтереси всіх емігрантів, незважаючи на їхні переконання. С. Петлюра ініціював заснування часопису «Тризуб», який мав об'єднати українців за кордоном. Таким консолідуючим фактором стала ідея відродження Української держави. Саме її редакція журналу декларувала як своє ключове гасло. Водночас часопис став речником ідей УНР в екзилі. На його сторінках висвітлювались найважливіші події громадсько-політичного, культурно-освітнього і наукового життя українців в еміграції, новини міжнародної політики тощо.

Перший номер «Тризуба» побачив світ 15 жовтня 1925 р. в Парижі, під редакцією Вячеслава Прокоповича. Часопис виходив у форматі щотижневика до травня 1940 р., до окупації Франції німецькими військами [4, с. 347]. Видання було рупором ідей УНР, стояло на самостійницьких позиціях і ставило за мету не допустити, «щоб українська державна ідея лишалася беззахисною, щоб замість правдивого голосу національної еміграції було чути фальшиві фальцети демагогів

і пройдисвітів, щоб замість проповіді, було чути лише вигуки невідповідальних руйників і хворих властолюбців» [1, с. 3]. В. Сальський разом з С. Петлюрою, О. Саліковським, В. Садовським, Є. Чикаленком був одним із перших співробітників журналу [1, с. 4]. В наступні роки він продовжував, хоча й рідше, вміщувати свої дописи в «Тризубі».

Публікації генерала доволі широкі за змістом, присвячені в основному військово-історичній тематиці, проблемі національної ідеї та постаті С. Петлюри. Усі вони об'єднані єдиною тезою – винятковість ролі української армії у збереженні державного потенціалу і боротьбі за незалежність та суверенність України.

Наприклад, у статті «Про оборону наших північних кордонів» В. Сальський постає як відмінний військовий теоретик і знавець історії воєн. Він аналізує роль природних кордонів в обороноздатності країни загалом, та України зокрема. Автор аргументовано спростовує значення ландшафтно-географічного фактора у стратегії ведення бойових дій, особливо з розвитком інженерної справи, технології зброярства і військового мистецтва. Особливо він відкидає твердження деяких військових теоретиків про вирішальну роль наявності/відсутності природних кордонів в обороноздатності країни. Рішуче відкидає думку про те, що брак чітких ландшафтних бар'єрів на українсько-російському прикордонні – це «доказ того, що Україна не може існувати як самостійна держава, окремо від Росії» [11, с. 9]. На думку В. Сальського, на початку ХХ ст., природний фактор суттєво поступається інтелектуальній складовій воєнних дій. Тому кожна держава повинна вибудовувати чітку стратегію оборони, продумуючи до найменших дрібниць усі можливі небезпеки й загрози у близькій, і навіть далекій перспективі. А з огляду на хиткість паритету сил у сучасній міжнародній політиці, ця проблема – одна з найактуальніших для кожної держави. Запорука успіху у війні – готовність до неї. В. Сальський наголошував, що «Військова сила, як всяка сила, шукає виходу своїй енергії в напрямі найменшого опору, цеб то, де найменше перешкод, але далеко не завжди поняття перешкоди з погляду військового утворюється з поняттям природної перешкоди. Воєнна вартість природних кордонів залежить від багатьох обставин, а в першу чергу від підготовки та організації держави до власної оборони» [11, с. 11]. На підтвердження цієї думки наводить приклад Франції, яка після поразки у війні з Пруссією у 1871 р. перейшла до розробки нової оборонної стратегії, зорієнтованої на наступальні дії і досягнення технічного прогресу. В. Сальський ледь не захоплюється скорпульозністю французької влади у цьому питанні. Зокрема, він наголошує, що за 40 років французи розробили 20 планів дій у можливому протистоянні з Німеччиною. Вони переглядали, виявляли недоліки, корегували їх, вносили нові пропозиції, так, що останній стратегічний план, ухвалений 1913 р., майже цілком суперечив

першому. Добре продумана мобілізація, вдало обрана стратегія дозволили Франції під час Першої світової війни вистояти під натиском набагато сильнішого і чисельнішого супротивника – Німеччини [11, с. 11–13]. Провівши певні паралелі між Францією й Україною, В. Сальський вважав, що останній слід багато що запозичити при розробці власної оборонної стратегії. Генерал розумів винятковість і необхідність дієвої політики захисту для молодої держави. Всі її помилки на міжнародній арені, невдачі при врегулюванні внутрішньої ситуації – це наслідок бездержавного статусу і агресивної колонізаційної й асиміляційної політики Росії. З цього приводу В. Сальський наголошував: «Шляхом з одного боку надзвичайно зручної політики, а з другого, безоглядності, використовуючи всі обставини, що були ви слідом всіх попередніх бурхливих подій, Москва позбавила Україну суверенних прав і довела до того, що вже в другій половині 18 сторіччя Україна стала звичайною складовою Росії і була такою на протязі коло 150 років» [12, с. 3]. На його думку, найкращий вихід для України у боротьбі з північним сусідом – діяти за принципом «ворог мого ворога – мій друг»: налагодити стосунки з Польщею, Румунією, Туреччиною, Кавказькими країнами, Білорусією, Військом Донським і спільно виступити проти Росії. Особливої ваги генерал надавав взаємовідносинам з Польщею. В тогочасних умовах підтримку і розпалювання віковичної боротьби між українцями і поляками він вважав «погибельною для обох». Натомість союз між двома народами дасть Україні потужного союзника у війні з Росією, а Польщі – агнатію самостійності і впливове становище у Східноєвропейському регіоні. Пріоритетне завдання України В. Сальський окреслив так: «“Чолом проти півночі” в порозумінні і дружбі з сусідами зліва, справа і з тилу! Це єсть завдання не тільки для нашої дипломатії, але ним повинна бути пронята вся наша державна будівля...» [12, с. 5–6]. А засобами досягнення цілі він бачив створення боєздатної армії («повне використання всіх ресурсів своєї батьківщини і зовнішнього світу») та ефективного плану операцій, в основі якого – захист пріоритетних осередків та розвідування залізничного сполучення з урахуванням розвіданих. У кожній своїй статті на військову тематику В. Сальський наголошує на неоціненній ролі війська, людського потенціалу в боротьбі проти ворога: «Не натуральні перешкоди боронитимуть державу від зовнішнього нападу, а живі і творчі сили нації, свідомість у нації поважності для неї цієї справи, героїчний дух нації та воля її до перемоги, і, як зматеріялізований вислід всього цього – національна армія, добре зорганізована, забезпечена і здатна до маневру» [12, с. 7].

Друга група статей присвячена проблемі національної ідеї. В. Сальський вважав її стрижнем нації, «бо без ідеї нація існувати не може» [14, с. 15]. Тому й акцентував на цій тематичі.

Розуміючи, наскільки важливу об'єднувачу і консолідуючу роль у суспільстві відіграє національна ідея в умовах бездержавності, він спробував висвітлити окреслену проблему у низці дописів. Як особа публічна, В. Сальський брав активну участь у громадському житті емігрантів, водночас цікавився культурними й політичними подіями в Польщі. Одна із них – публічна лекція «Ягеллонська ідея і справа національних меншостей» польського історика Вітольда Каменецкого спонукала генерала написати про стратегію майбутніх взаємин українців з їхніми сусідами. У статті «Старі мрії і нові пісні» В. Сальський, здійснивши короткий екскурс в історію Польщі, роздумує над актуальністю та доцільністю/недоцільністю «ідеї національного визволення» Речі Посполитої в умовах нового світового порядку. Особливо його хвилює доля національних меншин, їх боротьба за свої права. В. Сальський наголошує, що сформована ще у середньовіччі ягеллонська ідея із відновленням польської державності втратила свою актуальність. Реалії XX сторіччя вимагають створити нову ідею, яка б врахувала прагнення національних меншин, усувала гегемонію однієї нації над іншою. Насамперед, це порозуміння з «українською нацією, яка неповстриманно прямує до здійснення свого національного ідеалу – незалежної державності. Першим же кроком на цьому шляху є унормування стосунків з українською меншістю, що перебуває в Польщі» [14, с. 15].

Роздуми над проблемою національної ідеї В. Сальський продовжує у статті «Пророк національного визволення». Кожен пригноблений народ у найбільш кризовий період існування, перед загрозою цілковитої асиміляції чи знищення породжує символ – непересічну особистість, що уособлює історичну долю народу, об'єднує його у боротьбі за своє відродження. Для українців, підкреслює В. Сальський, таким пророком є Т. Шевченко. Аналізуючи творчість визначного поета, автор наголошує на винятковості його ролі у процесі українського націєтворення. Кобзар з'явився в час тотального занепаду народного духу, зневіри, коли самому буттю нації загрожувала небезпека, своєю творчістю відродив національну душу, знайшов ключ до її найглибших підвалин. Автор вважав письменника уособленням самої України: «В його великому серці сконцентрувалося все сучасне і минуле нації, вся її недоля, всі її ідеали та змагання» [13, с. 5]. Своїми поезіями Т. Шевченко немов повертає народ до його славного героїчного минулого, із забуття відроджує образи славних лицарів – борців за волю, що самовіддано і жертвовно виборювали самостійність України. Кобзар сформулював національну ідею: «В своїх творах Шевченко не тільки яскраво ставив перед нацією ідеал політичної волі, незалежності і запалював жагу боротьби за неї, але він ще плекав в нації традицію боротьби, героїчний дух; як раз ті прикмети національного характеру, що так властиві були нашому козацтву і без яких визволення нації

єсть гарною мрією» [13, с. 6]. На думку В. Сальського, саме завдяки творчості Кобзаря, її популярності серед широкого загалу, на початку XX ст. український національний рух набув небачених масштабів. А героїчна і завзята боротьба під час Національної революції 1917–1921 рр. – безцінний моральний здобуток українського народу. Цими думками автор прагне відродити патріотичні почуття своїх читачів, сказати, що перемога більшовизму – ще не остаточна поразка українців. Він наголошує: кількарічна збройна боротьба – це лише початковий етап довгого і нелегкого шляху до власної незалежності [13, с. 7].

Не оминув у своїх публікаціях В. Сальський і постать С. Петлюри. Вони були однодумцями, щиро вірили у незалежність України і втілювали цю ідею на практиці. Взаємно поважали один одного. В. Сальський користувався значним авторитетом у С. Петлюри за свої звитяги на полі бою, воєнний досвід і майстерність. Натомість сам був вірним соратником Головного отамана, цілковито підтримував його ідеї, кроки по створенню української армії. У своїх нарисах на сторінках часописів «Тризуб» і «За Державність» В. Сальський помітно героїзує постать С. Петлюри, називає його не диктатором, а «вождем з ласки Божої», «вибранцем свого народу» [6, с. 9–10], що народився і виріс «в огні національної революції, в боротьбі за осягнення відвічних ідеалів української нації» [7, с. 17], був покликаний втілити прагнення до незалежності. Він активно розвиває тезу про месіанство Генерального отамана, самозречення на благо України. Одночасно помітне щире захоплення постаттю С. Петлюри, його роллю у відродженні українського війська («створив армію, що вкрила себе вічною славою» [7, с. 17]) та Національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр. «Кристално чистий з боку морального, він фанатично був відданий ідеї української державності і в очах військ він був втіленням цієї ідеї. Він був фокусом, в якому концентрувалися найсвятіші почуття українського вояка, як фокус дзеркала, відбиваючи яскравим промінням любови до Батьківщини ці сконцентровані в ньому почуття. Він ще більше підніс почуття вояцтва до височини самопожертви і завзятого і скеровував енергію маси на надлюдські завдання. Він тримав у своїх міцних і чистих руках серце та душу армії, як рівнож можна сказати, що він сам був серцем і душею армії» [7, с. 16], – саме таким бачив С. Петлюру В. Сальський. Після прочитання цих рядків уява малює ідеальний образ ідеального вождя. Розуміючи значення справжніх лідерів і героїв у патріотичному вихованні та формуванні національної самосвідомості народу, В. Сальський своїми публікаціями сприяв перетворенню постаті визначного військового й політичного діяча на символ незламності, непереборності й нескореності української нації. Особливо важливі такі символи у кризові моменти існування народу. Генерал розумів, що смерть С. Петлюри, з яким чимало людей ототожнювали продовження боротьби за

українську державність, – великий деморалізуючий чинник для емігрантів, особливо військових. Щоб не допустити цього, він прагнув своїми публікаціями з акцентом на пророцтві, месіанській ролі вождя, згуртувати залишки розпорошеної армії УНР, зберегти віру в перемогу, в успіх спільної боротьби. Автор усвідомлював, що «ім'я Петлюри, культ Петлюри – це величезна рушійна сила українського національного руху, це неминуха боротьба, це безоглядне прагнення до остаточної перемоги» [7, с. 11]. І такий психологічний маневр виявився доволі ефективним, оскільки згуртував українських вояків в еміграції, що активізували свою роботу по відродженню національної державності.

Висновки. Отже, публіцистика – невід'ємна складова громадської й політичної активності В. Сальського. Захоплення нею в інтелектуальних колах початку ХХ ст. стало певною даниною тогочасній суспільній моді. Журналістика була важливою складовою просвітницької діяльності, чи не єдиним дієвим способом популяризувати, донести ту чи іншу інформацію до громадськості, вплинути на рівень її національної свідомості. Активна публіцистична діяльність В. Сальського припадає на емігрантський період його життя, особливо другу половину 1920-х років. Військовий міністр співпрацював з такими часописами як «Воля», «Табір», «Гуртуймося», «Тризуб», «За Державність», що виходили в Польщі, Австрії, Парижі. Його дописи об'єднує національно-державницька тематика, щира віра в успіх української справи. Втім головним лейтмотивом статей все ж є військо, його історія, а також вирішальна роль у боротьбі за незалежність України. Дописи В. Сальського виявили неабиякий письменницький талант, аналітичність і далекоглядність автора, а публікації на військово-політичну і військово-історичну тематику – глибокі знання з політології, теорії та практики військової справи. Його статті були покликані популяризувати українську національну ідею, зберегти й плекати в емігрантських колах віру в успіх української справи, а також спонукати до активної роботи в цьому напрямі. Попри пропагандистський характер деяких публікацій В. Сальського, вони відіграли важливу роль у розвитку культурно-просвітницького й національного життя українців в еміграції.

Список літератури

1. Заташанський І. П'ять років існування «Тризуба». Тризуб. 1930. Ч. 39 (247).

2. Коваленко С. Чорні запорожці: історія полку. 2-ге видання. Київ: Видавництво «Стікс», 2015. 368 с.

3. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали та адміralи / Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України. Львів; Харків: «Видавництво Сага», 2007. 244 с.

4. Маврін О. Журнал «Тризуб» у громадському й політичному житті української еміграції у Франції міжвоєнного періоду. Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. К., 2010. Т. 20. С. 346–356.

5. Сальський В. 22 травня 1932 р. Гуртуймося. 1932. Ч. IX.

6. Сальський В. Вождь з ласки Божої, Вождь-Мученик та його заповіт. За Державність. Матеріали до історії українського війська (Каліш). 1936. Вип. 6.

7. Сальський В. Вождь з ласки Божої. Тризуб. 1926. Ч. 34.

8. Сальський В. Головний отаман Симон Петлюра і армія УНР. Табір. 1926. Ч. 3.

9. Сальський В. Головні підстави творення Армії УНР в минулому і майбутньому. Табір (Каліш). 1927. Ч. 4.

10. Сальський В. З приводу 10-х роковин Української національної революції (15.XI.1918 – 15.XI.1928). Табір. 1928. Ч. 9.

11. Сальський В. Про оборону наших північних кордонів. Тризуб. 1925. Ч. 7.

12. Сальський В. Про оборону наших північних кордонів. Тризуб. 1925. Ч. 8.

13. Сальський В. Пророк національного визволення. Тризуб. 1927. Ч. 11 (69).

14. Сальський В. Старі мрії і нові пісні. Тризуб. 1926. Ч. 26.

15. Сальський В. Східне питання. Аналіз стратегічно-політичного становища на Україні в 1919 році. Воля (Відень). 1920. Т. 1. Ч. 8.

16. Сальський В. Східне питання. Аналіз стратегічно-політичного становища на Україні в 1919 році. Воля. 1920. Т. 2. Ч. 9.

17. Тинченко Я. Ю. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Київ: Темпора, 2007. Кн. 1. 535 с.

18. Тинченко Я. Ю. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Київ: Темпора, 2007. Кн. 2. 2011. 422 с.

19. Халхунов С. О. Дослідження військової політики Центральної ради в працях істориків української діаспори 1920–1930-х років. Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки». 2017. № 3. С. 5–13.

Trembetskyi A.V.

*Adjunct of the Department of Humanities,
The Hetman Petro Sahaidachnyi
National Ground Forces Academy*

MILITARY AND EDUCATIONAL ACTIVITY OF DMYTRO VITOVSKY IN VOLHYNIA (1916–1917)

Трембецький Андрій Васильович

*ад'юнкт кафедри гуманітарних наук,
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного*

ВІЙСЬКОВО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ДМИТРА ВІТОВСЬКОГО НА ВОЛИНІ (1916–1917)

Summary. The military and educational activity of Dmytro Vitovsky in Volhynia in 1916–1917 is studied. It is claimed that in the summer of 1915, after a successful offensive by German and Austrian troops, the Ukrainian lands of the western part of Volhynia were occupied by the German and Austrian Empires. The General Ukrainian Council and the Union for the Liberation of Ukraine took various measures to restore national life in the occupied lands. It was noted that for this purpose, in accordance with the order of the 4th Austrian Army Command dated January 29, 1916, Captain («Sotnyk») Dmytro Vitovsky arrived in Kovel. It is concluded that despite the efforts of Captain D. Vitovsky to organize effective military-educational activities in Volhynia in 1916–1917 as one of the commissioners of the Ukrainian Sich Riflemen, it cannot be said that these efforts were fully realized. Due to a number of internal and mostly external circumstances typical of wartime and occupation of territories, the recruiting and reconnaissance component of D. Vitovsky's mission, for which the Austrian military command cherished the greatest expectations, did not achieve significant success. Instead, the cultural and educational (at the end of 1916, 17 public schools were organized) and humanitarian activities of the centurion (organization of a refugee camp) proved to be more productive.

Анотація. Досліджено військово-просвітницьку діяльність Дмитра Вітовського на Волині у 1916 – 1917 рр. Стверджується, що влітку 1915 р. після вдалого наступу німецьких та австрійських військ були зайняті українські землі західної частини Волині, яка опинилась під австрійською окупацією. Загальна Українська Рада та Союз Визволення України робили різні заходи для відновлення національного життя на окупованих землях. Зауважено, що з цією метою згідно із наказом команди 4 австрійської армії від 29 січня 1916 р. до Ковеля прибув сотник Дмитро Вітовський. Зроблено висновок, що попри намагання сотника Д. Вітовського організувати ефективну військово-просвітницьку діяльність на Волині у 1916 – 1917 рр. як одного із комісарів Український січових стрільців, неможна сказати, що ці намагання були втілені повноцінно. Через низку внутрішніх, а здебільшого зовнішніх обставин, характерних для воєнного часу та окупації територій, вербувальна та розвідувальна складова місії Д. Вітовського, щодо якої австрійське військове командування й плеало найбільше очікування, не здобули суттєвого успіху. Натомість продуктивнішою виявилась культурно-просвітницька (на кінець 1916 р. організовано 17 народних шкіл) та гуманітарна діяльність сотника (організація табору для біженців).

Keywords: *Dmytro Vitovsky, the military and educational activity, Volhynia, the Ukrainian Sich Riflemen, the First World War, 1916–1917.*

Ключові слова: Дмитро Вітовський, військово-просвітницька діяльність, Волинь, Українські січові стрільці, Перша світова війна, 1916 – 1918 рр.

Вступ. В контексті сучасних державотворчих процесів в Україні важливим є вивчення відповідних явищ у минулому. Особливо цінним в цьому сенсі є дослідження постатей державних діячів доби Української революції 1917 – 1921 рр. як в Галичині, так і на Наддніпрянщині. Одним з таких, безсумнівно, був Дмитро Вітовський – полковник УГА, один із провідників галицької студентської молоді й борців за український університет у Львові; член УРП, активний організатор «Січей», згодом УСС; з 1914 р. сотник УСС, учасник карпатських боїв, один із ідеологів стрілецької політичної думки; належав до засновників Стрілецького фонду й органу УСС «Шляхи»; голова Військового комітету, що 1

листопада 1918 р. зробив переворот проти австро-польського панування, передавши владу УНР і ЗУНР; у листопаді 1918 р. командувач збройних сил ЗУНР, пізніше – державний секретар військових справ ЗУНР; член Украти від УРП; у травні 1919 р. – член мирової делегації ЗУНР і Парижі [6].

Аналіз останніх досліджень та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В той час, як діяльність Д. Вітовського у вирі подій Листопадового чину 1918 р. у Львові та подальшої польсько-української війни за Галичину розглядалась багатьма дослідниками, значно менше наукових розвідок маємо про інші періоди життя цього відомого українського діяча, зокрема

час його перебування на Волині у 1916–1918 рр. як офіцера австрійського війська (комісара УСС), що приїхав сюди агітувати молодь вступати в армію, а водночас – вести культурно-просвітницьку роботу серед місцевого українського населення. Окремі аспекти цієї проблеми порушували у свої дослідженнях Б. Бернадський [1], В. Великочий та Б. Гаврилів [2], О. Калішук [6], Р. Ковалюк [7], М. Лазарович [8], І. Патер [9]. Однак досі в історіографії немає комплексної наукової розвідки, спеціально присвяченої військово-просвітницькій діяльності Дмитра Вітовського на Волині у 1916–1917 рр.

Мета статті – комплексно проаналізувати військово-просвітницьку діяльність Дмитра Вітовського на Волині, де він перебував у 1916 – 1917 рр. як комісар Українських січових стрільців.

Виклад основного матеріалу. Дмитро Вітовський народився 6 листопада 1887 р. у с. Медуха біля Галича на Станіславщині у родині незаможного селянина-шляхтича. Навчався в гімназії в Станіславі, де його прийняли в гурток учнів-гімназистів – своєрідне продовження славної станіславської «Громади», що виховала таких видатних діячів політичного та культурного поля як Остап Терлецький, Мелітон Бучинський, Кость Левицький, Іван Белей, Денис Лукіянович, Михайло Лозинський та інші.

У цей час Д. Вітовський брав активну участь в агітації за виборчу реформу в Галичині, а після завершення гімназії у 1907 р. переїхав до Львова, де розпочав вивчати право у місцевому університеті. У 1908–1909 рр. пройшов однорічну військову службу при 38 піхотному полку австрійської армії та закінчив її зі ступенем хорунжого. Після цього продовжив навчання в університеті, поєднуючи її з роботою адвокатського помічника у канцелярії станіславського адвоката Партицького. Водночас впродовж 1910–1914 рр. брав активну участь в суспільно-політичному житті Галичини, зокрема виступив 1 липня 1910 р. на вічі студентів в українському «Соколі» з вимогою відкриття українського університету у Львові, за що разом із іншими 100 студентами був засуджений на тюремне ув'язнення та виключений із Львівського університету (згодом продовжив навчання у Краківському університеті). Крім цього Д. Вітовський був активний учасником секції Українського студентського союзу в Станіславі, організовував «Січі» в селах, читальні «Просвіти», виступав з відчитами. З початком Першої світової війни став членом Бойової управи та організатором УСС, сотником УСС, учасником карпатських боїв, звільняв Галич від російських військ [7, с. 5–7].

Влітку 1915 р. після вдалого наступу німецьких та австрійських військ були зайняті українські землі західної частини Волині, яка опинилась під австрійською окупацією. В результаті було зайнято Ковельський, Володимир-Волинський, Луцький і частково Кременецький, Лубенський і Рівенський повіти. Фронт проходив лінією Кременець – Дитинячі – Дубно – Перешів –

Хромяково – Богуславка – Куликовичі – Чорторийськ – Нільська Воля – Локниця [9, с. 187].

Загальна Українська Рада та Союз Визволення України робили різні заходи для відновлення національного життя на окупованих землях. У серпні 1915 р. у Львові було засноване «Бюро культурної допомоги для українського населення окупованих областей», яке підпорядковувалося ЗУР та СБУ та займалося організацією українського шкільництва та в цілому культурно-національним життям на Волині, а також Холмщині та Підляшші. Українське шкільництво тут почали налагоджувати Українські січові стрільці, яких скерували у січні 1916 р. до австрійських окружних команд для ведення вербункової акції. Згідно із наказом команди 4 австрійської армії від 29 січня 1916 р. до Ковеля прибув сотник Дмитро Вітовський, Володимир-Волинського – четар УСС Микола Сасевич, а до Луцька – четар Михайло Гаврилко з кількома стрільцями [9, с. 187–193].

Аби зрозуміти, з якими труднощами їм вже незабаром довелося стикнутися, варто зазначити, що ситуація в краї була досить складною. Непродумана окупаційна політика та діяльність польських «культуртрегерів» викликали серйозний опір місцевого населення, і хоч т. зв. «масштабної партизанської війни» не було, про яку так любили говорити радянські історики, однак тил стояв перед дезорганізацією. Тому не дивно, що вже через десять днів після виїзду комісарів УСС з постою Коша Д. Вітовський (який і до того не поділяв оптимізму стрілецького керівництва щодо вербункової справи та скептично був налаштований до того, що такі поступки на користь австро-угорського уряду, які би продемонстрували лояльність української Волині до Відня, підуть цьому краю, як загалом українству, на користь) писав до кошового Никифора Гірняка: «Ковель. 10.02.1916... Дорожнеча страшна... Патріоти ликують, що т. зв. волинська експедиція – це дуже великий національний sukces. Тим часом вони не знають, що досягнули властиво велике зеро. Не згадую поки що про відносини по селах, бо про них знаю ще тільки з оповідання, але може тобі вистане, коли змалюю вірно наше прийняття, яке нас стрінуло в 4 А. К. (команда 4 армії)». Отже, не конферував ані архикнязь, ані ніякий генерал, лишень звичайний капітан... Коли погляд дотичного пана капітана буду вважати за погляд цілого 4 А. К.: на Волині є тільки поляки, жиди і «die Russen», він досі не стрінув ні одного українця. У вербункову акцію не вірить, як котрий з нас потрафить завербувати бодай одного чоловіка, то він дозволяє надати про це депешу до нього... Справа помічних сил канцелярських... не відкинена. Немає ніяких вербувальних комісаріатів ані канцелярій, є тільки три вербувальні комісари... Кожний з нас в зачеркнутих рамах буде старатись робити, що зможе, може бути, що практика покаже також щось кращого, хоть я позволю собі сумнівати» [4].

Ще одним із чинників, який міг би ускладнити реалізацію місії українських комісарів, Д.

Вітовський вважав здебільшого неукраїнський зовнішній вигляд міст на Волині: «Луцьк, як і Ковель мають на зовні характер німецький. Всі вивіски – на підставі заряджень німецьких властей – німецькі, де-не-де – польські, українських ні сліду. В Луцьку оголошення окружної команди, так як і “Луцькі Відомості”, в трьох мовах: німецькій, польській і українській. В Луцьку я бачив в кольпортажі вуличній “Діло” і “Українське слово”... В Ковелі ніякої української часописи не найшов. В Ковелі, крім польської “Sammelstelle” (самооброни), крутиться маса польських легіоністів» [4].

Але найгірше, як відзначав Д. Вітовський, затероризоване комендантами місцевої етапної станиці, які практично у всіх окупованих містах Волині, крім Володимир-Волинського, були поляками, селянське населення регіону боялося навіть признаватися до українства. Так, передаючи інформацію поручника Авдотора Чорненка, Вітовський писав, що селяни «на питання в Суді, хто вони є, якої нації, мов підмовлені відповідають “рус” – навіть не “русский”. Щоб хтось назвав себе вже не українцем, але хохлом, то була би не бачена досі рідкість...» [4].

Особливі труднощі полягали й в тому, що Вітовський тривалий час тут був єдиним представником взагалі українства як такого. І хоча, за власним визначенням, він товкся, «як Марко по пеклі», об’їздивши за місяць понад тридцять сіл, результати були мізерні.

Але довідуючись про всі негаразди, Д. Вітовський рішуче забороняв своїм кореспондентам повідомляти про це українських політиків, намагаючись зберегти офіційно добрі відносини з австро-угорськими властями, не рідко за рахунок відносин зі своїми соратниками [5].

У той же момент намагався подолати майже тотальну недовіру місцевих українців, яка сформувалася до агітаторів у ворожих мундирах після численних репресій окупаційних, головно угорських та польських, військ. В таких умовах часто волиняни сприймали будь-які розмови на українську тематику як провокацію, що також не сприяло плідній комунікації із ними «усусів», як, врешті, і певні ментальні відмінності галичан та місцевих мешканців, які упродовж попередніх майже півтора сотні років перебували по різні сторони кордону між Австрійською (Австро-Угорською) та Російською імперіями [1, с. 95–98].

Втім, хоч і дуже повільно, Д. Вітовському, здавалося би, все ж вдалося дійти до порозуміння з місцевим населенням, і вже на початку квітня 1916 р. планувалось відкрити першу українську школу на Ковельщині. В той же момент, багато клопотів завдавали релігійні проблеми, і досить часто сотник звертався до австро-угорських властей з приводу утисків православ’я, як і порушував відповідні клопотання перед ЗУР. Як наслідок, у травні на Волинь з Буковини прибуло шість православних священиків, які, щоправда, були румунами, які практично не знали української мови, що також

зберігало потенційну напругу серед місцевих мешканців [1, с. 98].

Зрештою, Д. Вітовський скаржився і на фактично відсутність комунікації зі ЗУР, зокрема у листі Н. Гірняку він писав: «Одно мені дивно, що ЗУР пустила нас тут люзом. Я шукав контакту з нею і через Боберського і через Барана не знайшов. Таж не я їх, а вони мене повинні шукати...» [4].

Попри те, що кожен день сотник виконував ледь не каторжну роботу, на його діяльність скаржилися й зі сторони австрійського військового командування: мовляв, Д. Вітовський не подавав їм жодних розвідувальних даних про ситуацію в регіоні та настрої серед місцевого населення, що, з точки зору австрійців, і мало би бути основною діяльністю комісара.

За таких обставин Д. Вітовський на декілька місяців став вигнанцем – упродовж квітня–травня 1916 р. він перебував у відпустці. Згодом одружився, дійшов до порозуміння з галицьким політикумом та І. Крип’якевичем (який, за словами сотника, був «одиноким людиною, що волинськими справами займається»), і саме останній переконав Вітовського таки зайнятись розвідкою, але не для австрійського командування, а для української громадськості, підготувавши питальник, який давав би можливість отримати повну та всебічну інформацію про соціально-політичну ситуацію на Волині та українсько-польські відносини в регіоні.

Крім цього, 5 травня 1916 р. Д. Вітовський почав вести щоденник (від 5 травня до 8 червня 1916 р. та від 5 жовтня 1916 р. до 5 березня 1917 р.), у тому числі нотуючи подорожні маршрути, описуючи які, він зафіксував надзвичайно цінні відомості та помітки про господарські та культурні обставини роботи січових стрільців, відступ російських військ та евакуацію великої кількості населення до Росії, виїзд інтелігенції, про утиски селян австрійською армією, про господарювання польських легіонерів на Волині, про руїну господарства та нужду населення [3].

Для прикладу таких заміток наведемо запис в щоденнику за 9–11 травня 1916 р.: «Кольонія Ясенівка. Були німці та виїхали всі в Германщину. Остався тільки один мазур-колоніст. Поле дещо обробляють вояки... Майдан. Село досить велике було. Народ виїхав в Росію. Осталось тільки чотири хазяїни. Деколи стоять вояки, а більше пустка в селі, бо хати понищені... З Богушівки 36 фамілій виїхало в Росію... Кольонія Романівка. Половина виїхала в Росію, а другі в Німеччину. Хати пусті, знищені, тільки в школі військо стоїть» [3, с. 28–30].

А от вербувальна робота по суті стояла на місці і здебільшого якщо і були добровольці, то вони зголошувалися лише у допоміжні команди і сприймали службу виключно як форму заробітку та незначну частину з них становили селяни, заарештовані австро-угорською владою за відсутність перепусток. В цілому цікаво, що майже 90 % усіх українських добровольців були євреями,

і лише невелика частка з них були готовими піти воювати на фронті.

Б. Дідушко, на основі переписки з Д. Вітовським, до причин такої низької ефективності кампанії із вербування українців Волині до війська відносив як небажання останніх воювати проти своїх братів-українців, які перебували по той бік військових дій, так і національну несвідомість тутешніх мешканців, а то – їхньої тотальної неосвіченості [4].

Сподівання на краще з'явилися наприкінці травня 1916 р., коли в округ прибули нові стрільці зі широкими повноваженнями. ЗУР та СВУ домагались дозволу про передислокацію на Волинь усіх підрозділів УСС для проведення тут культурно-освітньої роботи та політико-пропагандистської діяльності. Втім Відень не хотів загострювати відносини з поляками, яких і так обурював сам факт діяльності на «польській» Волині УСС, а тому всіляко обмежував будь-яку подальшу активізацію українства у цьому аспекті [1, с. 99–100].

Однак причини для оптимізму були. Д. Вітовському вдалося вийти з-під опіки Команди Етапної Станиці, встановити зв'язки з окружною командою, добившись від неї підтримки, а головне – помітно покращити відносини з місцевим населенням, яке почало ставитися до самого офіцера, котрий неодноразово допомагав їм у вирішенні різноманітних проблем, із більшою довірою. Як результат – з початком червня 1916 р., після проведеної підготовчої роботи, на Волині було відкрито 11 українських народних шкіл, бібліотечні фонди яких поповнилися українськими підручниками, а навчальні класи – українськими вчителями.

Здавалось би справи Д. Вітовського на Волині пішли на лад, однак цього разу несприятливим виявилися зовнішні обставини на фронті: внаслідок розпочатого «Брусиловського прориву» до серпня 1916 р. лінія фронту просуvalась все ближче до Ковеля, а в самому регіоні знову розпочались запеклі бойові дії, які, зрештою, звели нанівець всю попередню пропаганду УСС та українських партій з Галичини, тим паче на тлі того, що поруч із наступом військ Брусилова по волинських селах знову почали масово поширюватися проросійські настрої.

За таких умов Д. Вітовський наполягав на необхідності цілковитого перегляду пропагандистської роботи, яка до цього велась на Волині, поставив під сумнів доцільність подальшого існування Комісаріатів УСС на Волині та знову вступив в конфлікт з представниками українських політичних партій з Галичини: «Іти тепер поміж народ і говорити йому що-небудь на те, щоб опісля в його пам'яті нероздільно злилися поняття Україна і се страшно – гірше татарського лихоліття, я не моду й не хочу. Хотіти сего можуть тільки віденські патріоти, які ... переказали своєю невдоволення із-за того, що я, мабуть, не хотів

розвивати акції по селах тоді, коли триняки-мадяри шукали за яйцями» [4].

Ситуація ще більше загострилась із проголошенням незалежності Польщі 1916 р., коли в українському русі Волині у відповідь намітився розкол: якщо старше покоління надалі орієнтувалося на Відень, то стрілецька молодь закликала якнайшвидше порвати з Австро-Угорщиною, яка у цій ситуації знехтувала українськими інтересами. Серед останніх ще більше зріс авторитет Д. Вітовського, котрий і до цього почасти опозиційно був налаштований до переважно австрофільського українського політичного проводу в Галичині. Тим паче, що офіцер навіть в умовах активізації воєнних дій досягав результатів. Так, значними були здобутки Вітовського у справі допомоги населенню, яке постраждало через зміни лінії фронту влітку 1916 р. на Ковельщині та змушене було залишити рідні домівки. Для них австрійське командування створило окремі табори, а при окружній команді – спеціальний підрозділ, який опікувався виселеннями. В цілому під опікою Вітовського перебувало 23 000 осіб, заради відносно нормального життя в таборах котрих потрібно було вміло балансувати в умовах незначної кількості припасів та великою кількості «мешканців» таборів.

Поруч з цим навіть в такій ситуації не забував він і про культурно-освітню роботу – на кінець 1916 р. крім народних шкіл сотник організував й курси для неграмотних і загалом на це час на Ковельщині функціонувало вже 17 шкіл.

Із вибухом Лютневої революції в Росії та, відповідно, практично припинення військових дій на фронті, знову, здавалось би, з'явилися сприятливі умови для діяльності Д. Вітовського на Волині. Сотник у березні 1917 р. зазначав: «Тепер всьо тут працює, як машина. Хочемо видати волинський альманах. До Володимира-Волинського віднісся я в тій справі з пропозицією, щоби вони й у себе зробили так, що альманах вийшов в 2-х книжках. Матеріали незвичайно цікаві. Навіть малярські школи дуже гарні».

Більше того, коли у Володимир-Волинському було створено Українську шкільну раду, до її складу, поруч із іншими, увійшов й Дмитро Вітовський. Судячи із протоколів Ради, діяльність останньої мала би охоплювати широке коло проблем культурно-освітнього напрямку: курсів грамоти, видання часопису та українського православного календаря для місцевих мешканців, організацію для біженців їдалень, магазинів тощо [8, с. 71–87].

Однак втілити ці плани у життя практично не вдалося. Вже через місяць, у квітні 1917 р., виконуючи наказ вищого командування австрійської армії, Д. Вітовський разом з іншими комісарами покинув Волинь та прибув до Коша УСС. СВУ та Центральна Управа УСС попросили командування Коша затримати сотника та чотаря М. Саєвича для подальших розпоряджень, і в той

же час звернулися до Армійської Окружної Команди з проханням повернутися цих старшин на Волинь. Втім прохання відхилили, і вже у листопада 1917 р. року Вітовський вирушив на фронт, а згодом – на Наддніпрянщину [2, с. 53–56].

Висновки. Таким чином, попри намагання сотника Д. Вітовського організувати ефективну військово-просвітницьку діяльність на Волині у 1916 – 1917 рр. як одного із комісарів УСС, неможна сказати, що ці намагання були втілені повноцінно. Через низку внутрішніх, а здебільшого зовнішніх обставин, характерних для воєнного часу та окупації територій, вербувальна та розвідувальна складова місії Д. Вітовського, щодо якої австрійське військове командування й плекало найбільше очікування, не здобули суттєвого успіху. Натомість продуктивнішою виявилась культурно-просвітницька (на кінець 1916 р. організовано 17 народних шкіл) та гуманітарна діяльність сотника (організація табору для біженців).

Список літератури:

1. Бернадський Б. Незвичайний розвідник доби Першої світової війни (до 125-річчя Дмитра Вітовського). Воєнна історія. 2012. № 4–6. С. 93–102.
2. Великочий В., Гаврилів Б. Дмитро Вітовський (1887-1919) : док. нарис / В. Великочий, Б. Гаврилів; НАН України, Ін-т нац. відносин і політології. Від. регіон, проблем. Коломия: Вік, 1997. 75 с.
3. Волинський записник Дмитра Вітовського (5.05.1916 – 5.03. 1917) / За заг. ред. д-ра іст. наук, проф. Ярослава Малика. Львів: Видавничний центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. 64 с.
4. Гіряк Н. Сотник УСС Дмитро Вітовський на Волині (У світі його ж листів до Кошового УСС). Наш час. Львів, 1934. Ч. 203. 10 вересня.
5. Заброварний Б. Й., Бернадський Б. В. Штрих до портрета Д. Вітовського. «Роде наш красний...» Волинь у долях краян і людських документах / М-во освіти України, Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, Волин. акад. д-м ; авт.-упоряд. Л. К. Оляндер. Луцьк, 1996. Т. 1: [Статті, документи]. С. 248–250.
6. Каліщук О. Українські січові стрільці про Волинь часів Першої світової війни. Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. 2016. Чис. 16. С. 89–94.
7. Ковалюк Р. Дмитро Вітовський на Волині. Волинський записник Дмитра Вітовського (5.05.1916 – 5.03. 1917) / За заг. ред. д-ра іст. наук, проф. Ярослава Малика. Львів: Видавничний центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. С. 5–22.
8. Лазарович М. Культурно-просвітницька діяльність Українських Січових Стрільців у роки Першої світової війни / М. Лазарович. Тернопіль: Тайп, 2003. 114 с.
9. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / І. Патер. Львів, 2000. 344 с.

КУЛЬТУРОЛОГИЯ

Genova Nina Mikhailovna

*Professor of Omsk state University named after F. M. Dostoevsky
Omsk, Russia*

TECHNOLOGIES OF INTERNATIONAL CULTURAL COOPERATION: REGIONAL ASPECT

Генова Нина Михайловна

*профессор ОмГУ им. Ф.М. Достоевского
г. Омск, Россия*

ТЕХНОЛОГИИ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА: РЕГИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Abstract. The article analyzes the technologies of interethnic cultural cooperation on the example of the Siberian region. The practice of interaction of government bodies with public organizations, scientists, and cultural institutions is studied. Strengthening the spiritual consolidation of a multi-ethnic region, preserving ethno-cultural and linguistic diversity, reducing the level of conflict in inter-ethnic relations, contributes to stability in society and the development of a dialogue of cultures. Recommendations are offered in the regulation of interethnic relations.

Аннотация. В статье исследуются технологии межнационального культурного сотрудничества на примере сибирского региона. Проанализирована практика взаимодействия органов власти с общественными организациями, учёными, учреждениями культуры. Укрепление духовной консолидации многонационального региона, сохранение этнокультурного и языкового многообразия, способствует снижению уровня конфликтности, способствует стабильности в обществе и развитию диалога культур. Предлагаются рекомендации в регулировании межнациональных отношений.

Keywords: *region, national cultural policy, ethno-cultural technologies, national-cultural associations, civil identity.*

Ключевые слова: *регион, национальная культурная политика, этнокультурные технологии, национально-культурные объединения, гражданская идентичность.*

Многонациональность, мультикультурность и полиэтничность являются глобальными и универсальными характеристиками современного мира. Культуры, представляемые национальными сообществами играют роль социального регулятора, который может стать фактором развития региона путем обогащения и сохранения его культурной самобытности, расширения участия этнических групп в экономической, социальной, культурной и других сферах жизни.

Снижение уровня конфликтности в межнациональных отношениях, всестороннее развитие межнационального сотрудничества и диалога культур способствует стабильности в обществе, улучшению инвестиционного климата региона, повышению качества жизни.

Реальность современного периода развития Российской Федерации такова, что решение многих вопросов находится в прямой зависимости от состояния этноконфессиональных отношений и национальной политики. От решения задач в этой сфере зависит обеспечение принципов демократии и свободы, национальное самочувствие народов, сохранение и развитие культур, языков, духовных ценностей.

Важной составляющей этнокультурного развития является стремление к социально-экономическому, культурному и духовному развитию национальных сообществ, сохранению

национальной самобытности и колорита народов России наравне с формированием общероссийской гражданской идентичности вне зависимости от конкретной национальной и конфессиональной принадлежности человека.

В сибирском регионе, в Омской области на протяжении нескольких веков проживают более 120 представителей разных национальностей. Несмотря на сложный этноконфессиональный состав, исторический опыт совместного проживания народов на территории Омской области не знает фактов серьезных конфликтов на национальной почве. Трудом, талантом, усилиями многих поколений всех народов Сибирской земли создавался экономический и социально-культурный потенциал региона.

Первостепенной задачей органов исполнительной власти региона, национально-культурных объединений Омской области, иных институтов гражданского общества является создание условий для полноценного этнокультурного развития и сохранения национально-культурной самобытности. Главными ресурсами для этого выступают культурное многообразие региона, духовно-нравственные основы, многовековой опыт сосуществования в мире и согласии. В процесс сохранения и развития национальных культур народов вовлечено более 2 тысяч учреждений культуры.

Актуальность данной работы обусловлена важностью решения национальных проблем, необходимостью совершенствования деятельности учреждений культуры в сфере реализации государственной национальной политики, укрепления межнациональных отношений, сохранения многообразия национальных культур. Целью явилось изучение сложившейся в регионе практики применения технологий межнационального культурного сотрудничества, и её влияние на сферу межнациональных отношений в регионе.

В качестве общенаучного метода применяется метод структурного анализа, общетеоретические методы и приёмы, способствующие систематизации и упорядочиванию материала: анализ, синтез, обобщение, контент-анализ, метод прогнозирования.

Важнейшим ориентиром в деятельности являются основополагающие, базовые документы, регулирующие на современном этапе государственную политику России в сфере межнациональных отношений – Конституция Российской Федерации, Концепция государственной национальной политики Российской Федерации, Стратегия государственной национальной политики Российской Федерации до 2025 года, Федеральный закон «О национально-культурной автономии» и многие другие.

Теоретической основой стали исследования российских учёных О.Н. Астафьевой, Н.М. Геновой, Е.И. Григорьевой, А.Д. Жаркова, Г.П. Ивлиева, И.В. Малыгиной, В.А. Тишкова, Н.А. Томилова, зарубежных – Р. Бернштайна, Ф. Брауна, Д. Клиффорда, М. Уолцера и др. Говоря о социально-культурных технологиях, характерных для каждой из этнических групп, правомерно называть их этнокультурными технологиями. В содержании социально-культурной деятельности по законам преемственности находят своё.

Этнокультурные технологии составляют основу возрождения национальных культурных традиций, фольклора, декоративно-прикладного искусства, народных промыслов и ремёсел.

Диапазон этнокультурных технологий, используемых как на федеральном, так и региональном уровнях, достаточно широк. Он включает в себя организацию мероприятий, способствующих развитию сотрудничества между субъектами Российской Федерации, странами СНГ, странами ближнего и дальнего зарубежья в области науки, образования, культуры и искусства, реализации государственной национальной политики; демонстрацию культурных программ национальных общественных объединений, сотрудничество национально-культурных и образовательных центров, создание федеральных и региональных телевизионных программ, организацию и проведение телемостов, выставок книг и периодических изданий, в том числе на языках народов России; проведение Дней

национальностей, фольклорно-этнографических празднеств, народных гуляний, реализацию тематических проектов, посвящённых юбилейным датам в истории России.

Ключевыми в этом отношении направлениями являются:

- изучение национальных культурно-исторических традиций, целенаправленное интеллектуальное, нравственное и эмоциональное развитие личности в контексте национальной культуры и диалога культур;
- формирование понимания многообразия и взаимовлияния культур, необходимости перехода к диалогу и партнёрству;
- усвоение ценностей, взглядов и норм поведения, свойственных идеологии культуры мира (прежде всего толерантности и уважения прав человека), культивирование позитивных ненасильственных методов предотвращения и разрешения конфликтов.

Таким образом, Омская область, как и любой другой регион России, имеет свои территориальные особенности, характеризующиеся различными природно-климатическими условиями, национальной спецификой проживающего в регионе населения, стабильностью социально-экономического развития.

Для определения этапов формирования межнациональных отношений в регионе, предлагается учитывать исторические моменты заселения территории Омской области, освоения сибирских земель русскими, белорусами, украинцами, чувашами, поволжскими татарами, латышами, финнами, немцами, другими народами в процессе взаимодействия их с представителями коренных народов – хантами, сибирскими татарами, казахами и, впоследствии, между собой. Характер дальнейших взаимоотношений был предопределён ментальностью сибиряков, сформировавшейся в суровых климатических условиях – толерантность, доброжелательность, гостеприимство, уважительное отношение к языку, культуре и религии разных народов, проживающих на одной территории.

Отмечается длительность совместного проживания, преобладание чересполосного расселения, высокий процент смешанных браков, обусловивших многократную и достаточно демократическую систему межнациональных установок. Немаловажное значение в благоприятно сложившихся и гармонично развивающихся межнациональных отношениях имеет проводимая на территории Омской области государственная национальная политика, научный анализ в сфере межнациональных и межконфессиональных отношений, понимание и практическое решение проблем экономического, политического, социального и национально-культурного развития.

С начала 90-х годов прошлого столетия омские этнографы, социологи, юристы участвуют в формировании документов по управлению

национальными процессами. В 1993 году сибирскими учёными разработаны: раздел «Программа национально-культурной политики в Омском регионе» концепции развития культуры в Омской области, а также в 1994 году – научно-исследовательский проект «Решение национально-культурных проблем Омской области». Учёными были даны предложения по развитию культуры основных национальных групп Омской области. В настоящее время активно практикуется экспертиза программ национально-культурного развития, совместное проведение конференций, семинаров, практикумов.

Накопленный опыт работы позволяет сформировать определённое видение национальных проблем и наметить оптимальные пути их решения. Для Омской области, как и для многих регионов России, при отсутствии острых межнациональных конфликтов ядром программ решения национальных проблем и профилактики межнациональных конфликтов становится социально-культурная проблематика.

По данным Управления Министерства юстиции Российской Федерации по Омской области государственную регистрацию имеют 61 национально-культурное объединение, в составе 20 этнических групп – русских, казахов, немцев, татар, украинцев, армян, белорусов, латышей, чувашей, евреев, поляков, финно-угорских народов, азербайджанцев, киргизов, узбеков, таджиков, китайцев, корейцев, греков, курдов. Наибольшее число объединений создано немцами (11).

В перечень зарегистрированных организаций входят 28 национально-культурных автономий (составляют 32% зарегистрированных этнокультурных объединений), из которых 3 региональные: немецкая, казахская, татарская и 25 местных, в том числе 11 немецких, латышская, татарская, чувашская, курдская, еврейская, белорусская, киргизская.

Во всех муниципальных районах Омской области на базе учреждений культуры в разных организационно-правовых формах (культурно-досуговое учреждение, филиал, структурное подразделение, клубное формирование, объединение) действуют центры русской традиционной культуры, в местах компактного проживания немецкого населения – 56 центров немецкой культуры (вместе с филиалами), в 7 районах – центры казахской культуры, в 5 – украинской, в 3 – татарской, в 2 – латышской, в 1 – эстонской и в 1 – армянской культуры.

Основные направления деятельности общественных национально-культурных объединений в соответствии с их уставной деятельностью – возрождение, сохранение и развитие национальной культуры, языка, традиций, народных художественных промыслов, содействие духовному и культурному взаимообогащению, укреплению дружбы народов.

Постоянными и активными участниками областных мероприятий на протяжении многих лет

являются более 20 общественных национально-культурных объединений, в том числе: Омская областная общественная организация «Центр славянских традиций» (действует с 1999 г.), Немецкая национально-культурная автономия Омской области (1997 г.), Региональная татарская национально-культурная автономия Омской области (1997 г.), Региональная татарская национально-культурная автономия (1999 г.), Омская региональная общественная организация «Сибирский центр казахской культуры «МОЛДР (Прозрачный)» (1989 г.).

Сделана попытка обобщения опыта работы в данном направлении, который, как показывает практика применения социокультурных технологий, является результативным.

В связи с этим представляется актуальным обеспечить единый подход в регулировании межнациональных отношений, учёте интересов всех национальностей в различных отраслях и сферах экономического, политического и социального взаимодействия в конкретном регионе.

Технологии, используемые учреждениями культуры, должны способствовать созданию оптимальных условий для саморазвития народов, национальных групп и культур.

В связи с необходимостью совершенствования системы работы в данной сфере особую актуальность приобретает проведение в Омской области социокультурного мониторинга с целью отслеживания и регулирования ситуации в области этнокультурного развития и определения социально-культурных потребностей различных этнических групп, проживающих в регионе.

Актуальным вопросом для национально-культурных объединений является улучшение условий деятельности. Решению данных проблем в значительной мере должна способствовать деятельность Омского Дома Дружбы народов посредством расширения форм сотрудничества с национально-культурными объединениями, работа городского экспертного совета по делам религий и национальностей.

Средства массовой информации, формируя общественное мнение, имеют большие возможности, чтобы вселить в сознание масс мысль о том, что в обществе, вставшем на путь демократических преобразований, каждая нация должна уважать этническую, культурную, языковую и религиозную самобытность любого лица, относящего себя к той или иной этнической общности. Перед читателем, зрителем, радиослушателем мир должен представлять собой пёструю мозаику самобытных культур, равноправных стратегий жизни и деятельности. А отсюда и понимание того, что некоторые особенности современной цивилизации порождают вполне определённые общечеловеческие стандарты, с неизбежностью проникающие в сознание и культуру каждого этноса.

В целях информационного сопровождения региональной национальной политики представляется актуальным создание тематического журнала о национально-культурном развитии народов, выпуск цикла национальных программ в эфир теле- и радиоканалов региона, издание энциклопедического справочника о народах региона.

В целях сохранения культурного многообразия и национально-культурной самобытности региона необходимо:

- создать условия для сохранения национальных культур народов, организации культурного досуга, развития и самореализации личности, творческой активности населения.

Осуществление перечисленных и других рекомендаций должно стать прочной основой формирования единой гражданской идентичности, развития институтов гражданского общества, приобщения жителей региона к традиционным национальным и духовным ценностям.

Литература:

1. Генова Н.М., Томилов Н.А. «Решение национально-культурных проблем Омской области», Омск, 1994 г. с - 21.

2. Указ Президента РФ от 19 декабря 2012 г. № 1666 "О Стратегии государственной национальной политики Российской Федерации на период до 2025 года"

3. Этносоциальные процессы в Сибири: тематический сборник / под редакцией В. Попкова – Новосибирский гос. ун-т, 2008 г. вып. 4, с – 44.

Literature:

1. Genova N.M. Tomilov N. A. "The decision of the national-cultural problems of the Omsk region" Omsk, 1994 - 21.

2. The decree of the President of the Russian Federation from December 19, 2012 № 1666 "On the strategy of state national policy of the Russian Federation for the period till 2025"

3. Ethnosocial processes in Siberia: a case collection / edited by V. Popkov – Novosibirsk GOS. UN-t, 2008 issue 4, p-44.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Abdurakhmonova Hilola Abdurahim qizi

Lecturer at Journalism and Mass Communications University of Uzbekistan

MOOC – AS A MODERN EDUCATION TREND

Abstract. This article discusses the problems of organizing and using massive open of online courses (MOOC) in modern education and teacher training. The main focus will be on the presentation of courses on the Uzbek platform MOOC.

Keywords: *platform, online, MOOC, communication, training, education trend, information society.*

We live in a rapidly changing world, which can be seen as the development of information and communication technologies as the logic and basis of these evolutions. In the language of information, the younger generation can be called “digital generation”, “aborigines of the digital world”. In the field of information and communication technologies, young people achieve significant success and develop, adapting and shaping a different environment. As a reflection of this, the trend in the development of society shows a person who, like a “lucky” of our time, can find the necessary information in an emergency and use it to solve various problems.

One of the new and high-quality innovations in the field of education is the widespread introduction of the most effective product of the information society - a massive open online course. Experts in the field of education note that MOOC is one of the 30 most promising areas of education development until 2028 [2, 3].

Massive open online course is an interactive Internet course with open access, which is one of the most effective ways to implement distance learning technologies [1]. We describe MOOC by opening the abbreviation.

Publicity - a wide audience of course participants (over 100,000 listeners). Openness is full or partial free training. Provides access to the resources of the world's leading universities. The online course is conducted online using asynchronous (timed) and synchronous (webinars, videoconferencing) training models. The author of the course creates a clear structure, which depends on the goals and objectives of the course. The participation of specific participants in the structure may be required.

One of the first massive online courses “Evaluating Practices, Principles and Strategies” was held in the fall of 2008. Its author, Daniel Hickey, professor at the University of India, received financial support from Google to develop the course and train 500 students based on the developed development. The course gave positive results, there was even a serious selection of students.

At the end of 2013, the active implementation of MOOC began in Uzbekistan, which became a special solution in the 2014-2015 academic year. Dozens of different courses are already active on local and foreign platforms designed to implement MOOC. It should be noted that today these are not real courses designed to

educate the majority of schoolchildren and students, but experimental courses conducted by enthusiastic developers to test and improve the rules for organizing and conducting an MOOC, as well as assessing problems and risks.

Currently, massive online courses in the west have their own participants, including:

- higher and secondary special vocational education institutions (universities and colleges) study and receive additional funding for talented young people through the implementation of courses that ensure the promotion of their brands in the implementation of new curricula;

- a system of training and retraining of qualified personnel using MOOC for the rapid formation of any new powers of workers and obtaining a certificate at a convenient level for students in various areas of professional activity at a convenient time (mainly without dismissal from the main job).

Typically, the educational model of open online courses is based on the following scheme:

1. Students listen to lectures on the MOOC website, which is complemented by a slide show with a variety of teaching materials to combine infographics and the past.

2. Complete assignments independently at any convenient time received from the teacher. These include reading additional books, working with Internet resources, writing essays, reading small research, or taking tests. The submission of temporary and final inspection assignments shall be carried out in accordance with the specified deadlines.

3. Interactive forums are used to advise students and discuss completed learning material

4. An important pedagogical idea of these courses is to cross-check these completed tasks. Typically, a course participant reviews the work of 5 of their classmates, writes reviews, makes suggestions, and thus continues to work on the learning material, but does so through effective assessment activities rather than through its reproductive development.

5. According to the results of mastering MOOC, the final exam (the project assignment can be tested or completed) and a certificate from the educational institution that organized the course will take place.

Mass openings of online courses certainly have very important positive features. They are aimed at shaping the ability to learn, continuous learning, the introduction of a modern model of “lifelong learning”.

Flexible organization of teaching during the lessons (course selection, independent work topic, method of task performance) allows each student to move in their own direction of education, using certain time limits.

The use of modern educational technologies in the organization of training courses (widespread use of ICT, the use of technological methods to develop critical thinking, attention to project technology, etc.) directs the learning process personally and activity, the student becomes a real active subject of the learning process.

Students will have the opportunity to get an advanced education, meet the best teachers from the world's leading universities. Foreign language courses will definitely contribute to their non-formal education.

However, it is necessary to talk about the problems and risks of the introduction of MOOC:

- adequate digital and information skills of students are required, otherwise there will be problems in completing homework;
- it is necessary to have a high level of qualification, to plan their activities, to evaluate the results of their activities, to reflect the learning outcomes, to create their own educational direction, to require a high level of self-organization;
- students in the same group (professional, educational, cultural) have different levels of education, students of different ages, so different mentalities can cause problems with relationships within the virtual group;
- in case of mutual evaluation, there may be a situation of inconsistency, especially in the absence of clear and specific criteria for evaluating the work performed;
- it is impossible to determine whether the task was performed by a participant and not by another;
- there are elements of chaos in the organization of the learning process, as participants create their own educational content and shape the direction of education;

One of the most popular foreign platforms of the MOOC Coursera ([coursera.org](https://www.coursera.org)) program is that it offers free online courses for every person, user. There are courses in the humanities, sciences and natural sciences, where the student has the opportunity to learn both language and science. The platform brings together nearly 36 million online courses, more than 3,000 users. The courses on the platform are created and produced by the world's leading universities and educational institutions. The student will also watch short video lectures (4-5 minutes), complete interactive control tasks, evaluate the work of their classmates, and interact with other students and teachers in the forum.

Pedagogical education opportunities on this platform.

Gradual mastering of the chosen subject (educational discipline). The organization of the courses is based on the approach developed by pedagogue-psychologist Benjamin Blum (remembering, understanding, performing, analyzing, synthesizing, evaluating), step-by-step mastery of the

science helps learners to fully understand the material being studied before embarking on new material. In Coursera, comments on completed texts are usually given immediately. In many cases, randomly selected versions of the same type of task are given, allowing learners to re-examine the material and complete a test assignment.

Mutual evaluation of completed tasks. Many courses offer challenging assignments for computer-assisted self-assessment. Therefore, a system of peer review of work done is used, which allows students to evaluate their feedback on other people's work. Numerous studies have shown that as a result of applying this method, a course participant will have a more accurate assessment of their own work and valuable experience in evaluating the work of other students.

As part of the MOOC, the Coursera platform typically has five blocks: informational, hands-on training, supervisory, organizational, and communicative. Course developers place great emphasis on developing an organizational unit that describes the logic of course design, the rules for working with it, the planned outcome, and ways to achieve that outcome.

The first experience of establishing MOOC was gained in Uzbekistan as well. In 2019, I became a participant in several online courses, such as "Creating a creative environment in the family", "Digital Journalism", organized on the basis of the Uzbek platform. I have witnessed how different disciplines are taught in these courses, the independent work of the learners.

I was especially interested in the Digital Journalism course. This course is distinguished by its structural modular structure. Course modules: Information structure in a news agency; Reports and essays in print and online; Interview; Video information messages on the Internet; Introduction to photojournalism; Sports journalism.

This course was important because in journalism and education, methods of presenting information through information and communication technologies are widely used. The presentation of information in journalism is currently carried out by infographics, which involves the systematization and construction of information, the use of effective graphic methods of its presentation. The use of infographics in training sessions allows to achieve high results. During the course, the student conducts lectures, conducts tests, prepares homework, and checks the work of classmates. In the process of mastering this course, students have the opportunity to write an article, a note for an interview correctly and logically.

Based on the results of the training on the use of MOOC, we can draw conclusions:

- learning is very interesting, but you need to make time for your lessons, always focus on your goal;
- it is very important to have high-quality video in the course (in most cases it should be a professional studio recording);

- videos should be short (no more than 10-15 minutes), if it is longer, the attention of students will be diminished and, accordingly, important information will not be mastered;

- there are big problems with tests (in many cases they are incorrectly designed without taking into account the existing requirements), tests and, most importantly, absolutely do not meet the established educational goals). If Internet resources (for information retrieval) are used, the tests can be easily solved, but at the same time, the fact that the test is solved does not indicate that the mass course material has been mastered;

- courses provide little information about learning objectives and planned outcomes. At the beginning of each section, the objectives of that section or module, its place in the entire course, are almost unspoken;

- supervising each other's homework is sometimes a bit formal.

- perhaps, if one participant wants to master the lesson in advance, the other participant's homework will be left unchecked at all;

- there is no contact with the teacher (the work of the forums is supported by the assistant teacher) and in some cases you need to know the answers to your questions, homework is evaluated by the teacher who conducts the course;

- the criterion for homework is formalized and presented not at the same time as the assignment, but only at the stage of its verification. The criteria are not always known to the course participant.

- there is a great need for mass openings of online courses in the system of teacher training. The introduction of courses "immerses" the pedagogical staff in the modern information educational environment, allows to take a critical look at the educational process from such a position and, most importantly, encourages teachers to reconsider their professional activities. Clear public online courses for teacher training are not yet available in practice.

We draw the final conclusions:

1. Leading scholars note that the education system of Uzbekistan has a number of shortcomings and problems in the organization of mass openings of online courses. Therefore, the period itself requires serious work on the development and training of online education courses in the system of professional development of teachers and their professional retraining.

2. Successful education in MOOC requires teachers to have a high level of knowledge on the use of ICT. To do this, the preparation of teachers for this process should be carried out step by step, following the gradual transition from simple online courses to complex online courses.

3. Specialists of different professions should be involved in the preparation of materials for MOOC. The main focus should be on the development of tests and other materials projects aimed at assessing the effectiveness of education.

4. It is very important to establish high-quality video recording and to develop teachers' skills of working in front of the camera.

References:

1. Gordon, R. 2003. The meanings and implications of convergence. In *Digital journalism: Emerging media and the changing horizons of journalism*, ed. K. Kawamoto. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.

2. Как продать образование в Интернете: интервью Елены Масоловой (Едусон) с Дафной Коллер (Соурсера) [Электронный ресурс]. УРЛ: <https://www.eduson.tv/блог/соурсера> (дата обращения 24.11.2014).

3. Terry Flew. *New Media: an introduction*. Oxford. New York.

4. Интернет-СМИ: Теория и практика: учеб. пособие для студентов вузов / под ред. М.М. Лукиной. М.: Аспект Пресс, 2010.

УДК 378.091.212:005.963-043.86(430)«1970/2000»(045)

Babakina Oksana

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Pedagogy, Psychology and Education Management, Municipal Establishment 'Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy' of Kharkiv Regional Council

CERTAIN ASPECTS OF ADVANCING THE SYSTEM OF ACADEMIC STAFF PROFESSIONAL DEVELOPMENT IN GERMANY FROM THE MID 1970S TO THE BEGINNING OF THE 21 ST CENTURY

Бабакіна Оксана Олексіївна

*кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки, психології,
початкової освіти та освітнього менеджменту
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НІМЕЧЧИНИ (СЕРЕДИНА 70-Х РОКІВ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

Summary. The article studies and analyzes some aspects of advancing the system of academic staff professional development in Germany the mid 1970s to the beginning of the 21 st century. According to the research algorithm, the conditional periods of advancing the system of academic staff professional development in Germany from the mid-1970s to the beginning of the 20 th century (center of higher school didactics): the first period (from the mid-1970s to the 1980s) is characterized with ideologizing higher education and the system of academic staff professional development in East Germany and deideologizing higher education and the system of academic staff professional development in West Germany; stabilizing international relations in Europe, which contributed to the effectiveness of international cooperation with foreign system of academic staff professional development; lack of adequate state funding for higher education and system of academic staff professional development, material and moral incentives for professional development of academic staff; renewal of the system of academic staff professional development in East and West Germany as a result of reforming the systems of higher professional and postgraduate education; the second period (the 1990s - the beginning of the 21st century) is characterized with intensive development of the system of academic staff professional development in Germany (after the unification there were positive changes which led to improving political, socio-economic living conditions, increased scientific-research potential of the country and organizational-pedagogical conditions for advancing the system of academic staff professional development as well as integrating the system of academic staff professional development in the European and international educational space). The identified ideological-political and socio-economic factors of the first period revealed two general trends: a need to improve the academic staff professional development (due to the unbalanced educational policy of East and West Germany); internationalizing the system of the academic staff professional development in East and West Germany (due to strengthening international cooperation). Analyzing the references, the author could single out the ideological-political, socio-economic and organizational-pedagogical factors of advancing the system of the academic staff professional development (centers of higher school didactics) in Germany from the mid 1970s to the beginning of the 21 st century.

Анотація. У статті досліджено та проаналізовано деякі аспекти розвитку системи підвищення кваліфікації (СПК) науково-педагогічних працівників (НПП) закладів вищої освіти (ЗВО) Німеччини з середини 70-х років ХХ до початку ХХІ століття. Відповідно до алгоритму дослідження виділено умовні періоди розвитку СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) Німеччини з середини 70-х років ХХ до початку ХХІ століття: перший період (із 70-х рр. до 80-х рр. ХХ століття), який характеризувався ідеологізацією вищої освіти та СПК НПП ЗВО НДР і деідеологізацією вищої освіти та СПК НПП ЗВО ФРН; «розрядкою» міжнародних відносин у Європі, що сприяла ефективності міжнародної співпраці із закордонними СПК НПП ЗВО; відсутністю належного державного фінансування вищої освіти та СПК НПП ЗВО, матеріального й морального заохочення щодо ПК НПП; оновленням СПК НПП ЗВО незалежних держав Німеччини (ФРН і НДР) унаслідок реформування систем вищої професійної та післядипломної освіти; другий період (90-ті рр. ХХ – початок ХХІ століття), який характеризувався інтенсивним розвитком СПК НПП ЗВО Німеччини (після об'єднання спостерігалася налаштованість уряду на позитивні зрушення, що призвела до покращення політичних, соціально-економічних умов життєдіяльності населення, підвищення науково-дослідного потенціалу країни та організаційно-педагогічних умов розвитку СПК НПП ЗВО, а також інтеграції системи підвищення кваліфікації викладачів закладів вищої освіти до європейського та міжнародного освітніх просторів). Визначені ідейно-політичні та соціально-економічні чинники першого періоду дозволили виявити дві загальні тенденції: необхідність удосконалення СПК НПП ЗВО (через незбалансовану освітню політику незалежних держав Німеччини); інтернаціоналізація СПК НПП ЗВО незалежних держав Німеччини (обумовлена посиленням міжнародної співпраці). Аналіз першоджерел дозволив виокремити ідейно-політичні, соціально-економічні та організаційно-педагогічні чинники розвитку СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) Німеччини з середини 70-х років ХХ до початку ХХІ століття.

Key words: professional development system, academic staff, ideological-political, socio-economic and organizational-pedagogical factors of the system of academic staff professional development in Germany, center of higher school didactics.

Ключові слова: система підвищення кваліфікації, науково-педагогічні працівники, ідейно-політичні, соціально-економічні та організаційно-педагогічні чинники розвитку СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) Німеччини.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Вибір країни дослідження зумовлений доцільністю вивчення досвіду СПК НПП ЗВО Німецької Демократичної Республіки (НДР) і Федеративної Республіки Німеччини (ФРН) із середини 70-х рр. – 90-х рр. ХХ століття, а також об'єднаної Німеччини (із 90-х рр. ХХ – початку ХХІ століття), де в досліджуваній період проблема підвищення професійної кваліфікації НПП ЗВО займала особливе місце. У першу чергу, це пов'язано з розумінням ролі науково-педагогічних кадрів,

усвідомленням суспільством Німеччини важливості та значимості відтворення кадрів вищої кваліфікації для підвищення конкурентоспроможності економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ретроспективний, порівняльно-історичний та історико-логічний аналіз зарубіжних джерел показує, що проблема розвитку системи підвищення кваліфікації (СПК) науково-педагогічних працівників (НПП) закладів вищої освіти (ЗВО) Німеччини викликає вагомий інтерес

у таких дослідників як О. Анвайлер (O. Anweiler), З. Баске (S. Baske), Б. Берендт (B. Berendt), К. Борхард (K. Borchard), М. Вальтер (M. Walter), Х. Вебер (Weber H.-J.), В. Веблер (W. Webler), К. Геллерт (C. Gellert), О. Герц (O. Hertz), З. Дани (S. Dany), Е. Швертнер (E. Schwertner), (F. Ziegele), П. Каупп (P. Kaupp), С. Кіль (S. Kiel), Б. Кем (B. Kehm), О. Конрад (O. Konrád), М. Крюгер (M. Krueger), Х. Леман (H. Lehmann), Є. Майєр (E. Mayer), К. Майєр (K. Mayer), Х. Моле (H. Mohle), Р. Мюллер (R. Müller), П. Нікітін (P. Nikitin), Х. Пайзерт (H. Peisert), П. Пастернак (P. Pasternack), Р. Ритлевські (R. Rytlewsky), Дж. Хабермас (J. Habermas), Л. Хубер (L. Huber), К. Штробель (K. Strobel), Р. Шульмайстер (R. Schulmeister), Й. Шульц (J. Schulz), Х. Шельський (H. Schelsky) та інші.

Мета. Дослідити та проаналізувати деякі аспекти розвитку системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти Німеччини за середини 70-х років ХХ до початку ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до алгоритму дослідження виділимо умовні періоди розвитку СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) Німеччини. Критеріями періодизації вважаємо соціально-економічне становище НПП ЗВО, ступінь розробленості нормативно-правових документів у сфері СПК НПП, рівень розвитку фундаментальних теорій (монографії, дисертаційні роботи, публікації у провідних періодичних виданнях тощо), рівень розвитку окремих теорій, що мають прикладний характер (статті у фахових журналах, тези доповідей наукових конференцій, наукові доробки теоретико-прикладного значення тощо), кількість відповідних освітніх установ, функціями яких було підвищення кваліфікації НПП тощо.

Період із 70-х рр. до 80-х рр. ХХ століття характеризувався ідеологізацією вищої освіти та СПК НПП ЗВО НДР (роки правління Е. Хонекера) і деідеологізацією вищої освіти та СПК НПП ЗВО ФРН; «розрядкою» міжнародних відносин у Європі, що сприяла ефективності міжнародної співпраці із закордонними СПК НПП ЗВО; відсутністю належного державного фінансування вищої освіти та СПК НПП ЗВО, матеріального й морального заохочення щодо ПК НПП; оновленням СПК НПП ЗВО незалежних держав Німеччини (ФРН і НДР) унаслідок реформування систем вищої професійної та післядипломної освіти.

Другий період (90-ті рр. ХХ – початок ХХІ століття) характеризувався інтенсивним розвитком СПК НПП ЗВО Німеччини (після об'єднання спостерігалася налаштованість уряду на позитивні зрушення, що призвела до покращення політичних, соціально-економічних умов життєдіяльності населення, підвищення науково-дослідного потенціалу країни та організаційно-педагогічних умов розвитку СПК НПП ЗВО, а також інтеграції системи підвищення кваліфікації викладачів закладів вищої освіти до європейського

та міжнародного освітніх просторів). У період із 90-х років ХХ століття і дотепер вища освіта в Німеччині є децентралізованою та за Конституцією Німеччини відноситься до компетенції кожної з її 16 земель. В основі нормативно-правової бази вищої освіти лежить загальний закон про вищу освіту (зі змінами від 12 квітня 2007 року) (das Hochschulrahmengesetz - HRG), відповідно до якого в кожній землі приймається федеральний закон про вищу освіту (Landeshochschulgesetz - LHG), що, у свою чергу, впливало, у досліджуваних хронологічних межах, на удосконалення нормативно-правової бази СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) Німеччини та федеральних земель.

Початок першого періоду розвитку СПК НПП ЗВО Східної Німеччини, у визначених хронологічних межах, збігається з роками правління Е. Хонекера. Його діяльність у перші роки правління була направлена на ідеологізацію та удосконалення вищої освіти, формальне декларування відсутності у країні безробіття, гарантування підвищення соціально-економічного рівня життя населення. 18 березня 1980 року рішенням Політбюро СЄПН були затверджені певні вимоги щодо удосконалення вищої університетської освіти загалом і СПК зокрема та концепцію їх перспективного розвитку – «завдання університетів – збільшити кількість ідейно-налаштованих випускників для діяльності у розвинутому соціалістичному суспільстві» [6, с. 78].

Протягом 70–80-х рр. ХХ століття відбувалися зміни і в системі вищої освіти та СПК НПП ЗВО ФРН, пов'язані із глобалізацією освіти, упровадженням інформаційних і комунікаційних технологій в освітній процес – ЗВО Західної Німеччини потребували більшої фінансової допомоги з боку держави. За аналогією Східної Німеччини центри підвищення кваліфікації при ЗВО або автономні центри підвищення кваліфікації у Західній Німеччині для організації власної ефективної роботи також потребували матеріальної підтримки; в університетах ФРН, як і в ЗВО НДР, постійно зростала кількість здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників. Усе це призвело до проблем їх працевлаштування, а згодом до безробіття. Через це на початку 80-х рр. ХХ століття «посилюється державне регулювання системи вищої освіти, розвиток конкуренції у сфері підготовки науково-педагогічних кадрів та рішучий відхід від соціального реформування у сфері вищої освіти» [1, С. 16–17].

Отже, визначені ідейно-політичні та соціально-економічні чинники дозволили виявити дві загальні тенденції: необхідність удосконалення СПК НПП ЗВО (через незбалансовану освітню політику незалежних держав Німеччини); інтернаціоналізація СПК НПП ЗВО незалежних держав Німеччини (обумовлена посиленням міжнародної співпраці).

Відповідно до алгоритму дослідження наступним визначимо організаційно-педагогічні чинники розвитку СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) незалежних держав Німеччини на першому періоді (70–80-ті рр. XX століття):

1. *Реформування систем вищої професійної та післядипломної освіти незалежних держав Німеччини.* Обумовлена значним зростанням кількості студентів у ЗВО і як наслідок – зросла потреба у висококваліфікованих НПП ЗВО. Підтвердження цьому знаходимо в позитивній динаміці зростання НПП ЗВО у досліджуваних хронологічних межах: «кількість професорсько-викладацького складу в університетах у 70-х рр. XX ст. збільшилася з 131.000 до 188.000» [8, с. 57]. Таке збільшення зумовлене: бажанням молоді здобути вищу освіту та бути в майбутньому матеріально забезпеченими; стрімким розвитком науки, наукоємких технологій тощо, що потребувало висококваліфікованих фахівців. Для цього НПП, що викладали у ЗВО, повинні були постійно підвищувати свій науковий потенціал (навчатися в аспірантурі та докторантурі) і педагогічну майстерність. А відтак, це сприяло подальшому розвитку СПК НПП ЗВО.

Як зазначає Л. Хубер (L. Huber) у цей період більшість НПП були зацікавлені в успішному виконанні своїх професійних функцій та у підвищенні власної кваліфікації [13, с. 9].

Важлива роль у досліджуваному процесі першого періоду належить Федеральному міністерству освіти, науки і технологій ФРН, діяльність якого сприяла реформуванню СПК НПП ЗВО. Наприклад, згідно з рішенням міністерства, була створена робоча група (комітет) із проблем університетської дидактики вищої школи (Arbeitsgemeinschaft für Hochschuldidaktik – АНД), до складу якої входили відомі професори та фахівці в галузі реформування системи освіти [20, с. 141]. Метою створення цієї групи було сприяння розвитку загальних професійних та фахових компетентностей НПП ЗВО на підґрунті практико-та особисто-зорієнтованого підходів, а саме: організація наукових, науково-методичних конференцій, семінарів, майстер-класів, проведення школи «молодого» НПП, вивчення передового педагогічного досвіду, допомога у написанні та розміщенні статей у спеціалізованих виданнях тощо.

Як стверджує Дж. Шульц (J. Schulz), у ці роки основними принципами роботи СПК НПП ЗВО Східної Німеччини були: науковості, єдності теорії та практики, навчання та виховання, ідейної спрямованості навчання, пріоритету післядипломного навчання тощо. Їх урахування сприяло розвитку професійних якостей, практичних навичок і вмінь, які згодом мали стати у нагоді при виконанні наукових досліджень [18, с. 10].

Модернізації СПК НПП ЗВО НДР унаслідок реформування систем вищої професійної освіти у 70–80-х рр. XX століття сприяло заснування

наукових освітніх установ: Академії педагогічних наук, Інституту суспільних наук, Інституту економічних досліджень та Інституту вищої освіти (у Берліні); та низки науково-дослідних центрів і лабораторій, які створювалися при ЗВО та мали автономний статус [19, с. 23].

Процесам реформування системи післядипломної освіти незалежних держав Німеччини (НДР і ФРН) сприяли розробки навчальних програм та упровадження нових курсів у СПК НПП ЗВО. У досліджуваних хронологічних межах першого періоду (70–80-ті рр. XX століття) у СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) упроваджувалися програми підготовки кураторів, тьюторів (уперше вони були впроваджені в освітній процес університету Берліну 1974 року [8, с. 58]).

2. *Удосконалення нормативно-правової бази СПК НПП ЗВО незалежних держав Німеччини:* 26 січня 1976 року – прийнято знаковий закон про вищу освіту – Рамковий Закон про вищу освіту ФРН; процесам інституціоналізації розвитку СПК НПП ЗВО ФРН також сприяла заснована 1976 року державно-федеральна комісія з питань координації вищої освіти – контролювала процеси планування вищої освіти на кожній федеральній землі Німеччини; 1977 року – засновано національну комісію з освітніх реформ НДР, діяльність якої була направлена на реформування структури, змісту та курікулуму навчального процесу в закладах вищої освіти [14, с. 6–8].

3. *Посилення міжнародної співпраці та взаємообміну досвідом із закордонними центрами підвищення кваліфікації НПП ЗВО.*

Ефективному розвитку СПК НПП ЗВО незалежних держав Німеччини сприяв позитивний обмін досвідом із закордонними центрами підвищення кваліфікації НПП ЗВО США, Англії, Бельгії, Данії, Швеції, Швейцарії тощо та соціалістичних країн – СРСР, Чехословаччини, Болгарії, Угорщини тощо. Л. Хубер констатує: «Перші освітні заходи (семінари і майстер-класи) для викладачів вищої школи тривалистю від одного до декількох днів проводилися на основі розроблених у вищій професійній школі м. Берлін програм підвищення кваліфікації педагогів в сукупності із зарубіжними передовими ідеями по організації і проведенню курсів підвищення кваліфікації» [13].

Е. Етмінан (E. Etminan) і Р. Селл (R. Sell) [9, с. 3] зазначали, що центри дидактики вищої школи Західної Німеччини були утворені за зразком системи підвищення кваліфікації в області вищої школи в англійських країнах та у своїй роботі орієнтувалися на позитивний досвід вирішення даної проблеми в цих країнах.

4. *Зниження мотивації НПП ЗВО до підвищення власної кваліфікації та зменшення інтересу до освітніх заходів у СПК із початку 80-х до 90-х рр. XX століття.* Історико-порівняльний, порівняльно-зіставний аналіз довідково-енциклопедичної, наукової історико-педагогічної літератури, періодичних видань із проблеми

дослідження, а також структурно-функціональний аналіз виявлених фактів дозволили з'ясувати, що у порівнянні з 50–60-ми роками XX століття розвиток СПК НПП ЗВО незалежних держав Німеччини з кінця 70-х до 90-х рр. XX століття дещо пригальмувався.

П. Фідлер (P. Fiedler), заступник міністра вищої професійної освіти, підкреслював нездатність НПП ЗВО НДР своєчасно реагувати на політичні та соціальні зміни і враховувати їх під час організації освітнього процесу та підвищення власної кваліфікації. У зв'язку з цими фактами одним із головних завдань політбюро ЦК СЄПН стало розробка та проведення освітніх заходів, що стимулювали НПП ЗВО до постійного ПК [8, с. 22].

Аналогічна ситуація спостерігалася і в Західній Німеччині. Як стверджують С. Дані (S. Dany), У. Бек (W. Beck) і М. Братер (M. Bruder), системі ПК НПП ЗВО не приділялося належної уваги, про що свідчить незначна кількість освітніх заходів із ПК НПП ЗВО із 80-х рр. XX століття [8, с. 53].

У цей період у СПК викладачі ЗВО приділяли увагу більше науково-дослідницькій діяльності, аніж педагогічній. Показовим із цього приводу є висловлювання Е. Боейра (E. Boeira): «хто досліджує, той може навчати» [8, с. 7].

Визначені організаційно-педагогічні чинники дозволили виявити наступну тенденцію – *орієнтація освітньої політики незалежних держав Німеччини на пошук ефективних шляхів інституціоналізації СПК НПП ЗВО*.

Підсумовуючи проаналізоване, зазначимо, що СПК НПП ЗВО незалежних держав Німеччини (ФРН і НДР), у визначених хронологічних межах (70–80-ті рр. XX століття), розвивалися різними шляхами, маючи при цьому багато спільних рис: перевага надавалася науковим дослідженням НПП ЗВО, програми навчання розроблялися за схожими структурами, мали подібні форми, методи та засоби навчання, що використовувалися на курсах підвищення кваліфікації, створювалися умови для підвищення професійних компетентностей за кордоном. У той же час, розвиток СПК НПП ЗВО незалежних держав Німеччини у першому періоді мав певні труднощі: недостатній рівень фінансування з боку держав призвів до неефективності організації курсів ПК НПП вищої школи; СПК у цей період не знаходила належного визнання у більшості членів професорсько-викладацького складу; діяльність СПК НПП ЗВО створювала додаткове навантаження викладачам, що спричинило собою високу ступінь непевності в них із приводу продовження даного виду роботи.

Дослідивши розвиток СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) незалежних держав Німеччини першого періоду, проаналізуємо особливості цього процесу у другому періоді (90-ті рр. XX – початок XXI століття), що характеризувався інтенсивним розвитком СПК НПП ЗВО (ЦДВШ). Визначимо ідейно-політичні та соціально-економічні чинники другого періоду:

1) *Налаштованість уряду об'єднаної Німеччини на позитивні зрушення*, що сприяли би покращенню соціально-економічних умов життєдіяльності населення, підвищенню науково-дослідного потенціалу країни, інтеграції ЗВО та СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) Німеччини до європейського та міжнародного простору вищої освіти, виходу Німеччини у світові лідери.

Професор Р. Хіккель (R. Hickel) із цього приводу писав: «Одним із найважливіших завдань уряду об'єднаної Німеччини було досягнення однакових життєвих умов на сході та заході країни, за рахунок підйому економіки Східної Німеччини для зміцнення ринкової економіки єдиної країни» [11, с. 46].

«Важливим в освітній політиці об'єднаної Німеччини було прийняття Програми реформування вищої освіти і науки в нових землях Східної Німеччини (1991). Федеральний міністр та Федеральне міністерство освіти і науки Німеччини виділили 2,4 млрд марок на впровадження цієї програми. Основними завданнями програми було відновлення кадрового складу та матеріальної бази університетів; заснування нових закладів вищої освіти; приєднання дослідницьких груп та інститутів до складу університетів; підвищення рівня наукової підготовки студентів Східної Німеччини; заснування ефективної інфраструктури та забезпечення дієздатності університетів» [6, с. 18.]

2) *«Відставання реформ» у галузі вищої освіти та СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) Німеччини у 90-ті рр. XX століття*, що призвело до необхідності структурних перебудов та перегляду вимог до розвитку СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) після об'єднання НДР і ФРН.

У 90-ті рр. XX століття спостерігався період «відставання реформ» («Reformstau») – «термін з'явився в німецьких ЗМІ на початку 90-х років минулого століття і став ключовим словом 1997 року» [17]. Він характеризувався появою низки невдалих реформ у галузі вищої освіти загалом та СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) Німеччини зокрема, недостатнім рівнем її державного фінансування, соціального та пенсійного забезпечення НПП ЗВО тощо. «Тому в листопаді 1997 р. було ініційовано широке громадське обговорення щодо майбутнього розвитку університетської освіти. У ході дискусії було вирішено поліпшити умови працевлаштування студентів, підвищити рівень мобільності та інтернаціоналізації в університетах, запровадити систему неперервної освіти. Крім того, обговорювалася можливість збільшення конкуренції між університетами та запровадження систем рейтингу. У той же період відбулися масові демонстрації студентів, які протестували проти переповнених університетів («масових університетів»), а також проти скорочення фінансової підтримки вищої освіти [16, с. 207].

3) *Збільшення на початку XXI століття частки фінансування наукових, теоретико- і практико-зорієнтованих досліджень у межах як*

одного ЗВО, так і декількох, у тому числі міжнародних ЗВО; академічної мобільності здобувачів вищої освіти та НПП ЗВО та їх стажування через активну участь у програмах, запроваджених європейською освітньою спільнотою. «2000 року країна різко збільшила державні витрати на освіту. З'являються нові федеральні програми, спрямовані на вдосконалення освітньої системи, які частково фінансуються Європейським Союзом. Розширюються та модифікуються великі програми з розвитку освіти та професійної підготовки» [4, с. 148].

На початку XXI століття через інтенсивний товарообмін між країнами Європи ще одним викликом німецькій економіці стала глобалізація. Німецьким науковцям та інженерам необхідно було постійно підвищувати власну професійну кваліфікацію задля забезпечення країні провідних позицій на основних світових ринках. Ураховуючи це, Федеральний уряд Німеччини почав проводити інноваційну політику: «У Європі зареєстровано більше 13 000 німецьких винаходів. Майже чверть усіх європейських патентів засновані на розробках німецьких вчених із тенденцією до збільшення цих показників. Цьому сприяла також система підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів у державі і, як наслідок, поява висококваліфікованих фахівців у різних галузях. Як стверджував федеральний міністр економіки В. Клемент, вирішальним ресурсом, що робить Німеччину конкурентоспроможною на міжнародній арені, є люди: вчені, дослідники, інженери та кваліфіковані робітники» [10, с. 60].

Визначені ідейно-політичні та соціально-економічні чинники другого періоду обумовили наступні організаційно-педагогічні чинники розвитку СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) Німеччини. На основі вищеперерахованих видів аналізу історико-педагогічної літератури та нормативно-правових актів було встановлено, що з 1990-х років збільшується інтерес до діяльності СПК НПП ЗВО Німеччини та зростає усвідомленість німецького суспільства у необхідності розвитку цієї системи. Відтак, першим чинником визначимо:

- *Удосконалення нормативно-правової бази СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) Німеччини та федеральних земель.*

У Німеччині управління вищою освітою належить до компетенції органів управління федеральних земель, при цьому закони про вищу освіту, що приймаються на їх рівні, ґрунтуються на рамковому законі 1976 року. Прийняття нової редакції Рамкового закону про вищу освіту від 20 серпня 1998 року, у першу чергу, було зумовлено необхідністю регулювання системи університетської освіти після приєднання Німеччини до Болонського процесу. «У Законі про вищу освіту (das Hochschulrahmengesetz – HRG) (зі змінами від 12 квітня 2007 року), одним із завдань вищої школи є організація підвищення кваліфікації працівників ЗВО, як науково-педагогічного (професорсько-викладацького складу і наукових

працівників) складу, так і іншого персоналу» [12, с. 3].

Реалізуючи завдання цього закону, у закони майже всіх федеральних земель у досліджуваний історичний період були включені освітні пропозиції: створення на цих землях центрів підвищення кваліфікації НПП ЗВО (центрів із дидактики вищої школи); створення нових та удосконалення існуючих систем підвищення кваліфікації при ЗВО для досвідчених і «молодих» НПП усіх галузей науки. Так, наприклад, «у Законі про вищу освіту федеральної землі Північний Рейн-Вестфалія (зміни внесені 1 квітня 2000 року), викладачі ЗВО повинні підтверджувати свою професійну придатність участю у відповідних освітніх заходах, наприклад «участю в курсах підвищення кваліфікації ЦДВШ» [8, с. 63]; «у законах про вищу освіту федеральних земель Нижня Саксонія (від 26 лютого 2007 р.), Бремен (від 9 травня 2007 р.), Гамбург (від 18 липня 2001 р.), Гессен (від 14 грудня 2009 р.) тощо, визначаються права та обов'язки професорсько-викладацького складу й окремо прописуються види та типи підвищення кваліфікації» [2, с. 16].

«Одним із найважливіших державних документів, який визначає стратегію інноваційного розвитку Німеччини, є High-Tech-стратегія, уперше ухвалена 2006 року та розрахована на період до 2010 року, а потім перетворена на High-Tech-стратегію 2020 (Hightech-strategie 2020). Ініціатива спрямована на надання фінансової підтримки перспективним науково-дослідним проектам із метою мобілізації інноваційного потенціалу, посилення взаємодії економіки й дослідницької сфери і стимулювання внутрішнього й зовнішнього ринку країни» [2, с. 17].

- *Поширення міжнародної співпраці, академічної мобільності НПП, що сприяло інтенсивному розвитку СПК НПП ЗВО Німеччини у загальному європейському просторі вищої освіти.*

Наприкінці 90-х рр. XX століття помітно збільшилися процеси інтеграції СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) Німеччини до європейського та міжнародного освітніх просторів. Реформи у вищій освіті були спрямовані зокрема на: більш поглиблений та інтенсивний взаємозв'язок НПП Німеччини з НПП країн європейського співтовариства; стажування викладачів Німеччини за кордоном; значне збільшення організацій та проведення міжнародних конференцій, посилення академічної мобільності здобувачів вищої освіти та викладачів, взаємне визнання професійних кваліфікацій та дипломів, посилення автономії ЗВО тощо.

- *Значне розширення мережі організаційних структурних форм у СПК НПП ЗВО Німеччини, що було обумовлене необхідністю у підвищенні кваліфікації НПП, чисельність яких у 90-ті рр. XX – на початку XXI століття зросла. Порівняльно-зіставний аналіз та систематизація статистичних даних свідчать, що «після 1990 року зросла кількість професорсько-викладацького складу*

в університетах. За даними Федерального міністерства освіти і науки кількісне зростання професорсько-викладацького складу становило 43 %, а саме 1972 року – 218 000 викладачів, 1991 року – 383 000 осіб у Західній Німеччині. В об'єднаній Німеччині у період 1992–1995 рр. кількість викладачів зросла з 493 000 до 522 000 осіб. У всіх федеральних землях кількість викладачів у період 1992–2005 рр. зросла на 20 % (із 199 000 до 240 000 осіб)» [6, с. 18.].

Значне зростання НПП у ЗВО Німеччини призвело до необхідності збільшення кількості курсів підвищення кваліфікації НПП ЗВО (ЦДВШ). Так, на початку 90-х рр. XX століття в Німеччині «налічувалося 11 центрів у СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) для викладачів ЗВО і наукових співпрацівників. 1999 року – 17 ЦДВШ, за сприяння яких було організовано близько 50 освітніх заходів в області дидактики вищої школи на федеральному і регіональному рівнях» [22, с. 164]. У межах реформування СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) Німеччини та державної вимоги скорочення термінів навчання, при університетах були засновані робочі групи з дидактики вищої школи [7], завданням яких була розробка та впровадження освітніх програм ПК НПП.

Зазначимо, що «у Німеччині підготовка викладачів для вищої школи проходить у системі післядипломної освіти, яка є самостійною й побудованою на основі дуальної системи професійної освіти. Право на здобуття наукового ступеня доктора наук і підготовку докторської дисертації мають особи, які закінчили один з німецьких або зарубіжних університетів. Виконання дипломної роботи в університеті є однією з неодмінних умов допуску до роботи над докторською дисертацією» [3, с. 94].

Підготовка НПП ЗВО у Німеччині здійснюється в університетах та вищих педагогічних школах (наукових вищих школах), що надає їм право присуджувати вчений ступінь, який затверджується Міністерством освіти й науки. У Німеччині не існує такої організаційної структурної форми ПК, як аспірантури, у звичному для України вигляді. За Рамковим законом про вищу освіту доктор філософії – єдиний науковий ступінь, який присвоює університет після захисту дисертації (термін навчання 34 роки з відривом від виробництва).

Здобувачі вченого ступеня доктора філософії працюють на кафедрах ЗВО на посаді асистентів професорів. «Молоді доктори наук, що продовжують працювати у ЗВО, як правило, займаються підготовкою другої дисертації, яка дає їм право викладати у вищій школі. Дисертація на право викладання у ЗВО називається габілітаційною роботою. Для підготовки другої дисертації доктор наук переходить на тимчасову посаду наукового асистента. До габілітаційної роботи висуваються високі вимоги. Вона має бути монографією, що суттєво відрізняється за рівнем від докторської дисертації, містити нові наукові

дані й робити внесок у вирішення певної проблеми. На підготовку такої дисертації йде в середньому вісім років» [3, с. 96].

• *Поява нових моделей підвищення кваліфікації у СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) Німеччини.*

У Німеччині, у досліджуваній історичний період, спостерігався розвиток СПК НПП ЗВО (ЦДВШ), якому сприяла чотирирівнева (міжземельний, земельний, регіональний та внутрішньовузівський рівні) система підвищення професійної компетентності НПП на всіх федеральних землях Німеччини. Міжземельний рівень – рівень підвищення професійної кваліфікації НПП, загальнодержавного масштабу, що включає в себе: проведення освітніх, наукових, науково-практичних заходів із різних федеральних земель; реалізацію програм міжнародного та міжземельного обміну досвідом викладачів ЗВО; організація заочного/дистанційного навчання тощо. Земельний рівень – включає в себе ті ж заходи, що й на міжземельному рівні, однак територія організації локалізується у межах однієї федеральної землі. Регіональний рівень – включає в себе різні форми ПК НПП із проблем, актуальних для даної землі: курси, майстер-класи, вебінари, семінари, конференції тощо, які мають проводитися недалеко від місця роботи викладачів; бути відносно короткими за терміном (одноразові, двотижневі, двомісячні); їх тематика має враховувати інтереси слухачів. Внутрішньовузівський рівень – найбільш поширений у країні, він включає такі форми професійного розвитку викладачів: наради; засідання, присвячені аналізу питань певної навчальної дисципліни; засідання, на яких розглядаються педагогічні проблеми; відвідування занять; наукові дослідження; гуртки; форуми і педагогічні наради» [3, С. 96–97].

У досліджуваній період значна увага приділялася розробці нових моделей ПК в галузі дидактики вищої школи для НПП, наприклад, дворівнева модель ПК викладачів ЗВО «ProLehre», розроблена в ЦДВШ м. Мюнхен; модель підвищення кваліфікації «Старт в навчання» («Start in die Lehre»), розроблена 1995 року в ЦДВШ м. Дортмунд; 2004 року керівник ЦДВШ м. Білефельд проф. В. Веблер запропонував модель підвищення кваліфікації, орієнтовану на формування професійних компетенцій у викладачів ЗВО; модель підвищення кваліфікації викладачів вищої школи (Weiterbildung in der Hochschule) ЦДВШ м. Брауншвейг (1997 року) тощо [7; 8; 21]). Перераховані вище факти свідчать про позитивний розвиток СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) Німеччини. Однак, при цьому необхідно зазначити, що у викладачів виникали певні труднощі під час вибору різноманітних курсів підвищення кваліфікації, НПП досить складно було орієнтуватися в різноманітті запропонованих моделей, що перешкоджало раціональному плануванню розвитку їх власних компетентностей.

Спробою вирішення цієї проблеми наприкінці 90-х рр. XX століття було намагання комітету із дидактики вищої школи Німеччини систематизувати моделі підвищення кваліфікації за рахунок розробки єдиного навчального плану «Підвищення кваліфікації для навчання у вищій школі» («Qualifizierung für die Lehre an Hochschulen»).

• *Започаткування рейтингової системи оцінювання діяльності університетів.* Із метою підвищення якості освіти, ефективності науково-дослідної роботи університетів, посилення «здорової» конкуренції між ними та враховуючи зарубіжний досвід, «1989 року на зразок рейтингу ЗВО США було проведено перший рейтинг університетів Західної Німеччини. Показниками рейтингу були: чисельність НПП, докторів наук та професорів, які працюють у даному ЗВО, чисельність видатних німецьких учених, які мають міжнародні премії, нагороди, загальна чисельність здобувачів вищої освіти, у тому числі їх співвідношення до кількості іноземних студентів тощо; кількість виданих монографій/фахових публікацій та їх цитованість; фінансування освітніх проєктів тощо» [15, с. 259].

Б. Кем (B. Kehm) зазначав, що «1994 року була проведена щорічна конференція ректорів закладів вищої освіти Німеччини, за результатами якої було створено Центр розвитку вищої освіти, що з 1998 року почав проводити рейтинг найкращих університетів Німеччини» [15, с. 259]. «Починаючи із 2003 року Німецьке науково-дослідне товариство (DFG) проводило власний рейтинг університетів» [15, с. 260]. Новим, заслуговуючим на увагу, на наш погляд, є показник цього рейтингу – інтернаціоналізація, адже міжнародне визнання ЗВО визначається чисельністю іноземних НПП, студентів, а також кількістю міжнародних грантів, проєктів та угод щодо співробітництва із закордонними університетами.

Отже, визначені організаційно-педагогічні чинники дозволили виявити тенденції розвитку СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) Німеччини: диверсифікація організаційних структурних форм та моделей підвищення кваліфікації НПП ЗВО Німеччини у СПК (ЦДВШ); прискорення процесів інтеграції СПК НПП ЗВО Німеччини до європейського освітнього простору.

Висновки. Проаналізувавши розвиток системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти Німеччини з середини 70-х років XX до початку XXI століття, нами були установлені умовні періоди розвитку досліджуваного процесу: *перший період* (із 70-х рр. до 80-х рр. XX століття), який характеризувався ідеологізацією вищої освіти та СПК НПП ЗВО НДР і деідеологізацією вищої освіти та СПК НПП ЗВО ФРН; «розрядкою» міжнародних відносин у Європі, що сприяла ефективності міжнародної співпраці із закордонними СПК НПП ЗВО; відсутністю належного державного фінансування вищої освіти

та СПК НПП ЗВО, матеріального й морального заохочення щодо ПК НПП; оновленням СПК НПП ЗВО незалежних держав Німеччини (ФРН і НДР) унаслідок реформування систем вищої професійної та післядипломної освіти; *другий період* (90-ті рр. XX – початок XXI століття), який характеризувався інтенсивним розвитком СПК НПП ЗВО Німеччини (після об'єднання спостерігалася налаштованість уряду на позитивні зрушення, що призвела до покращення політичних, соціально-економічних умов життєдіяльності населення, підвищення науково-дослідного потенціалу країни та організаційно-педагогічних умов розвитку СПК НПП ЗВО, а також інтеграції системи підвищення кваліфікації викладачів закладів вищої освіти до європейського та міжнародного освітніх просторів). Визначені ідейно-політичні та соціально-економічні чинники першого періоду дозволили виявити дві загальні тенденції: необхідність удосконалення СПК НПП ЗВО (через незбалансовану освітню політику незалежних держав Німеччини); інтернаціоналізація СПК НПП ЗВО незалежних держав Німеччини (обумовлена посиленням міжнародної співпраці).

Нами було виокремлено ідейно-політичні та соціально-економічні чинники другого періоду: налаштованість уряду об'єднаної Німеччини на позитивні зрушення, що сприяли би покращенню соціально-економічних умов життєдіяльності населення, підвищенню науково-дослідного потенціалу країни, інтеграції ЗВО та СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) Німеччини до європейського та міжнародного простору вищої освіти, виходу Німеччини у світові лідери; «відставання реформ» у галузі вищої освіти та СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) Німеччини у 90-ті рр. XX століття, що призвело до необхідності структурних перебудов та перегляду вимог до розвитку СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) після об'єднання НДР і ФРН; збільшення на початку XXI століття частки фінансування наукових, теоретико- і практико-зорієнтованих досліджень у межах як одного ЗВО, так і декількох, у тому числі міжнародних ЗВО; академічної мобільності здобувачів вищої освіти та НПП ЗВО та їх стажування через активну участь у програмах, запроваджених європейською освітньою спільнотою.

Відповідно до алгоритму дослідження нами були визначені організаційно-педагогічні чинники розвитку СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) незалежних держав Німеччини на першому періоді (70–80-ті рр. XX століття): реформування систем вищої професійної та післядипломної освіти незалежних держав Німеччини; удосконалення нормативно-правової бази СПК НПП ЗВО незалежних держав Німеччини; посилення міжнародної співпраці та взаємообміну досвідом із закордонними центрами підвищення кваліфікації НПП ЗВО; зниження мотивації НПП ЗВО до підвищення власної кваліфікації та зменшення інтересу до освітніх заходів у СПК із початку 80-х до 90-х рр. XX століття. До організаційно-педагогічних чинників

розвитку СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) Німеччини другого періоду (90-ті рр. XX – початок XXI століття) належить: удосконалення нормативно-правової бази Німеччини та федеральних земель; поширення міжнародної співпраці, академічної мобільності НПП, що сприяло інтенсивному розвитку СПК НПП ЗВО Німеччини у загальному європейському просторі вищої освіти; значне розширення мережі організаційних структурних форм у СПК НПП ЗВО Німеччини; поява нових моделей підвищення кваліфікації у СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) Німеччини; започаткування рейтингової системи оцінювання діяльності університетів. Отже, визначені організаційно-педагогічні чинники дозволили виявити тенденції розвитку СПК НПП ЗВО (ЦДВШ) Німеччини: диверсифікація організаційних структурних форм та моделей підвищення кваліфікації НПП ЗВО Німеччини у СПК (ЦДВШ); прискорення процесів інтеграції СПК НПП ЗВО Німеччини до європейського освітнього простору.

Список використаних джерел:

1. Апиш Ф., Даурова Х. Высшее и профессионально-техническое образование современной Германии. Майкоп : Ред.-изд. отд. АГУ, 2004. 65 с.
2. Грицай Я. О. Нормативно-правовая база функціонування вищої освіти в німеччині. Інноваційна педагогіка. 2019. Вип. 17. Т. 2. С. 13–18.
3. Капосльоз Г., Невмержицький В., Рибчук О., Розумний Д. Зарубіжний досвід професійного розвитку науково-педагогічних працівників в системі післядипломної освіти. Військова освіта : зб. наук. праць / Нац. ун-т оборони України імені Івана Черняховського. 2016. № 2(34). С. 96–97.
4. Шульга Н. Д. Тенденції формування та розвитку освітньої політики Німеччини. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 20. С. 147–150.
5. Baske S. Erziehungswissenschaftliche Disziplinen und Forschungsschwerpunkte in der DDR. Berlin : Duncker & Humblot, 1986. 216 s.
6. Bologna-Prozess Nationaler Bericht 2005 bis 2007 für Deutschland und Nationaler Aktionsplan zur Anerkennung ausländischer Qualifikationen von KM K und BMBF. Berlin, 2007. 43 s.
7. Borchard Ch. Hochschuldidaktische Weiterbildung – Akzeptanz und Wirkung. Eine Analyse am Beispiel des Bausteinprogramms WindH - Weiterbildung in der Hochschullehre. Münster: Lit, 2002. 232 s.
8. Dany S. Start in die Lehre. Qualifizierung von Lehrenden für den Hochschulalltag. Berlin : Lit Verlag Dr. W. Hopf, 2007. 235 s.
9. Etminan E., Sell R. Zielsetzungen und Verwirklichung hochschuldidaktischer Aus- und Weiterbildung. Angewandte Hochschuldidaktik – Konzeption, Praxis, Bewertung. Weinheim, Basel, Beltz, 1984. S. 2–30.
10. Gute Noten für den Standort Deutschland : Interview mit Wirtschaftsminister W. Clement. Deutschland. 2004. № 6 (Dezember / Januar). S. 58–61.
11. Hickel R. 10 Jahre Einheit: der Aufschwung. Deutschland. 2000. № 4 (August / September). S. 46–49.
12. Hochschulrahmengesetz (HRG) : in der Fassung der Bekanntmachung vom 19. Januar 1999 (BGBl. I S. 18), zuletzt geändert durch Artikel 2 des Gesetzes vom 12. April 2007 (BGBl. I S. 506). Berlin, 2007. 19 s.
13. Huber L. Zur Lage der hochschuldidaktischen Fortbildung von Hochschullehrern - und zu ihrer Bedeutung für die hochschuldidaktische Strategie / IZHD (Interdisziplinäres Zentrum für Hochschuldidaktik). Hochschuldidaktische Fortbildung für Hochschullehrer. Aufgaben und Erfahrungen. Hochschuldidaktische Arbeitsberichte. Hamburg : IZHD, 1980. Band 12. S. 1–37.
14. Kaupp P. Der Hochschulassistent und seine Probleme : Ergebnisse einer Umfrage zur sozialen, wirtschaftlichen und beruflichen Situation der wissenschaftlichen Assistenten an der Johannes-Gutenberg-Universität Mainz. Stuttgart : Ferdinand Enke Verlag. 68 s.
15. Kehm B. Hochschule im Wandel. Die Universität als Forschungsgegenstand. Frankfurt a. Main : Campus Verlag, 2008. 467 s.
16. Meuthen E. Kölner Universitätsgeschichte. Bd. III. Die neue Universität – Daten und Fakten. Köln : Böhlau, 1988. 467 s.
17. Reformstau. Wikipedia, die freie Enzyklopädie : webseite. URL : <https://de.wikipedia.org/wiki/Reformstau>.
18. Schulz J. Der Funktionär in der Einheitspartei. Kaderpolitik und Bürokratisierung in der SED. Stuttgart, 1956. 285 s.
19. Teichler U. Die Internationalisierung der Hochschulen: neue Herausforderungen und Strategien. Frankfurt/M. : Campus-Verl., 2007. 365 s.
20. Webler W.-D. 30 Jahre Arbeitsgemeinschaft für Hochschuldidaktik (AHD) e.V. Hochschulwesen. 2001. № 5. S. 141–146.
21. Webler W.-D. Lehrkompetenz – über eine komplexe Kombination aus Wissen, Ethik, Handlungsfähigkeit und Praxisentwicklung. Bielefeld : Universitäts- und Landesbibliothek Bonn, 2004. 57 s.
22. Wildt J., Gaus O. Überlegungen zu einem gestuften System hochschuldidaktischer Weiterbildungsstudien. Studienreform mit Bachelor und Master. Gestufte Studiengänge im Blick des Lehrens und Lernens an Hochschulen. Modelle für die Geistes- und Sozialwissenschaften. Neuwied/Kriftel : Luchterhand, 2001. S. 159–195.

*Тыныбаева Ж.Т., Бодауова Б.К., Маханбетова А.Ш.,
Айтжанова Ж.Н., Тюребаева А.М., Какенова А.Т.
Государственный университет имени Шакарима
города Семей. Казахстан*

ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ СПОСОБНОСТЕЙ В ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ

*Z.T.Tynybayeva, B.K.Bodauova, A.Sh.Makhanbetova, Zh.N.Aitjanova,
A.M. Tyurebayeva, A.T. Kakenova
Shakarim State University
of Semey, Kazakhstan*

THE DEVELOPMENT AND FORMATION OF ABILITIES IN THE PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL WORK

Аннотация. В статье большое место в психологических и педагогических исследованиях занимает проблема формирования способностей и конкретным видам деятельности. В них показана возможность развития способностей через создание личностной установки на овладение предметом деятельности.

С одной стороны - способности зависят от знаний, умений, навыков с другой – в процессе приобретения знаний, умений и навыков развиваются способности. Знания, умения и навыки также зависят от способностей - способности позволяют быстрее, легче, прочнее и глубже овладеть соответствующими знаниями, умениями и навыками. Цель исследования заключается в теоретическом обосновании, опытно-экспериментальной проверке педагогических условий, способствующих эффективному развитию музыкальных способностей у будущих учителей музыки.

Abstract. The problem of abilities in psychological – pedagogical literature. In the article, a problem of forming abilities and specific activities take a big place in pedagogical and psychological research. It is shown a possibility of abilities development through individual mindset on the subject of activity acquirement. On the one hand, abilities depend on knowledge, capability, and skills; on the other hand, during the process of knowledge, capability and skills acquisition, the abilities are developed as well. Knowledge, capability and skills also depend on abilities, as they allow acquire appropriate knowledge, capability and skills faster, easier, and deeper. The aim of the research is theoretical foundation of experimental checking of pedagogical conditions conceiving effective abilities for music development of future music teachers.

Ключевые слова: способности, музыкальные способности, проблема формирования способностей, развития способностей

Key words: ability, musical ability, the problem of formation of abilities, development of abilities

Культурное развитие способностей человека в историческом аспекте всегда проходило в единстве познания стремления к научным открытиям и духовности, пронизанной высшими моральными нормами и принципами, выработанными человечеством.

Проблема развития способностей человека поднималась еще в трудах древних философов. Аристотель указывал, что интеллектуальные возможности человека сочетаются и находятся в некоторой зависимости от его личностных качеств и отношений, направленных на добро к людям, и тогда становятся добродетельными. Добродетели зависят не от знания и не от природных оснований для развития личностных качеств человека, а формируются в реальных его поступках и сопряжены с адекватными аффективными состояниями. Эти качества формируются на протяжении всей жизни человека им же самим.

Со времен Аристотеля и до настоящего времени проблема развития способностей в этом направлении исследовалась недостаточно. Качественный аспект исследований способностей

был упущен, так как приоритетными направлениями стали подходы, изучавшие интеллектуальные и сенсомоторные резервы человека в измерительных процедурах [1].

В середине 18 века естественнонаучные исследования становятся главенствующими, открытия в физике, химии, биологии дают толчок для развития психологии как самостоятельной науки. Естественнонаучные методы переходят в психологию, начинают исследоваться отдельные психические функции измерительными способами. Объективность становится основным критерием научного знания.

Метод проб и ошибок - прообраз будущего эксперимента становится ведущим в психологии. Так Г. Спенсер и А. Бэн [2] в своих эмпирических исследованиях доказали, что человек отбирает путем проб и ошибок наиболее продуктивные и целесообразные формы реакций на определенные события и предметы, которые закрепляются в виде навыка и разумного действия.

Ярким примером разработки техники объективных измерений являются опыты физика

Г.Г. Фехнера и физиолога Э.Г. Вебера, изучавших соотношение ощущений и внешних воздействий и вышедших на объяснение и измерение порога как величину раздражителя вызывающего либо изменяющего ощущение.

Специальные приборы для исследования индивидуальных различий создавал Ф. Гальтон. Диагностируя и изучая дифференциальные признаки в области способностей, он устанавливал корреляционные связи между ними. Ф. Гальтон первым разработал метод теста как точный количественный метод.

Одновременно в направлении разработки тестов работал и А. Бине. Он изучал этапы развития мышления у учащихся и создал тесты на диагностику интеллектуального развития. Умственный возраст высчитывался при помощи специальной шкалы, сконструированной совместно с Симоном. Тесты А. Бине считаются наиболее адекватно измеряющими интеллектуальное развитие человека, коэффициент интеллекта по ним является достаточно постоянной величиной [2].

Невозможность найти прямой объективный метод изучения сознания, психического состояния человека толкала исследователей на изменение предмета психологии или переход на описательный метод, поэтому происходило изменение направления изучения человека в сторону его поведенческой сферы. Э. Толмен, Б.Ф. Скиннер, Д.Г. Мид фокусировали внимание на факторах формирования персональных форм поведения, проявляли уверенность в возможности целенаправленного обучения, формирующего личностные свойства.

Не оставались вне поля исследования и психические функции восприятия, мышления, воображения, которые получили другой ракурс рассмотрения, связанный с пониманием индивидуальности человека, постижения им объективной новизны (М. Вертгеймер, В. Келер) [2]. Но, к сожалению, уникальные экспериментальные исследования не интерпретировались в аспекте отношений личности и не решали проблему развития способностей человека.

Ограниченность предыдущего подхода не давала возможности исследовать способности человека во взаимосвязи с качествами и отношениями личности. Проблема исследования уникальности личности и особенностей ее индивидуальных свойств решалась опять таки методами измерений.

Каждое психологическое направление выбирало свои параметры исследования в рамках определенной модели личности. Подтверждающим примером может выступать подход Р. Кеттелла, в котором дифференцированная система личности описывается с учетом 3-х диспозиций: когнитивных способностей, темперамента и мотивации. В дальнейшем, используя факторный анализ и другие измерительные методы, он создал

современные личностные опросники. Во всех выделенных им симптомокомплексах свойств личности в качестве компонентов содержатся и психодинамические свойства и мотивационные. Но по-прежнему, проблема развития возможностей человека остается не раскрытой.

С каждым новым поколением человек как целостная система с ее духовной сущностью рассматривается по-новому. Его индивидуальные свойства при исследовании приобретают новое видение и интерпретацию, поскольку изменяется сам человек как исследователь. У исследователя появляется новое понимание изучаемых объектов.

Развитие современной науки как социального института протекает как формирование, конкуренция и смена парадигм [2]. Психология способностей, как и вся психология в целом была ориентирована на естественнонаучную парадигму, на объективность, на измерение и эксперимент.

Основой исследования способностей в психологии конца 19 и в 20 веке служила «двухступенчатая» (эмпирико-теоретическая) структура описания объекта и соответствующая ей классическая парадигма естественнонаучного исследования; «эмпирические наблюдения - обобщение - гипотеза - эксперимент - теория». Как логическое следствие использования этой парадигмы вытекал «психометрический» подход к описанию способностей, ставивший целью выяснение их количественных характеристик выраженности и пороговых различий. Человек как объект в таких исследованиях следовал четким инструкциям, отвечал на поставленные вопросы, а исследователь беспристрастно измерял и формировал объективные знания. Объект при таком подходе рассматривается тождественным себе на всем протяжении наблюдения и экспериментального исследования. Однако человек является не только природным существом, но и социальным и духовным, постепенно развивающимся в историческом времени и в системе культуры. Поэтому объективный подход к человеку с позиции естественнонаучной парадигмы не может в полной мере обеспечить полноценное изучение человеческой субъективности, его духовной сущности.

Вопросом развития и формирования способностей в психологической науке занимались Б.Г. Ананьев, А.Н. Леонтьев, С. Л. Рубинштейн, Б. М. Теплов, Н.С. Лейтес и другие [2]. Понятийный аппарат, содержание и основные положения теории способностей разработаны, главным образом, именно в трудах этих ученых.

Итак, под способностями понимаются индивидуально - психологические и двигательные особенности индивида, которые имеют отношение к успешности выполнения какой – либо деятельности, но не сводятся к знаниям, умениям и навыкам, которые уже выработаны у ребенка. При этом успешность в какой – либо деятельности может быть обеспечена не отдельной

способностью, а лишь тем своеобразным их сочетанием, которое характеризует личность.

Отечественные психологи А. Н. Леонтьев и Б. М. Теплов занимались изучением способностей, с разных точек зрения. В фокусе внимания Б.М. Теплова были индивидуально – психологические предпосылки неодинакового успешного развития тех или иных функций и умений; А.Н. Леонтьева главным образом интересовало то, как из природных предпосылок на основе структур человеческой деятельности возникает качественно психические функции и процессы (в духе понятия высших психических функций, по Л.С. Выготскому).

Ни тот, ни другой не отрицали врожденного неравенства задатков, с одной стороны, и неоднозначных связи этих задатков с итоговой успешностью сложных форм деятельности – с другой, однако акценты различались, как различалось и употребление понятий. Б.М. Теплов в контексте дифференциальной психофизиологии связывал понятие «способностей» прежде всего с биологически обусловленными различиями, А.Н. Леонтьев же в контексте системного понимания психологических функций и их развития относил это слово к сложным, окультуренным, «ставшими» человеческими функциями[3].

Если обратиться к «Толковому словарю русского языка» С.И. Ожегова[3], то он понятие «способность» рассматривает так природную одаренность, талантливость. Человек с большими способностями. Умственные способности к художественной деятельности. Способный - обладающий способностями к чему-нибудь, одаренный. Могущий - что-нибудь сделать; обладающий каким-нибудь свойством. Способен трудиться. Этот человек способен на все / ни перед чем не остановится.

В «Педагогическом энциклопедическом словаре» [4], способность трактуется как индивидуально-психологические особенности личности, являющиеся условиями успешного выполнения определенной деятельности. Включают в себя как отдельные знания умения и навыки, так и готовность к обучению новым способом и приемам деятельности.

Для классификации способностей используются разные критерии. Так могут быть выделены сенсомоторные, перцептивные, мнемонические, имажинативные, мыслительные, коммуникативные способности. В качестве другого критерия может выступать та или иная предметная область, в соответствии с чем способности могут быть квалифицированы как научные /лингвистические, гуманитарные/, творческие/ музыкальные, литературные, художественные, инженерные/.

Различают также общие и специальные: общие – это свойства ума, лежащие в основе разнообразных специальных выделяемых, в соответствии с теми видами деятельности, в

которых они проявляются /технические, художественные, музыкальные/.

Выявлены компоненты, составляющие структуры специальных способностей, что позволяет сформировать педагогические рекомендации, направленные на повышение эффективности формирования способностей у учащихся.

В «Педагогической энциклопедии»[5] «способность» рассматривается как свойство личности, имеющее существенное значение при выполнении той или иной деятельности. Обычно «способность» оценивается в соответствии с требованиями, предъявляемыми к разным видам труда к психофизиологическим особенностям человека, также можно говорить и о способностях к обучению или к игре.

Способность к деятельности включает в себя сложную структуру более простых способностей. Могут выражаться в быстроте усвоения и правильности применения соответствующих знаний, умений и навыков, а также в оригинальности их использования.

В процессе обучения легче обнаруживаются первые из названных проявлений способностей, в творческой деятельности решающее значение имеют вторые. По общественному значению проявленных человеком способностей, выражающихся в результатах его труда, различают способных, талантливых и гениальных людей.

В «Философском словаре»[6] способности определены как индивидуальные особенности личности, являющиеся субъективными условиями успешного осуществления определенного рода деятельности. Способности не сводятся к имеющим у индивида знаниям, умениям, навыкам. Они обнаруживаются прежде всего в быстроте, глубине и прочности овладения способами и приемами некоторой деятельности являются внутренними психическими регуляторами, обуславливающими возможность их приобретения.

В истории философии способность в течение длительного периода трактовалась как свойства души, особые силы, передаваемые по наследству и изначально присущие индивиду. Качественный, уровень развития способностей выражается понятием таланта и гениальности. Их различие обычно проводится по характеру полученных продуктов деятельности. Талантом называют такую совокупность способностей, которая позволяет получить продукт деятельности, отличающийся новизной, высоким совершенством и общественной значимостью. Гениальность - высшая ступень развития таланта, позволяющая осуществлять принципиальные сдвиги в той или иной сфере творчества.

Большое место в психологических и педагогических исследованиях занимает проблема формирования способностей и конкретным видам деятельности. В них показана возможность развития способностей через создание личностной установки на овладение предметом деятельности.

В учебнике «Психология»[7] дано несколько определений способностей:

1.Способности - свойства души человека, понимаемые как совокупность всевозможных психических процессов и состояний. Это наиболее широкое и самое старое определение в психологии.

2.Способности представляют собой высокий уровень развития общих и специальных знаний, умений и навыков, обеспечивающих успешное выполнение человеком различных видов деятельности. Это определение появилось в психологии XVIII-XIX вв., используется и в настоящее время.

3.Способности - это то, что не сводится к знаниям, умениям и навыкам, но обеспечивает их быстрое приобретение, закрепление и эффективное использование на практике.

Это определение наиболее распространенное. Значительный вклад в теорию способностей внес отечественный ученый Б.М. Теплов[8]. Он и предложил третье из перечисленных определений понятия способности. В понятии «способности», по его мысли, заключены три идеи:

1. Индивидуально-психологические особенности, отличающие одного от другого человека;

2. не всякие, вообще индивидуальные особенности, а лишь которые имеют отношение к успешности выполнения какой-либо деятельности или многих деятельностей;

3. понятие не сводится к тем знаниям, навыкам или умениям, которые уже выработаны у данного человека.

Способность, которая не развивается, которой на практике человек перестает пользоваться, со временем не проявляется.

Только благодаря определенным условиям, связанным с систематическими занятиями такими сложными видами человеческой деятельности как музыка, техническое и художественное творчество, развиваются творческие способности. Мы поддерживаем их у себя и развиваем дальше. Наша успешная деятельность зависит не от какой – либо одной, а от сочетания различных способностей, причем это сочетание, дающее один и тот же результат. При отсутствии необходимых задатков к развитию одних способностей их дефицит может быть восполнен за счет более сильного развития других.

У Крутецкого В.А. [9] основанием в понятии способности служат два показателя: быстрота овладения деятельностью и качество достижений. Человека считают способным - когда быстро и успешно овладевает какой – либо деятельностью, легко в сравнении с другими людьми приобретает соответствующие умения и навыки, - добивается достижений, значительно превосходящих средний уровень.

Способности - это индивидуально - психологические особенности человека, отвечающие требованиям данной деятельности и являющиеся условием успешного ее выполнения,

способности - индивидуальные особенности, которые отличают одного человека от другого /длинные, гибкие пальцы пианиста или высокий рост баскетболиста не являются способностями/.

К способностям относятся музыкальный слух, чувство ритма, конструктивное воображение, быстрота двигательной реакции - спортсмена, тонкость цветоразличения для художника - живописца.

Наряду с индивидуальными особенностями психических процессов (ощущений и восприятия, памяти, мышления, воображения) способностями являются и более сложные индивидуально - психологические особенности. Они включают эмоционально - волевые моменты, элементы отношения к деятельности и некоторые особенности психических процессов, но не сводятся к каким - либо частным психическим проявлениям (математическая направленность ума или эстетическая позиция в области литературного творчества).

Любая деятельность требует от человека не одной частной способности, а ряда взаимосвязанных способностей.

Недостаток, слабое развитие какой – либо одной частной способности могут быть компенсированы (возмещены) за счет усиленного развития других.

Крутецкий В.А. считает, что способность формируется, а следовательно, и обнаруживается только в процессе соответствующей деятельности. Не наблюдая человека в деятельности, нельзя судить о наличии или отсутствии у него способностей. Нельзя говорить о способностях к музыке, если ребенок еще не занимался хотя бы элементарными формами музыкальной деятельности, если его еще не обучали музыке. Только в процессе этого обучения (причем правильного обучения) выяснится, каковы его способности, быстро и легко или медленно и с трудом будут формироваться у него чувство ритма, музыкальная память[9].

Человек не рождается способным к той или иной деятельности, его способности формируются, складываются, развиваются в правильно организованной соответствующей деятельности, в течении его жизни, под влиянием обучения и воспитания.

Способности - прижизненное, а не врожденное образование. В деятельности, направленной на удовлетворение потребностей, исторически создавались и развивались способности людей. В ходе исторического развития человеческого общества возникли новые потребности, люди создавали новые области деятельности, тем самым, стимулируя развитие новых способностей.

Следует подчеркнуть тесную и неразрывную связь способностей со знаниями, умениями, навыками. С одной стороны - способности зависят от знаний, умений, навыков с другой – в процессе приобретения знаний, умений и навыков развиваются способности. Знания, умения и

навыки также зависят от способностей - способности позволяют быстрее, легче, прочнее и глубже овладеть соответствующими знаниями, умениями и навыками.

В психолого-педагогической литературе различают специальные и общие способности [10].

Общие - включают в себя (успехи человека в самых различных видах деятельности) умственные, тонкость и точность ручных движений, развитая память, совершенная речь.

Специальные способности - это способности, которые необходимы для успешного выполнения какой-нибудь одной определенной деятельности - музыкальной, художественно-изобразительной, математической, литературной, конструктивно-технической и т.д. Эти способности также представляют собой единство отдельных частных способностей.

Специальные - определяют успехи человека в специфических видах деятельности, для которых нужны задатки и их развитие/ музыкальные, математические, лингвистические, технические, литературные, художественно-творческие, спортивные. Наличие у человека общих способностей не исключает развития специальных и наоборот. А нередко они взаимно дополняют и обогащают друг друга.

Теоретические и практические способности отличаются тем, что первые определяют склонность человека к абстрактно - теоретическим размышлениям, а вторые к конкретным, практическим действиям. Эти способности чаще не сочетаются друг с другом, вместе встречаясь только у одаренных, разносторонне талантливых людей.

Учебные и творческие - отличаются друг от друга. Первые определяют успешность обучения и воспитания, усвоения человеком знания, умений, навыков, формирование качеств личности. Вторые - создание предметов материальной и духовной культуры, производство новых идей, открытий и изобретений, индивидуальное творчество, в различных областях человеческой деятельности [10].

Способности к общению, взаимодействие с людьми, предметно - деятельностные, или предметно - познавательные.

К ним относится речь как средство общения (ее коммуникативные функции) Межличностное восприятие и оценивание людей, социально - педагогическая адаптация к различным ситуациям: входить в контакт с различными людьми, располагать их к себе, оказывать на них влияние.

Отсутствие у человека таких способностей явилось бы непреодолимой преградой на пути превращения его из биологического существа в социальное.

В становлении способностей к общению можно выделить этапы формирования, свои специфические задатки. К ним относится врожденная способность учащихся реагировать на

лицо и голос матери (комплекс оживления), способность понимать состояния, угадывать намерения и приспосабливать свое поведение к настроению других людей и следовать в общении к определенным социальным нормам /способность общаться с людьми вести себя, чтобы быть принятым, убеждать других, добиваться взаимопонимания, оказывать влияние на людей/.

К общим умственным способностям относят например, такие качества ума, как умственная активность, критичность, систематичность, быстрота умственной ориентировки, высокий уровень аналитико-синтетической деятельности, сосредоточенное внимание.

Высокий уровень развития способностей называют талантом.

Талант - это наиболее благоприятное сочетание способностей, дающих возможность особенно успешно, творчески выполнять определенную деятельность, с одной стороны, склонности к этой деятельности, своеобразной потребности в ней - с другой, большого трудолюбия и настойчивости - с третьей. Талант может проявляться в любой человеческой деятельности, а не только в области науки или искусства. Поэтому талантливый может быть и лечащий врач, и учитель, и летчик, и новатор сельскохозяйственного производства, и квалифицированный рабочий [10].

Развитие талантов решающим образом зависит от общественно - исторических условий. Классовое общество тормозит развитие талантов среди представителей эксплуатируемых классов. И если даже в подобных условиях народ дал немало выдающихся талантов (М.В.Ломоносов - сын рыбака - помора, Т.Г. Шевченко - сын крепостного крестьянина, изобретатель паровоза Стефенсон - сын рабочего), то это говорит лишь о том, насколько талантлив народ, насколько велики возможности трудящихся.

Следовательно, можно утверждать, что познавательные способности, которых требуют современные организации образования, правомерно считать родовыми общечеловеческими. Эти способности - такие же, признаки принадлежности к человеческому роду, как и органы чувств человека, активность его мышц и т.д. Если среди учащихся наблюдается мало или вовсе не успевающие, это нужно объяснить тем, что некоторые методики обучения не активизируют родовых способностей, не формируют их, подобно тому, как есть школьники, которые не могут проявлять силу своих мускулов, свою физическую ловкость из-за неподготовленности к их применению. Никто, как правило, не должен отставать в учении. Если же таковые есть, то только потому, что они оказались неготовыми к обучению: одни из-за недостаточности своих предыдущих знаний, другие из-за неумения использовать свои родовые способности в учебной деятельности.

Есть великая формула К.Э.Циолковского [10], приоткрывающая завесу над тайной рождения

творческого ума: «Сначала я открывал истины, известные многим, затем стал открывать истины, известные некоторым, и наконец стал открывать истины, никому еще неизвестные». Видимо, это и есть путь становления творческой стороны интеллекта, путь развития изобретательского и исследовательского таланта. Наша обязанность – помочь учащемуся встать на этот путь.

Итак: человек не рождается способным к той или иной деятельности, его способности формируются, складываются, развиваются в правильно организованной соответствующей деятельности, в течении его жизни, под влиянием обучения и воспитания.

Таким образом, способности не могут быть ни врожденными, ни генетическими образованиями – они продукт развития.

Использованная литература:

1. Григорьев В.Ю. О развитии музыкальной памяти учащегося // Вопросы музыкальной педагогики. Вып. 2. М.: Музыка, 1980. - С. 68-78.

2. Макарова К.В. Развитие духовных способностей// Автореф. дисс.... д-ра психол. наук. - Москва, 2006

3. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 72500 слов и 7500 фразеологических выражений / Рос. АН, Ин-т рус. яз., Рос. фондкультуры.- М.: Азъ, 1992.

4. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б.М. Бим-Бад. - М. : Большая рос. энцикл., 2002.

5. Педагогическая энциклопедия/ <http://www.klex.ru/8me>

6. Философский словарь// http://gufo.me/fil_a

7. Психология. Учебник / Под редакцией доктора психологических наук профессора заслуженного деятеля науки РФ А. А. Крылова. - М., 2001

8. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей. – М.. 1947

9. Крутецкий В.Н. Психология.-М.: Просвещение, 1986 г. – с.203.

10. Лазарева С.Ю., Фатеева Е.Ю. Развитие творческих способностей ребенка младшего школьного возраста

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Вакарюк Р.В.

*асистент кафедри іноземних мов для природничих
факультетів факультету іноземних мов,
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
(Чернівці, Україна)
orcid.org/0000-0002-7107-7983,*

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «ГРІХ» В АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ: ВПЛИВ БІБЛІ НА ЙОГО ФОРМУВАННЯ

Vakariuk R. V.

*assistant Department of Foreign Languages
for Natural Sciences Faculty of Foreign Languages
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine)
orcid.org/0000-0002-7107-7983*

THE LEXICO-SEMANTIC FIELD OF «SIN» IN THE ENGLISH-LANGUAGE WORLDVIEW: THE BIBLE'S INFLUENCE ON ITS FORMATION

Аннотация. Гріх у мовній картині світу є лінгвокультурною релігійно-етичною соціорегулятивною лексемою, структурованою єдністю поняттєвої, ціннісної та образної складових, перші дві з яких є внутрішньо нерозривними. У статті розглянуто лексико-семантичне поле «гріх». Мовна картина світу – це зафіксоване в лексиці відповідної мови специфічне бачення (тобто логічне осмислення, відчуття й оцінювання) реального світу й усього, що привноситься в нього людською свідомістю. Зміст лексико-семантичного поля «гріх» зумовлений специфікою мовної картини світу, а засоби його вербалізації відбивають світобачення носіїв культури епохи (переважно релігійне чи світське), їхні соціо- та етнокультурні традиції. Автор розкриває зміст цього лексико-семантичного поля та виділяє його окремі шари. Також у статті визначено поняття мовної картини світу.

Abstract. The article deals with a lexico-semantic field "sin". The author reveals the content of this lexico-semantic field and presents its separate layers. The concepts of the linguistic picture of the world are determined in the article. Sin in the linguistic worldview is a linguo-cultural religious-ethical socio-regulatory token, structured by the unity of conceptual, value and figurative components, the first two of which are internally inseparable. The article deals with lexico-semantic field of "sin". The linguistic picture of the world is a specific vision (that is, logical comprehension, sensation and evaluation) of the real world and everything that is brought into it by human consciousness fixed in the vocabulary of the corresponding language. The content of the lexico-semantic field of "sin" is due to the specifics of the linguistic picture of the world, and the means of its verbalization reflect the worldview of the bearers of culture of the era (mostly religious or secular), their socio- and ethnocultural traditions. The author reveals the meaning of this lexico-semantic field and identifies its separate layers. The article also defines the concept of linguistic worldview.

Ключові слова: мовна картина світу, гріх, лексико-семантичне поле, ядро, архісема, провина, зло.

Key words: linguistic picture of the world, sin, lexico-semantic field, nucleus, archiseme, fault, evil.

Постановка наукової проблеми та її значення. У мовних поняттях та категоріях закріплено результати пізнання людиною світу, усвідомлення надбань цивілізаційного завоювання простору і часових параметрів нашого буття. Людина усвідомлює себе в закономірних вимірах і в оточенні. Саме антропоцентричність мови, ідею якої заклад іще В. Гумбольдт, стала закономірним результатом вивчення мови в тісному зв'язку з людським чинником. Мова як абстрактна система зі структурними відношеннями елементів у рівневій організації перетворилася на об'єкт пізнання через суб'єкта – людину, коли важливими постали соціально-індивідуальні чинники впливу на її розвиток, функціонування людини в мові і мови в людському суспільстві. Ось чому актуальною

залишається проблема взаємодії процесів мислення людини і мови, яка і визначає функціонально – когнітивну домінанту лінгвістичних досліджень.

Поняття мовної картини світу базується на вивченні уявлень людини про світ. Якщо світ – це взаємодія людини та навколишнього світу, то картина світу – «це результат переосмислення інформації про навколишній світ та людину» [8, с. 69]. Людина не схильна помічати ті явища та речі, які знаходяться поза її уявленнями про світ. Ми описуємо світ та об'єкти, які знаходяться в ньому, в той час як ми фактично описуємо наше відчуття та сприйняття світу. Це змушує вчених сумніватися в самій вірогідності існування можливості описати світ таким, яким він є, а лише таким, яким ми його бачим [8, с. 69].

Метою цієї роботи є визначення змісту та структури лексико-семантичного поля “гріх”, що визначає наступні **завдання**:

- установити змістові характеристики лексико-семантичного поля “гріх” у мовній картині світу;
- об’єктивно визначити приналежність досліджуваних одиниць до певних шарів лексико-семантичного поля.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. “Мовна картина світу існує як частина загальної (глобальної) концептуальної картини світу, що складається з образів, уявлень, понять, установок та оцінок – концептів, – і яка створюється як у самій предметній та пізнавальній діяльності людини, так і в процесі ознайомлення людини з усіма численними описами світу, що їх пропонують їй інші люди у вигляді різноманітних мовленнєвих творів, тобто письмових та усних текстів” [11; 139, 143].

З вище наведеного поняття випливає, що «мовна картина світу» -- сукупність взаємопов’язаних лексико-семантичних полів, які складають та визначають її суть. Лексико-семантичне поле — сукупність парадигматично пов’язаних лексичних одиниць, які об’єднані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну й функціональну подібність позначуваних явищ.

Мовна картина світу – це зафіксоване в лексичі відповідної мови специфічне бачення (тобто логічне осмислення, відчуття й оцінювання) реального світу й усього, що привноситься в нього людською свідомістю.

В. В. Красних протиставляє картину світу та мовну картину світу. Мовна картина світу розуміється як «світ у дзеркалі мови», а картина світу (образ світу) визначається як «відображення в психіці людини предметної навколишньої дійсності» [6, с. 18].

Між картиною світу (як віддзеркаленням реального світу) та мовною картиною світу (як фіксацією цього зображення) існують складні відносини. Картину світу можна представити за допомогою просторових (верх – низ, правий – лівий, схід – захід, далекий – близький), часових (день – ніч, зима – літо), кількісних, етнічних та інших параметрів. Мовна картина світу не стоїть поряд із специфічними картинами світу (хімічною, фізичною тощо), вона їм передує та формує їх, тому що людина здатна розуміти світ й сама себе завдяки мові, в якій закріплюється суспільно-історичний досвід – як загальнолюдський, так й національний. Останній й визначає специфічні особливості мови на всіх її рівнях. У силу специфіки мови у свідомості її носіїв виникає певна мовна картина світу, через призму якої людина бачить світ [9, с. 59].

Мовна картина світу формує тип ставлення людини до світу (природи, тварин, самої себе як елемента світу), визначає норми поведінки людини в світі. На думку Ю. Д. Апресяна, будь-яка природна мова відбиває певний спосіб сприйняття

й організації (концептуалізації) світу. Висловлені в ній значення складаються у певну цілісну систему поглядів, свого роду колективну філософію, яка є обов’язковою для всіх носіїв мови [1, с. 45].

Для наукового дослідження мовної картини світу вважаємо доцільне виходити з дослідження окремих лексико-семантичних полів, як її складових, їх структурних взаємозв’язків тощо, складність якого полягає в необхідності виокремлення серед них найбільш піддатливих для аналізу, відсутності тощо.

На нашу думку, можна здійснити лише суто умовну класифікацію лексико-семантичних полів мовної картини світу на базові (які є основою для виникнення інших) та похідні (які виникають із базових). Всі існуючі лексеми зближені за різними характеристиками між собою, утворюючи смислові поля зі своєю внутрішньою структурою та взаємозв’язками.

In Abrahamic contexts, “a sin” is an act that violates God’s will. Sin can also be viewed as anything within a person that violates the ideal relationship between them and God.

Some crimes are regarded as sins and some sins are regarded as greater than others. In this nuanced concept of sin, sins fall in a spectrum from least corrupt and evil to greatest evil. Conversely, sins of great evil are mortal sins—which bring the dire consequence of mortal penalty.

Sins of careless living are considered destructive and lead to greater sins according to the Seven Deadly Sins. Another concept of sin deals with things that exist on Earth but not in Heaven. Food, for example, while a necessary good for the (health of the temporal) body, is not of (eternal) transcendental living and therefore its excessive savoring is considered a sin. [13].

Лексико-семантичним полем “Sin”, значення доміняти якого – лексеми *sin* (n.) – визначають семантичну структуру гріха як єдність архісем ‘порушення Божественного закону’ та ‘моральне / правове / буттєве порушення’. За дослідженням слова перша архісема умотивовується релігійним досвідом гріха, а друга об’єднує три семи, умотивовані світським досвідом. Відповідно, лексико-семантичне поле “Sin” організується двома мікрополями, де архісема ‘порушення Божественного закону’ мотивує мікрополе “*Ungodliness*”, а архісема ‘моральне / правове / буттєве порушення’ – мікрополе “*Wrong*”, кожне з яких розгортається за принципом центр – периферія та має семантичні розширення, тобто окремі центрально-периферійні семантичні структури.

Семантичний центр мікрополя “*Ungodliness*” – архісема ‘порушення Божественного закону’ – вербалізується синонімічною парою *ungodliness – godlessness: the world of vice and ungodliness, the godlessness of society*; його периферія утворена семами ‘безбожництво’ (лексема *impiety*), ‘нечестивість’ (*impiousness*), ‘свавілля’ (*blasphemy*), ‘вибір зла або уявного, неістинного блага’ (*evil*), ‘позбавлення Божественної благодаті’ (*damnation*), ‘усвідомлення власної провини перед Богом’ (*guilt*). Мікрополе “*Ungodliness*” має одне семантичне розширення “*Sinfulness*”, позначене

семою 'недосконалість людської природи' (sinfulness). Архісема 'моральне / правове / буттєве порушення' (лексема *wrong* (n.)) є семантичним ядром поліцентричного мікрополя "Wrong" та мотивує три семантичні розширення: розширення "Immorality" мотивоване семою 'порушення норми моралі': *the immorality of prostitution*; "Crime" – семою 'порушення норми права': *he did not repent of his crime*; "Deviation" – семою 'порушення буттєвої норми': *Deviation from normality was a sin against the Emperor*.

Лексико-семантичне поле «Гріх» поєднується з такими полями як «Спокуса», «Покута» та може трансформуватися, наприклад, в лексико-семантичне поле «Зло» (яке в принципі є одним із базових полів).

Яскравим прикладом цього висновку служить українська класична література. Так, наприклад, це можна побачити «у зверненні матері до свого "незаконно" народженого сина: - Гріху, мій гріху! Я тебе відпокутую, і ти в мене виростеш великий, мій сину (В.Стефаник)» [4; с.542].

Дослідженням лексико-семантичного поля «гріх» займалися різноманітні науковці, кожен з яких, визначаючи ядро поля «гріх», у зв'язку зі складністю та багатогранністю даного поняття, по-різному витлумачує його зміст.

Доцільно розглянути, як Біблія розглядає гріх: *The apostle Paul writes in Romans 3:23, "For all have sinned and fall short of the glory of God." Later, he adds, "Therefore, just as through one man sin entered the world, and death through sin, and thus death spread to all men, because all sinned" (Romans 5:12). Sin is universal, and perhaps this is one reason why the term is so frequently ignored. So many are sinning so frequently that it is a way of life! It has become acceptable because everybody is doing it! [13].* Поняття «гріха» має буденний і метафізичний зміст. В буденному значенні гріх — це відступ від віри та моральних норм. Конкретний зміст гріховних дій різноманітний: блуд, лукавство, користоловство, злоба, заздрість, убивство, уособиці, брехня, наклеп, богоненавистництво, образа, бахвальство, гордіня, неслухняність перед батьками, безрозсудність, підступність, ненависть, непримиренність, немилостивість (Рим., 1; 28—31); ідопоклонство, пияцтво, перелюбство (I Кор., 5; 10—11), чародійство, ереси, безчинство (Гал., 5; 19—21), лихослів'я, марнословство, непристойні жарти (Еф., 5; 4) тощо.

Sin is not like a disease that some contract and others escape. Some may self-righteously think they are better than others because of outward appearance—living by sight—but we have all been soiled by it. "There is none righteous, no, not one" (Romans 3:10). Perfection is gone. Because of sin, we have all come short of the glory of God. [13]. Гріх визначається в релігійному аспекті як вчинок всупереч волі, порядку та намірам Бога, як пряме або непряме порушення релігійних заповідей, а у світській філософії — як порушення домінуючих морально-етичних правил, норм, що встановилися в суспільстві.

The phrase in *Romans 5:12*, "And thus death spread to all men" can be translated into more modern English as, "When death entered the race, it went throughout." It means death indiscriminately affected all because all sinned. It almost seems as though sin is like an amoebic blob whose tentacles reach out to encompass all in its path, absorbing and sweeping everything to its death. Важливою ознакою поняття гріха є його усвідомленість: гріх є наслідком акту волі індивіда, зумовлює провину та покарання, хоча богословське тлумачення визнає гріхом порушення закону Божого та будь-яке, як вільне і свідоме, так й мимовільне і несвідоме, відхилення вчинком, словом, помислом від заповідей Бога.

In *Galatians 3:22*, Paul adds another picture to the Bible's teaching of the universality of sin. "But the Scripture has confined all under sin, that the promise by faith in *Jesus Christ* might be given to those who believe." "The Scripture" is the Old Testament; it is man's jailer, condemning and confining him because he has sinned. This shows the uselessness of trying to be justified by *lawkeeping*. How can one expect the very thing that declares him to be guilty and condemns him to death also to pronounce him innocent? We would no more expect the law of our land to declare a murderer guilty and at the same time acquit him! [13]. Поняття гріха в християнській картині світу закорінене у біблійській історії. Втрата людиною свободи та подібності до Бога є наслідком гріхопадіння. Гріх тісно переплітається з поняттям благодаті, спасіння через каяття: "В церкві немає ані раба, ані вільного, але того Писання визнає рабом, хто є поневоленим гріхом й того вважає вільним, кому дарована свобода Божественною благодаттю" [13].

It is easy for us to think of sin only in terms of *I John 3:4*, "Whoever commits sin also commits lawlessness, and sin is lawlessness." This verse, however, is a good place to begin. Sin is directly connected to breaking laws. "Law," especially in the Old Testament, frequently means the broader term "instruction." Thus, we have more to consider as sin than just the breaking of a specific law. However, sin is not a complicated concept [12]. Вічну гріховність людини тлумачить історичний розвиток моральності як відхилення від її універсальних принципів, а моральний прогрес — як історичну помилку. Складність останнього полягає в тому, що він не є ні автоматичним, ні лінійним, залежить від рівня розвитку і свободи особи. Історія знає періоди, коли зростання техніко-економічної могутності супроводжувалося моральною деградацією людини та суспільства. Без свідомих зусиль у цьому напрямі людство втратить свої перспективи.

Іншим наочним прикладом виступають слова, які містять в собі багато речей, які стосуються гріха:

1. Все причетне до гріха.
2. Гріх — це сила, яка керує світом.
3. Ця керуюча сила виходить від Сатани.
4. Це правдоподібно пояснює втягнення тіла і розуму в гріх.

A same: Numerous terms in both Old and New Testaments describe sin, but collectively they all give

the same sense: to deviate from a way, path or law; to fail to live up to a standard. We find two of these words, translated as "trespasses" and "sins," in *Ephesians 2:1*: "And you He has made alive who were dead in trespasses and sins."

Paul writes in *Ephesians 2:2-3*: [13].

In which you once walked according to the course of *this world*, according to the prince of the power of the air, the spirit who now works in the sons of disobedience, among whom also we all once conducted ourselves in the lusts of our flesh, fulfilling the desires of the flesh and of the mind, and were by nature children of wrath, just as the others.

Як засвідчує аналіз наведених прикладів, гріх чинить негативний вплив на нас та інших. Якби це було позитивним або навіть нейтральним, то люблячий Бог, не турбувався б про це. Він не привів би нас до покаяння і не вимагав би, щоб ми покалися в гріху. Він не наказав би нам подолати гріх і побороти цей світ.

Специфікою культурної традиції є те, що вона не стільки засуджує гріх, скільки пояснює причини й наслідки гріховного, прагнучи зрозуміти мотиви дій грішника. Зазвичай вона певним чином пом'якшує, знижує вину, шукає шляхи спокути, прощення, милосердя, часом із присмаком сентиментальності; поняття *грішити*, *грішний* сприйняті як інтерпретації поведінки, а не як прямий докір (Ю.Степанов пов'язує семи *гріха* у російській культурі з теоріями "відчуття неспокою, страху-туги" перед Ніщо, з духовним сходженням [4; с.542]).

Список використаної літератури

1. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 45–53.
2. Бондаренко О.С. Концепти «чоловік» і «жінка» в українській та англійській мовних картинах світу: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.17./О.С.Бондаренко - Донецьк, 2005. – 20 с.
3. Вдовиченко Н. Варіативність мовної репрезентації концепту «гріх» в сучасній українській прозі // Семантика мови і тексту: Збірник статей VIII Міжнародної конференції. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – С.95-99.
4. Кононенко В. – Українська лінгвокультурологія: аспекти вивчення. // IV. Olomoucké sympozium ukrajinistů 28. – 30. srpna, – 2008, – С. 539-547.
5. Кононенко В. Концепти українського дискурсу. Монографія / В. Кононенко – Київ – Івано-Франківськ, 2004. – 248 с.
6. Лебедева Н. М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию / Н. М. Лебедева. – М. : Ключ-С, 1999. – 224 с.
7. Левицький В.В., Огуй О.Д., Кійко С.В., Кійко Ю.Є. Апроксимативні методи вивчення лексичного складу. – Чернівці: Рута.2000. – 136 с.

На мою думку, лексико-семантичне поле «гріх» можна визначити як один з базових полів мовної картини світу, суть якого полягає у порушенні релігійно-моральних догматів (норм та принципів), результатом якого в людини породжується вина, пристрасть, каяття тощо; це певне моральне зло, суть якого полягає в будь-якому порушенні Божої волі думкою, словом, дією або бездіяльністю.

Висновки. Гріх у мовній картині світу є лінгвокультурною релігійно-етичною соціорегулятивною лексемою, структурованою єдністю поняттєвої, ціннісної та образної складових, перші дві з яких є внутрішньо нерозривними. Зміст лексико-семантичного поля «гріх» зумовлений специфікою мовної картини світу, а засоби його вербалізації відбивають світобачення носіїв культури епохи (переважно релігійне чи світське), їхні соціо- та етнокультурні традиції.

Перспективи подальшого дослідження. У статті показано основні аспекти лексико-семантичного поля "гріх". Проте аналіз порушеної тематики, вивчення спеціальної наукової літератури свідчать, що окремі питання дослідження ще ґрунтовно не висвітлені. Саме лексико-семантичне поле «гріх» не лише тісно пов'язане з іншими базовими полями, але й є «причиною» виникнення інших, зокрема, таких як «Вина» чи «Провина», «Порок», «Пристрасть тощо».

8. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учеб. пособие / В. А. Маслова. – Мн. : ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
9. Маслова В. А. Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
10. Радзівська Т. В. Сценарний та оцінний компоненти концептів етичної сфери (на прикладі концепту гріх) // Лінгвістичні студії: Збірник статей. – Черкаси: Вид-во ЧДУ, 2002. – Вип. IV. С. 141–153.
11. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др. – М.: Наука, 1988. – 216 с.
12. Яворська А. М. Концепт «гріх» в художньому дискурсі (на матеріалі історичних романів П. Загребельного, Р. Іваничука, Ю. Мушкетика) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Філологічні науки. Вип. 15. Т. 1. – Кам'янець-Подільський: «Аксіома», 2007. – С. 252–254.
13. Church of the Great God. URL: <http://www.cgg.org/index.cfm/fuseaction/Library.sr> (Last accessed: 02.11.2020).

ПРАГМАЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ОБРАЩЕНИЙ В КОММУНИКАТИВНОЙ СИТУАЦИИ

Аннотация. В статье анализируется функционирование обращений в прагмалингвистическом аспекте. Использование обращений позволяет увеличивать или сокращать коммуникативную дистанцию между собеседниками, что способствует оказанию влияния на адресата и достижению коммуникативных целей адресанта.

Ключевые слова: обращение, вокатив, языковые формы обращения, коммуникативная дистанция, коммуникативная ситуация, адресат, адресант

В данной статье проводится анализ обращений в различных коммуникативных ситуациях с целью выявления влияния языковых форм обращения на коммуникативную дистанцию между участниками общения. Материалом исследования послужили фильмы, общей продолжительностью 912 минут и художественные произведения, общий объем которых составил 486 страниц.

Изучению обращения посвящены работы ученых, анализирующих это явление в разных аспектах: семантическом, синтаксическом, с позиций коммуникативно-прагматического и социалингвистического подходов. Теоретической базой исследования послужили труды В. Е. Гольдина, В. И. Карасика, М. М. Копыленко, М. А. Кронгауза, Л. П. Крысина, Т. В. Лариной, В. А. Масловой, В. П. Проничева, Л. П. Рыжовой, Н. И. Формановской и др.

Обращение представляет собой важный компонент коммуникации, это «одна из частотных единиц общения», «несущая важнейшую контактоустанавливающую функцию» [10, С. 83]. От выбранной формы обращения в заданной ситуации общения зависит успешность коммуникации, неудачный выбор формы обращения может послужить причиной коммуникативного сбоя. Рассмотрим понятие обращения в лингвистической науке.

Лингвистический энциклопедический словарь определяет обращение, как «грамматически независимый и интонационно обособленный компонент предложения или более сложного синтаксического целого, обозначающий лицо или предмет, которому адресована речь» [80, С. 430].

В.Е. Гольдин считает, что обращение – это «лексическое средство, выполняющее определенную функцию и занимающее синтаксически независимую позицию в тексте». Функция обращения состоит в «подчеркивании направленности текста в целом и отдельных его частей адресату, а также в установлении соответствий между представлениями адресанта и адресата о характере социально типизированных отношений между ними в процессе создания и восприятия текста» [2, С. 114–115]. Л.П. Рыжова рассматривает обращение как «нестандартный перформативный компонент высказывания,

дискурс, выраженный своеобразной формой, представленный только адресатом» [9, С. 3].

Некоторые лингвисты считают целесообразным различать термины «обращение» и «вокатив». Например, М. М. Копыленко под обращением понимает «только коммуникативный акт», а под вокативом – «слово же (или сочетание слов), используемое в этом акте» [7].

В.И. Карасик отмечает, что вокатив (звательный падеж) представляется наиболее адекватным термином для обозначения обращения. Термином «вокативы» ученый называет «как речевые акты, так и языковые единицы, посредством которых выражаются соответствующие речевые акты» [5]. В нашей работе мы будем придерживаться данной точки зрения.

Н. Д. Арутюнова отмечает сложность и противоречивость номинации адресата речи, а также указывает на функциональную двойственность обращения. Обращение, с одной стороны, «позволяет адресату идентифицировать себя как получателя речи», а с другой стороны, оно выражает отношение говорящего к адресату. По мнению исследователя, функциональная двойственность приводит к тому, что «в позиции апеллятива сочетаются идентифицирующие номинации с номинациями субъектно-оценочного типа» [1, С. 356]. Таким образом, обращение не только обозначает того, кому адресована речь, но и отражает социальные признаки адресата, выражает оценку говорящим собеседника, которого он называет этим обращением. Адресанту приходится тщательно выбирать языковые средства «в соответствии с избранной стилистической тональностью текста, ориентируясь не только на адресата, но и на ситуацию общения в целом, на официальность или неофициальность обстановки» [10, С. 30]. Исследователи называют обращение «индикатором социальных отношений между коммуникантами» [9, С. 3].

Ф. Браун утверждает, что слова, которые используются в качестве обращения, обозначают не только отношение адресанта к адресату, но и сообщают определенную информацию о самом говорящем, об уровне его воспитания, умении вести себя и о его социальном положении [5].

Анализ фактического материала позволяет говорить о том, что адресант в некоторых случаях выбирает номинации, не соответствующие стилистической тональности высказывания. В таких ситуациях проявляется лингвистический принцип асимметричных отношений между формой и содержанием языковых знаков, заключающийся в том, что «знак и значение не покрывают друг друга полностью» [6, С. 85]. Один и тот же знак может выполнять несколько функций, в то время как одно и то же значение может быть выражено несколькими знаками. С одной стороны, язык является средством общения всех людей, с другой стороны, для каждого отдельного человека он служит средством выражения своей уникальности [6].

В. И. Карасик выделяет стандартные и нестандартные вокативы [5].

Стандартные вокативы, по мнению исследователя, представлены двумя типами единиц: неопределенными и определенными. Неопределенные вокативы включают в себя междометия, при помощи которых адресант привлекает внимание людей (типа *Эй!*, *Ау!*), а также некоторые виды местоимений (*Всем привет!*). Определенные вокативы – это класс, представленный различного рода титулами, званиями, терминами родства, личными местоимениями второго лица, именами собственными, а также эмоционально-экспрессивными обращениями [5].

К нестандартным вокативам ученый относит любые слова, которые могут быть употреблены в функции обращения [5, С. 210]. Стандартные определенные вокативы в английском языке, по мнению исследователя, можно разделить на четыре класса. Критерием отнесения слова к определенному классу выступает «тот или иной категориальный признак, связанный с признаком вокативности – статусный, дейктический, антропонимический и эмотивный». Статусный признак «устанавливается в значении слов, употребляемых в функции обращения и выражающих соотносительную позицию человека в социальной иерархии». Этот класс слов В. И. Карасик называет социальными вокативами. Социальные вокативы в английском языке, по мнению ученого, распадаются на две неравные группы. Первая группа включает общие вокативы (*Mr.*, *Sir*), вторая группа представлена специальными вокативами (*Colonel*, *Father*, *Your Majesty*) [5, С. 213]. Общие вокативы считаются знаком общения на социальной дистанции и являются «универсальной формой этикетного контакта равных либо неравных по статусу людей». Ученый отмечает, что в английском языке используются «вокативы только с восходящим статусным вектором (речь идет только о стандартных социальных вокативах)» [5]. Специальные вокативы употребляются по отношению к лицам, которые занимают престижные должности в государственных,

образовательных или медицинских учреждениях, в церкви [5].

Обращение носит прагматический характер: оно «употребляется говорящим для того, чтобы привлечь внимание собеседника с целью регуляции поведения последнего, т.е. с помощью обращений говорящий привлекает адресата к слушанию, к ответу или к действию. Поэтому можно говорить о том, что все функции, которые выполняет в языке обращение, по своему характеру прагматические» [3, С. 6].

Обращения выполняют следующие функции: 1) апеллятивную, 2) функцию установление контакта и 3) функцию поддержание контакта между собеседниками [5]. Вокативы, по мнению В.И. Карасика, следует относить к неинформативным речевым действиям, поскольку они не сообщают новой информации, а «выражают регулятивное, индексальное и эмоциональное содержание». Регулятивное содержание проявляется в установлении, поддержании и размыкании контакта, индексальное содержание определяет психологический склад и социальный статус говорящего, а эмоциональное содержание выступает в качестве дополнительного [5].

Обращение осуществляет следующие коммуникативно-прагматические функции: номинативную, контактную, побудительную, этикетную, эмоциональную, оценочно-характеризующую. Следует подчеркнуть, что, являясь полифункциональной языковой единицей, обращение может выполнять одновременно несколько функций, при этом одна функция будет первичной, а другие – вторичными [4].

Рассмотрим языковые средства выражения обращения. С позиции морфологии обращения выражаются именами существительными со значением лица, субстантивированными прилагательными, называющими лицо по какому-либо качественному или относительному признаку, постоянному или временному, и местоимениями.

Имена существительные, выражающие обращения, разнообразны. К именам собственным в функции обращений относятся: 1) полная форма имени (*Sarah*, *Michael*, etc.); 2) краткая форма имени (*Mike*, *Bess*, *Liz*, etc.); 3) уменьшительно-ласкательная форма имени (*Ziggy*, *Micky*, *Billy*, etc.); 4) фамилия (*Johnson*, *Bagewell*, etc.); 5) имя и фамилия (*Tom Black*, *Craig Mitchell*, etc.); 6) прозвище (*Mister-Know-All*, etc.); 7) ласковое имя (*Curly*, *Cupcake*, *Beauty*, etc.). Наричательные имена существительные могут быть классифицированы по многочисленным признакам и критериям.

Среди прилагательных наиболее частотными в нашем исследовании являются *'old'*, *'dear'*, *'young'*, *'silly'*. *'Old'* и *'young'* употребляются в основном в сочетании с существительными, прилагательные *'dear'* и *'silly'* часто используются в качестве субстантивированных.

Местоимения представляют собой в нашей работе самую немногочисленную группу. Среди них следует отметить местоимение *'you'*, которое

может быть использовано в сочетании с числительными ('you two'), а также местоимения 'everybody', 'everyone', 'there'. Кроме того, в сочетании с существительными используются притяжательные местоимения (my love, Your Honour, etc.).

Проанализируем примеры, в которых обращения указывают на сокращение коммуникативной дистанции между участниками общения.

Пример 1. В разговоре между супругами, муж соглашается с точкой зрения жены.

'That's right, my lovely' [11].

В данной коммуникативной ситуации, где имеет место персональная дистанция общения, обращению предшествует притяжательное местоимение *my*, которое указывает на высокую степень приватности общения, а также символизирует эмоциональную близость говорящих.

Пример 2. Разговор между матерью и шестилетней дочерью, в котором дочь просит прощения за то, что подслушала ее телефонный разговор и передала содержание своим друзьям в школе.

Daughter: Mom, I'm really sorry again.

Madeline: I know you are, honey. I know. You can't tell your friends private things that you've overheard us say on the phone. Okay? No more eavesdropping, young lady [11].

Сначала мать ласково называет дочь 'honey', стараясь показать, что понимает ее чувства и видит, что она раскаивается. Далее, объясняя, что подслушивать чужие разговоры нельзя, она называет ее 'young lady', обращаясь к ней, как к взрослой. Мать верит в то, что дочь осознала свою ошибку, и надеется, что она так больше не будет поступать. Для детей очень важно, когда с ними разговаривают, как с равными. Использование обращения 'young lady' сокращает дистанцию между матерью и дочерью, увеличивая степень взаимопонимания и доверия.

Пример 3. Первый разговор между Гэтсби и его соседом по имени Ник Каррауэй, в котором Гэтсби приглашает своего гостя покататься на гидроплане:

'Want to go with me, old sport? Just near the shore along the Sound.'

'What time?'

'Any time that suits you best.' [14]

Нестандартное обращение 'old sport' выступает в функции сокращения коммуникативной дистанции, поскольку Гэтсби стремится расположить к себе Ника, в кузину которого он влюблен. Прилагательное 'old' употребляется не в прямом значении, не с целью указать на возраст, а с целью наладить дружеские отношения.

Пример 4. Разговор между менеджером по персоналу и соискателем.

McIntyre looked up as the young man came in. 'So. The home office hired you, eh?'

'Yes, sir.'

'Ever work the oil fields before, son?'

For an instant, Demir was tempted to lie. 'No, sir.' [12]

В официальной ситуации общения работодатель обращается к молодому человеку, называя его 'son'. Это обращение свидетельствует о снисходительном отношении, целью которого является снятие напряженности. Работодатель хочет, чтобы молодой человек был с ним честен и не боялся признаться в отсутствии опыта работы, поскольку это не послужит препятствием к найму на должность. Несмотря на желание солгать и сказать, что опыт работы есть, Демирис честно отвечает на вопрос. Менеджер по персоналу создает атмосферу, в которой молодой человек может чувствовать себя более уверенно и свободно.

Перейдем к примерам, в которых выбор языковых форм обращения осуществляется с целью увеличения коммуникативной дистанции между собеседниками.

Пример 1. Разговор между отцом и сыном, к которым сын, обращаясь к отцу, использует его титул.

'I'm your son, Judge.' [13]

Употребление такого обращения свидетельствует о сложных межличностных отношениях, коммуникативная дистанция между отцом и сыном гораздо больше дистанции, характерной для родителей и детей, которые сохранили хорошие отношения. Называя отца судьей в ситуации неофициального общения, сын хочет напомнить ему о родственных связях, о том, что они близкие люди, и он нуждается в поддержке и понимании отца.

Пример 2. Разговор между матерью и шестнадцатилетней дочерью о необходимости образования для карьеры и перспективного будущего. В начале разговора мать называет дочь 'honey', надеясь на доверительный разговор, однако, когда видит, что дочь категорически не хочет продолжать учебу, обращается к ней, употребляя полное имя.

'This is about you, Abigail, and your future...What I do know, and I know this for sure, Abigail, is that when it all comes down to it, you have to be independent and you have to be self-sufficient.' [11]

Диалог между матерью и дочерью подразумевает неофициальность обстановки, однако мать использует официальную номинацию, чтобы подчеркнуть свое недовольство решением дочери при помощи переключения речевого регистра и замены ласковой формы обращения 'honey', которое она использует в начале беседы на официальную форму.

Пример 3. Разговор между мужем и женой.

Ed: How about the fundamental violation of our family, of our marriage, I mean, I'm your husband. I'm supposed to help you with this stuff. I mean, of course, she's gonna hear you whispering on the < ... > phone, Madeline. I mean, look what our daughter did. What

are we, people who keep secrets from each other? Is that our thing now? Come on. Jesus. [11]

Муж, обращаясь к жене, называет ее полным именем. Такая форма обращения к любимому человеку характерна при возникновении непонимания, что отдаляет супругов друг от друга, и находит свое выражение в увеличении психологической дистанции.

Пример 4. Разговор в полицейском участке между полицейским и судьей.

'Mr. Palmer, ...'

'Judge Palmer...' [13]

В приведенном примере подчеркивается статусность. В ситуации официального общения судья Палмер, уважаемый человек, известный в городе своей честностью и порядочностью, не хочет, чтобы к нему обращались Мистер Палмер, он против общего вокатива и настаивает на обращении «Судья Палмер», на специальном вокативе, которое используется по отношению к людям, занимающими высокую должность.

На основании проведенного анализа можно сделать вывод о том, что выбор языковых форм обращения зависит от интенций говорящего и позволяет увеличивать или сокращать коммуникативную дистанцию. В случае сокращения коммуникативной дистанции формы обращений имеют дружескую и доверительную тональность, в случае увеличения коммуникативной дистанции тональность характеризуется напряженностью и конфликтностью.

Список использованной литературы

1. Арутюнова, Н. Д. Предложение и его смысл: лексико-семантические проблемы / Н. Д. Арутюнова. М.: Наука, 1976. — 383 с.
2. Гольдин, В. Е. Обращение: теоретические проблемы / В. Е. Гольдин // под ред.

Л. И. Баранниковой. — М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. — 136 с.

3. Дмитриева, Л. К. Обращение и вводный компонент: лекции / Л. К. Дмитриева. Л.: ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1976. — 164 с.

4. Жукова, Т. С. Обращения в регламентированных сферах общения: становление новой нормы: дис ... канд. филол. наук / Т. С. Жукова, М., 2015. — 232 с.

5. Карасик, В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик // М.: Ин-т языкознания РАН; Волгогр. гос. пед. ин-т, 1992. — 330 с.

6. Карцевский, С. О. Об асимметричном дуализме лингвистического знака С. О. Карцевский // История языкознания 19 века в очерках и извлечениях. Ч. 2. М., 1965.

7. Копыленко, М. М. Об этикете обращения М. М. Копыленко // Страноведение и преподавание русского языка иностранцам / под ред. Е. М. Верещагина и В. Г. Костомарова. М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1972. С. 91–97.

8. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. М.: Советская энциклопедия, 1990. — 698 с.

9. Рыжова, Л. П. Обращения как компонент коммуникативного акта: Автореф. дис ... канд. филол. Наук / Л. П. Рыжова. М., 1982. — 15 с.

10. Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения / Н. И. Формановская. — М.: Высш. шк., 1989. — 159 с.

Источники примеров

11. Big Little Lies [TV series] / directed by Jean-Marc Vallée, Andrea Arnold. — 2017.
12. Sheldon, Sidney. Memories of Midnight / S. Sheldon, 1990. — 292 p.
13. The Judge [film] / directed by David Dobkin. — 2014.
14. Fitzgerald, F. Scott. The Great Gatsby / F. Scott Fitzgerald, 1925. — 194 p.

УДК 811.512.161

ГРНТИ 16.41.25

Skrazlovska Iryna

associate professor

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

THE PRAGMATIC LOAD OF THE HYPOCORISTIC FORMS OF THE TURKISH PERSONAL NAMES

Скразловська Ірина Анатоліївна

доцент кафедри східних мов

Харківського національного педагогічного університету

імені Г.С. Сковороди

ПРАГМАТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ГІПОКОРИСТИЧНИХ ФОРМ ТУРЕЦЬКОГО ОСОБОВОГО ІМЕНІ

Abstract. The paper is devoted to the study of the pragmatic potential of the Turkish hypocoristic names. The material for the study were 82 hypocoristic forms of the Turkish personal names, singled out by a continuous sampling method from Internet forums, and data obtained through a survey of Turkish native speakers of different ages from different regions of Turkey on the peculiarities of the use of hypocorisms in speech. The pragmatic aspect of the functioning of the hypocorisms is considered in the relation “the speaker / the person who calls – the

addressee / the person who is called – the communicative context”. It is concluded that the pragmatic load of hypocoristic forms of the Turkish personal names has certain national features and also depends on the communicative context, communicative intentions and the age, gender, social and individual characteristics of the speaker and the addressee as linguistic personalities.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню прагматичного потенціалу турецьких гіпокористичних імен. Матеріалом для дослідження послуговували 82 гіпокористичні форми особових імен, виявлені методом суцільної вибірки з інтернет-форумів, та дані анкетування носіїв турецької мови різного віку з різних регіонів Туреччини щодо особливостей використання гіпокористиків у мовленні. Прагматичний аспект функціонування гіпокористиків розглядається у зв'язці «суб'єкт-мовець/особа, яка називає – адресат/особа, яку називають – комунікативний контекст». Дійдено висновку, що прагматичне навантаження гіпокористичних форм турецького імені має певні національні особливості, а також залежить від комунікативного контексту, комунікативних інтенцій та вікових, гендерних, соціальних й індивідуальних характеристик мовця й адресата як мовних особистостей.

Key words: *anthroponymy, pragmatics, Turkish personal names, hypocorism, pragmatic load, linguistic personality, communicative context*

Ключові слова: *антропоніміка, прагматика, турецьке особове ім'я, гіпокористика, прагматичне навантаження, мовна особистість, комунікативний контекст*

Постановка проблеми. В останні роки помітно зріс інтерес до проблем антропонімії. Це зумовлене, по-перше, загальною тенденцією до антропоцентричної спрямованості наукових досліджень, по-друге, інтересом сучасних лінгвістів до аналізу мовних явищ на стику наук. Адже особове ім'я, будучи специфічним розрядом лексики будь-якої мови, є водночас продуктом культурної, соціальної й духовної діяльності конкретного суспільства: «Виконуючи ряд соціальних функцій, особове ім'я живе та розвивається згідно із законами мови, тим часом як причини, що стимулюють розвиток іменних систем, є соціальними за своїм походженням, тобто знаходяться поза межами лінгвістики» [1, с.18].

Вивчення турецьких (тюркських) антропонімів почалося ще в ранньому Середньовіччі завдяки працям тюркських та арабських мандрівників і вчених, які складали списки особових імен, що їм траплялися в тогочасному суспільстві, як частину загальномовних словників і граматик. Наприкінці XIX – початку XX століття ономастичні дослідження активізувалися й набули нової якості, переключивши фокус уваги на людину як носія мови. Повного розвитку антропоцентричні ідеї отримали лише наприкінці XX – початку XXI століття, коли почали проводитися дослідження власних імен в річищі лінгвокультурології, прагматики, когнітивної та комунікативної лінгвістики.

Коло проблем дослідження сучасних турецьких антропонімів, які є предметом наукового інтересу вітчизняних і закордонних науковців, є досить широким. Серед основних аспектів вивчення турецьких антропонімів у сучасній лінгвістиці можна назвати такі: історія антропонімічних досліджень (А. Айдин, В. Підвойний, С. Сакаоглу), традиції й мотиви найменування в Туреччині (І. Башгюз, А. Інган, О. Кібар, В. Орнек, І. Баскі, С. Сакаоглу), вивчення особливостей регіональних антропонімічних систем (Х.О. Алтун, Л. Доган, Й. Курт, Дж. Мехралі), лінгвокультурологічний аналіз

антропонімів і антропокомпонентів (Н. Байрактар, Е. Боз, Ю. Гедіклі, Б. Гюль, Д. Думан, Л. Карахан, І. Покровська), структурно-семантичний аналіз антропонімів (М. Баскаков, О. Ергене, Л. Карахан), історична антропоніміка (А. Айдин, Е.К. Аманоглу, Г. Благова, В. Махпіров, Т. Гюленсой, А. Гюндюз, Й. Курт, Л. Рашоні), вивчення прецедентних антропонімів (О. Пишньоха, С. Тюркмен), соціолінгвістичні дослідження (Т. Гюленсой, К. Джанатан, Е. Сакалли), створення словників-довідників турецьких імен (Дж. Дільчін, А. Ерол, А. Пюскюльоглу, Х. Кая) та ін.

Сучасна наука вимагає нових підходів до вивчення антропонімів. Одним з найактуальніших напрямів дослідження сьогодні є лінгвопрагматичний. На жаль, ні у вітчизняних, ні в закордонних наукових виданнях ми не знайшли робіт, присвячених прагматичному аспекту вивчення турецьких антропонімів. Елементи прагматичного аналізу турецького особового імені можна спостерігати в статтях Л. Карахан [13], О. Напольної [7] та А. Темербаєвої [11], проте ці дослідження базуються на поодиноких прикладах і не дають детального опису прагматичного потенціалу турецьких антропонімів. В наших попередніх роботах було розглянуто прагматичні компоненти в значенні турецьких особових імен та антропонімічних моделей турецької мови [5], [9].

Лінгвістичною універсалією, властивою всім відомим нам мовам, є поділ особових імен на офіційні (повні) та неофіційні (короткі, зменшувально-пестливі). Усі вони становлять парадигму особового імені. Знання неофіційних (повсякденних) імен, як стверджує Ю.О. Рілов, «є найважливішим компонентом володіння будь-якою мовою» [8, с. 42]. У свою чергу неофіційні особові імена можна поділити на гіпокористики – так звані «скорочені імена» – та демінутиви – зменшувально-пестливі форми імен. Саме неофіційні імена, як стилістично й емоційно марковані, в умовах спілкування мають найбільш виражені прагматичні конотації.

Отже, метою цієї статті є дослідити й описати прагматичне навантаження гіпокористичних форм

турецького особового імені (гіпокористичне ім'я, гіпокористика – від грец. ὑποκορίζομαι «лепетати, як дитина, пестливо називати») – неофіційний, утворений за допомогою тих чи тих словотворчих засобів варіант особового імені [12]. **Матеріалом** для нашого дослідження послуговували картотека гіпокористичних форм особових імен (82 лексичні одиниці), укладена шляхом суцільної вибірки з турецьких інтернет-форумів; матеріали усного опитування й анкетування носіїв турецької мови щодо особливостей використання гіпокористиків у турецькій культурі; власні спостереження автора.

Теоретичні засади й методи дослідження. У сучасному розумінні лінгвопрагматика вивчає «мову в дії у зв'язку з учасниками комунікації і в межах створюваного ними прагматичного контексту» і займається вибором «найбільш оптимальних з наявних у мові засобів для найбільш успішного впливу на адресата, для ефективного досягнення поставленої мети в конкретних обставинах мовного спілкування» [10, с. 325-326]. Ф.С. Бацевич дає таке визначення лінгвістичної прагматики: «напряму сучасної лінгвістики, який ґрунтується на виявленні та описі функціонування *суб'єктивного чинника* в Мові, Мовленні та Комунікації як модусах існування живої природної людської мови» [1, с. 12].

Таким чином, розгляд прагматичного навантаження турецьких гіпокористиків неможливий без урахування таких ключових понять прагматичної лінгвістики, як суб'єкт-мовець (особа, яка називає), адресат (особа, яку називають) і прагматичний контекст.

Ю.С. Степанов виділяє категорію *суб'єкта* як центральну категорію сучасної прагматики. Адже саме людина в антропонімічній парадигмі «стає точкою відліку в аналізі цих явищ, вона втягується в цей аналіз, визначаючи його перспективу й кінцеві цілі» [4, с. 212]. У зв'язку з учасниками комунікації постає питання мовної особистості. *Мовна особистість*, тобто «людина в її здатності здійснювати мовні акти», має «сукупність ментальних, психічних, емоційних, прагматичних та інших характеристик» [2, с. 252-253]. Усі ці характеристики виявляються в мовленні особистості та можуть бути здебільшого реконструйовані на базі мовних засобів. Мовна особистість проявляється в ситуаціях спілкування та детермінується ними: «Суб'єкт виникає кожного разу немов би знову в результаті кожного епізоду спілкування, в межах свого дискурсу» [14, с.199].

Крім індивідуальних якостей, у мовній особистості відбивається суспільно-соціальне і регіональне середовище, традиції виховання і національної культури. Ю.Н. Караулов говорить про три структурні рівні мовної особистості: 1) вербально-семантичний, який передбачає володіння природною мовою; 2) когнітивний, одиницями якого є поняття, ідеї, концепти, що складаються в кожній мовній індивідуальності у більш-менш упорядковану, більш-менш систематизовану «картину світу», яка відображає

ієрархію цінностей; 3) прагматичний, що містить цілі, мотиви, інтереси, установки та інтенціональності [3, с. 3-5].

При аналізі антропонімів ми розглядатимемо суб'єкт саме як мовну особистість у двох іпостасях: як автора висловлювання, який використовує готові імена та обирає один варіант із функціональної парадигми імені; і як особу, яка дає (привласнює, творить) ім'я. Також при аналізі прагматики турецьких гіпокористиків буде враховуватися чинник *адресата* як мовної особистості та його суб'єктивні характеристики. Важливим прагматичним чинником також є і *комунікативний контекст*, що вміщує комунікативну ситуацію, особливості взаємодії між учасниками комунікації, соціальний, віковий та гендерний статус комунікантів, їхній рівень освіти, рівень мовної компетенції, приналежність до певної культури або субкультури, інтенції мовця (принизити, похвалити, стимулювати до дії) й особливості сприйняття адресата.

Для аналізу матеріалу в роботі були використані такі **методи**: *методом суцільної вибірки* були отримані матеріали для дослідження з турецьких інтернет-форумів, турецьких телевізійних серіалів та публіцистичних видань; *методи безпосереднього спостереження й опитування* у формі анкетування й вільної бесіди були залучені для виявлення соціолінгвістичних чинників, що впливають на використання гіпокористичних імен у турецькому суспільстві; *метод системного аналізу* дозволив виявити семантичні, морфологічні та прагматичні особливості турецьких гіпокористиків; *метод лінгвоконтекстуального аналізу* було використано для дослідження функціонування гіпокористичних форм особового імені у певних комунікативних контекстах.

Виклад основного матеріалу. Гіпокористичні імена є досить поширеними в турецькій мові, й в останні десятиліття спостерігається тенденція до більш широкого їх ужитку, особливо серед підлітків та молодих людей. На думку О.М. Напольної, це зумовлено урбанізаційними та глобалізаційними процесами, які не вписуються в рамки традиційної структури турецького суспільства і породжують необхідність відступу від стандартних форм [7, с. 5].

Традиційно турецькі скорочені імена формуються шляхом додавання афіксів *-oş/-iş/-üş* та афіксу *-o* до усиченої основи: *Fatih – Feto; Esra – Eso; Çiğdem – Çiço; Süleyman – Sülo; Melis – Melo; Murat – Muro; Fatma – Fatoş; İrem – İro, İroş; Seda – Sedoş; Emine – Emoş; İsmail – Iso; Nuray – Nuniş; Orhan – Orkiş*. При цьому, як бачимо, у деяких усичених основах цей процес супроводжується чергуванням голосних та приголосних. Також поширеним способом утворення гіпокористиків є використання тільки однієї з основ складного імені: *Nurcan – Nur; Ahmetcan – Can; Neslihan – Nesli; Bircan – Bir*. В останні роки поширилися такі способи формування коротких імен, як усичення

основи до одного складу без додавання афіксів: *Gülümser – Gül; Ertuğrul – Er; Derya – Der; Betül – Bet; Nazlı – Naz; Kübra – Küb; Nezahat – Nez*, – та додавання до усиченої основи афіксів *-i/-ü*: *Münevver – Münü; Nurettin – Nuri; Seyfettin – Seyfi; Murat – Murti; Furkan – Furki; Timuçin – Timuçi; Cüneyt – Cücü; Volkan – Volki*. Ми пов'язуємо це з впливом західної культури, де такі способи творення скорочених форм особових імен є поширеними (порівняйте в англійській мові: *Elizabeth – Bette, Beth, Liz; Benjamin – Ben; Daniel – Den* – та зменшувально-пестливі: *Danny, Jimmy, Betty*). Також нам трапилися два антропоніми зі скороченою формою на *-ik*: *Tuğba – Tubik; Mustafa – Mistik*. За даними опитування, тенденцією останніх років стало додавання до скороченої форми імені лексеми «can», особливо в дитячих іменах: *Memocan, Apocan, Mertocan, Ezocan* тощо. Варто зауважити, що тільки незначна частина турецьких особових імен має зафіксовані традицією гіпокористичні форми, але теоретично кожне ім'я може бути скорочене за допомогою продуктивних способів, описаних вище. Деякі антропоніми можуть мати декілька скорочених форм: *Ayşe – Aşe, Aniş, Anşa; Fatma – Fatoş, Fatış, Fedime; Mehmet – Memo, Memiş, Memoş; Cüneyt – Cüno, Cüco; Betül – Bet, Betüş*. Іноді навіть для носіїв мови незрозуміло, яким є справжнє ім'я людини. Наприклад, *Mümü* може бути скороченням від *Mükerrem, Mürkan, Mümeysra, Mükmettin* тощо. Гіпокористики на *-oş, -ış, -iş, -ış, -üş* здебільшого притаманні жіночому мовленню.

На інтернет-форумах нам також трапилися скорочені форми антропонімів, які можна віднести до **оказіональних гіпокористиків** або навіть до відіменних прізвищ: *Ezgi – Edi, Ezo, Ez; Ozan – Ozzy; Emrullah – Emir; Serkan – Seq; Vahdettin – Vah;*, *Mustafa – Mustaf; Cem – Cemo, Cemcan, Cemoli, Cemşit, Cemocan*. Утворення гіпокористиків-оказіоналізмів, на думку І.В. Ляхович, є «свого роду творчий когнітивний акт, який виявляє скриті механізми й можливості мовної системи. У функціональному плані вони відображають різноманітні установки мовної особистості, виражають суб'єктивно-емоційне ставлення індивіда до того чи того фрагменту світу, особливості його власної системи цінностей» [6, с. 3].

Для виявлення соціолінгвістичних, комунікативних та культурних чинників, що впливають на використання гіпокористичних форм імені в турецькому суспільстві, ми провели анкетування серед носіїв турецької мови віком від 18 до 56 років з різних регіонів Туреччини. Всього в анкетуванні взяли участь 72 особи. Анкета містила такі питання: 1) Ваш вік; 2) Ваша стать; 3) Ваша професія; 4) Як часто Ви використовуєте гіпокористики (скорочені форми імен) у спілкуванні з іншими людьми? (Варіанти відповідей: дуже часто; інколи; рідко; ніколи); 5) У звертанні до кого або говорячи про кого Ви використовуєте гіпокористики? (Варіанти

відповідей: у звертанні до друзів або говорячи про друзів; родичів; колег; одногрупників; викладачів; сусідів; начальника; молодших за віком; старших за віком; однолітків; інше); 6) З якої причини або з якими комунікативними намірами Ви використовуєте гіпокористичні імена замість повних імен? (Варіанти відповідей: тому що імена деяких людей задовгі; щоб виразити любов, близькість, ніжність; щоб зробити ім'я більш сучасним за звучанням; інше); 7) Чи є у Вашому оточенні люди, до яких звертаються переважно за гіпокористичним ім'ям? Якщо є, що є причиною? 8) Ви використовуєте тільки сталі, традиційні гіпокористики чи створюєте власні скорочені форми імен (оказіональні гіпокористики)? 9) З якою комунікативною метою співрозмовники у Туреччині традиційно використовують гіпокористичні форми імені? 10) Серед яких вікових груп уживання гіпокористиків є найбільш поширеним?

За результатами анкетування було виявлено, що 50 % відсотків респондентів дуже часто використовують гіпокористики у своєму мовленні, 23% – інколи, 19% – рідко, 8% – ніколи. Всі респонденти, які вживають у мовленні гіпокористичні форми особових імен, використовують їх, звертаючись до найближчих друзів, 23% вживають гіпокористики, звертаючись до одногрупників, 19% – звертаючись до родичів, 8% – до колег, 4% – до сусідів. Щодо вікових характеристик, 46% респондентів використовують гіпокористики при звертанні до однолітків, 31% – при звертанні до молодших за віком, 12% респондентів зауважили, що звертаються так до своїх власних дітей, 4% вживають гіпокористики при звертанні до осіб, старших за віком.

Комунікативними інтенціями при вживанні гіпокористиків 100% респондентів назвали вираз любові, близькості та ніжності до особи, до якої вони звертаються; 23% також використовують гіпокористичні форми імені, щоб скоротити занадто довгі імена й додати їм дружніх і неформальних конотацій; один респондент зауважила, що інколи вживає гіпокористичні імена для створення комічного ефекту.

50% респондентів зазначили, що вони користуються як традиційними, сталими гіпокористичними формами імені, так і створюють їх самі (тобто використовують okazіональні гіпокористики). 27% респондентів вживають тільки самостійно створені гіпокористики; 12% – тільки традиційні скорочені імена.

Рідко, але респондентам траплялися особи, яких у певному колективі називали тільки за скороченою формою імені: в основному це люди, які мали задовге повне ім'я або ім'я, яке важко було вимовити (23%). Також серед причин закріплення гіпокористичного імені за певною особою є такі: традиції колективу («всі так називають»); перехід на називання тільки гіпокористичним іменем після певного випадку; традиція називання, яка залишилася зі шкільних часів; розрізнення осіб з

однаковим іменем; вживання короткого імені в якості прізвища; добре ставлення всіх оточуючих до особи, яку називають.

Отже, проаналізувавши мотиви, які опитані респонденти та дописувачі інтернет-форумів називають щодо використання скорочених форм особового імені, ми виділили основні причини, що ведуть до все більшого поширення гіпокористичних форм у турецькому суспільстві: 1) економія часу. Що коротше ім'я, тим менше часу витрачається на його вимову, що спрощує вираження ним фатичної функції. Це стосується передусім складних турецьких імен, особливо арабського походження: *Kubettin – Kubi; Necmettin – Neco; Abdullah – Apo; Ubeydullah – Umo*. Поряд із скороченням витрат часу на вимову імені, такі антропоніми втрачають свою формальність і надмірні релігійні конотації. Проте ми можемо спостерігати й зворотні приклади. За рахунок гіпокористичних афіксів деякі імена подовжуються: *Ali – Aliş, Aloş; Mert – Merto; Nadide – Nadidoş; Müşir – Müşmüş*; 2) передача конотацій фамільярності, доброзичливості та любові. На відміну від українських коротких форм імені, турецькі гіпокористики завжди є емоційно й стилістично навантаженими, вони використовуються в основному тільки між близькими друзями або серед членів родини. Також таким ім'ям дитину може називати вчитель, виражаючи своє особливе ставлення до неї; гіпокористичне ім'я може вживатися й по відношенню до старших за віком людей з конотаціями доброзичливості, але з обов'язковим додаванням родинного терміну: *Müşmüş amca* (дядечко Мюшмюш), *Feto abi* (брате Фето). Часто гіпокористичне ім'я, яке використовували по відношенню до людини з дитинства, стає основною формою звертання до неї, і у дружньому колі, поміж сусідів і родичів її знають тільки під цим іменем. У соціальних мережах нерідко трапляються профілі, де вказані разом повне й коротке ім'я: *Seçkin Seço, Seda Sedoş, Tuğba Tubi, Murat Muro* тощо. Також гіпокористики стали загальноновживаними іменами та псевдонімами деяких турецьких акторів і спортсменів: сценічне ім'я Сейфеддіна Дурсуноглу, відомого турецького коміка і телеведучого, – *Seifî Dursunoglu*, знаменитий борець Нуреттін Бойторун був більше відомий як *Hurî Boytorun*, псевдонім карикатуриста Мустафи Еремектара – *Mustik*. У певних комунікативних контекстах гіпокористики можуть також набувати вульгарного відтінку [7, с. 8] або вживатися для вираження зневаги. Наведемо приклад з турецької преси: «...*terörist Apo'nun kızkardeşi Fatma Öcalan...*» («...сестра терориста Апо – Фатма Оджалан...») (йдеться про засновника й лідера Робочої партії Курдистану Абдуллаха Оджалана, який наразі відбуває довічне тюремне ув'язнення), – і далі: «*Aynı ortam devam ederse, ortaya başka harfli insanlar çıkar. Apo yakalamır, yarın Memo çıkar. Bu işi bitirdik gözüyle bakılırsa, yeni Apo'lar çıkarız*» («Якщо так і далі

підє, з'являться люди на іншу букву. Апо спіймають, а завтра з'явиться Мемо. Якщо ми будемо дивитися на цю справу як на вирішену, ми стимулюємо появу нових Апо»). У цьому плані викликає інтерес використання гіпокористичних форм як прізвищ відомих політиків для передачі конотацій фамільярності та навіть зневаги: помічник голови групи Партії справедливості та розвитку Ірфан Гюндюз є відомим як *İfo*; дев'ятий президент Турецької Республіки Сулейман Демірель, маючи батька-вівчара, у дитинстві пас овець, тому одне з його прізвищ – *Çoban Süli* (чабан Сюлю) (*Sülü* – діалектна форма від *Sülo*, притаманна регіону Іспарта, звідки він родом). Гіпокористичні форми особового імені також уживаються у назвах ресторанів, компаній тощо: *Memo Restaurant, Cüno Tekstil, Muro Otomotiv, Fatoş Cafe*, що додає цим закладам атмосферних конотацій затишку й дружельності; 3) прагнення осучаснити ім'я. Це прагнення здебільшого властиве підліткам і є результатом впливу сучасних тенденцій в антропоніміці заходних країн, культура яких через художні фільми впливає на формування свідомості молодого покоління. Особливо це помітно на прикладі оказіональних гіпокористиків.

Висновки. Таким чином, уживання гіпокористичних імен у турецькому суспільстві має певні національні особливості, а також пов'язане з індивідуальними характеристиками суб'єкта-мовця/особи, яка називає й адресата/особи, яку називають як мовних особистостей, їх комунікативними намірами та комунікативним контекстом. Найбільш поширеним є використання гіпокористиків при звертанні до адресата з метою передати конотації фамільярності, дружнього ставлення, любові й ласки, тому такі форми імен найчастіше вживаються по відношенню до найближчих друзів чи родичів-однолітків або молодших за віком. Існування в Туреччині складних імен також стимулює використання скорочених форм імені. Вживання гіпокористичних імен притаманне всім віковим групам, але найчастіше ними послуговуються підлітки та молоді люди. Поширеним є також використання оказіональних гіпокористиків. Подальшою перспективою дослідження може стати вивчення регіональних та гендерних особливостей гіпокористичних імен, а також функціонування гіпокористичних форм особового імені в художніх творах.

Список літератури

1. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної прагматики: підручник. К.: ВЦ «Академія», 2011. 304 с. [Batsevych F.S. Vstup do lnhvistychnoi prahmatyky: textbook. K.: VTs Akademiia; 2011. (In Ukr).]
1. Бока О.В. Когнітивно-прагматична спрямованість власних імен в англomовному казковому дискурсі // Вісник Сум. ДУ. Серія філологія. 2007. № 1. Т. 2. С. 15-18. [Boka O.V.

Kohnityvno-prahmatychna spriamovanist vlasnykh imen v anhlomovnomu kazkovomu dyskursi. Visnyk Sum. DU. Seriya filolohiia; 2007;1 (2):15-18. (In Ukr).]

2. Вежбицкая А. Речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. Вып. 16: Лингвистическая прагматика. С. 251-275. [Wierzbicka A. Rechevye akty. Novoe v zarubezhnoy lingvistike. M.: Progress; 1985; 16: 251-275. (In Russ).]

3. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. М.: Наука, 1987. 363 с. [Karaulov Yu.N. Russkij yazyk i yazykovaya lichnost. M.: Nauka; 1987. (In Russ).]

4. Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. М.: Гнозис, 2002. 284 с. [Krasnyh V.V. Etnopsiholingvistika i lingvokulturologiya. M.: Gnozis; 2002. (In Russ).]

5. Логвиненко І.А. Прагматика турецького особового імені // Питання сходознавства в Україні: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (29-30 бер. 2018 р.). Харків, 2018. С. 40-42. [Logvynenko I.A. Pragmatika tureckogo osobovogo imeni. Pitannya skhodoznastva v Ukraini. Harkiv; 2018: 40-42 (In Ukr).]

6. Ляхович И.В. Окказиональная деривация как способ и средство создания языковой картины мира (На материале языка поэтических текстов В. Хлебникова): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. Краснодар, 2003. 186 с. [Lyahovich I.V. Okkazional'naya derivaciya kak sposob i sredstvo sozdaniya yazykovoj kartiny mira (Na materiale yazyka poeticheskikh tekstov V. Hlebnikova): dis. ... cand. of philol. sciences: 10.02.19. Krasnodar: 2003. (In Russ).]

7. Напольнова Е.М. Система обращений в современном турецком языке // Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 13. Вып. 4. 2015. С. 5-13. [Napol'nova E.M. Sistema obrashchenij v sovremennom tureckom yazyke. Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. 2015; 13 (4): 5-13. (In Russ).]

8. Рылов Ю.А. Системные свойства испанских антропонимов // Системные и

дискурсивные свойства испанских антропонимов. Воронеж: Изд-во ВГУ, 2010. С. 5-99. [Rylov Yu.A. Sistemnye svojstva ispanskih antroponimov. Sistemnye i diskursivnye svojstva ispanskih antroponimov. Voronezh: Izd-vo VGU; 2010:5-99. (In Russ).]

9. Скразловська І.А. Прагматика антропонімічних моделей турецької мови (на матеріалі турецької преси) // Зб. мат. Міжнар. наук.-практ. конференції «Сучасні тенденції сходознавства» (16-18 квітня 2019, Полтава-Старобільськ). Вип. 1. Старобільськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2019. С. 151-159. [Skrazlovskaya I.A. Prahmatyka antroponimichnykh modelei turetskoi movy (na materialy turetskoi presy). Suchasni tendentsii skhodoznastva. 2019; 1: 151-159. (In Ukr).]

10. Степанов Ю.С. В поисках прагматики (проблема субъекта) // Изв. АН СССР. Серия: Литература и языки. 1981. Т. 40. № 4. С. 325-332. [Stepanov Yu.S. V poiskah pragmatiki (problema sub"ekta) // Izv. AN SSSR. Seriya: Literatura i yazyki. 1981; 40(4): 325-332. (In Russ).]

11. Темербаева А.М. Морфологический способ образования экспрессивно-стилистических значений антропонимов (на материале русского, казахского и турецкого языков) // Вестник КазНУ. Серия востоковедения. №2(63). 2013. С. 106-109. [Temerbaeva A.M. Morfologicheskij sposob obrazovaniya ekspressivno-stilisticheskikh znachenij antroponimov (na materiale russkogo, kazahskogo i tureckogo yazykov) // Vestnik KazNU. Seriya vostokovedeniya. 2013; 2(63): 106-109. (In Russ).]

12. Уменьшительное имя // Википедия. URL: https://wiki2.org/ru/Umen'shitel'noe_imya. Wikipedia. URL: https://wiki2.org/ru/Umen'shitel'noe_imya (In Russ).]

13. Karahan L. Türkçede Dinî Anlamlı Bazı Kişi Adlarını Ekle Degistirme Geleneği. Dil Araştırmaları. Bahar 2009; 4: 17-24.

14. Silverman K. The Subject of Semiotics. New York: Oxford University Press, 1983.

UDC : 372.881.116.11

LBC : 71 81.2 Rus-3 82

Yakimenko N.E.

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor,

St. Petersburg State University

Qiu Xueying

graduate student,

St. Petersburg State University

SYNONYMIC SERIES PRESENTING THE PAREMIOLOGICAL CONCEPT “DEED” (ДЕЛО) IN RUSSIAN AND CHINESE

Annotation. The article is dedicated to the identification of representatives of the paremiological concept “deed” (дело) in Russian and Chinese. As a result of the analysis of the definitions given in explanatory, etymological dictionaries and dictionaries of synonyms, a synonymic row consisting of words “deed” (дело), “work” (работа), “labor” (труд), “craft” (ремесло) with a dominant word “deed” (дело) was identified. This

row served as the basis for the formation of the structure of the paremiological concept of "deed" (дело). The aim of the work is to represent the lexical basis of the paremiological concept, the selection of nouns with the meaning: human activity aimed at creating spiritual and material values which are included into synonymic row.

Keywords : *synonymic rows, dominant, representatives, concept, paremia, deed.*

The problem of identifying representatives of paremiological concepts was formulated a long time ago, but even today it attracts the attention of many researchers [12 ; 15 ; 16 ; 18].

Currently, there are two main ways to study paremiological concepts: " from the concept to the ways of its representation in the language and culture; and from linguistic means to the identification of mental structures represented by these means "[14, 291]. In this regard, researchers face the question of establishing a " single method of concept analysis of a structure of a concept, which will allow to identify what amount of knowledge is represented in a lexical unit, idiom, paremia, and what idea a native speaker has about an ideal object which stands behind the abstract name" [14, 297]. I. Karasik proposed the following scheme to describe a concept, " the study of the procedure of interpretation of the meaning of its **name** : 1) giving a definition; 2) conceptual analysis (identification of associatively connected semantic features); 3) etymological analysis; 4) paremiological analysis; 5) questionnaire survey [8]. We used this exact algorithm to describe our own material "[8, 371].

To determine the structure of a paremiological concept , we used, on the one hand, explanatory, etymological dictionaries and dictionaries of synonyms of the Russian and Chinese languages, on the other hand , data from paremiological dictionaries.

We used Russian dictionaries of synonyms to determine the composition of the synonymic row of the word "deed" (дело). In Great Academic Dictionary (БАС), the word "deed" (дело) is defined as 'activity as opposed to thoughts and words; occupation, work, labor ' [22]. Different dictionaries offer synonymic rows of different composition and structure [2, 3, 11]. Additionally, they offer different dominants of the rows, that is, tokens that have, according to the authors of the dictionaries, the most common meaning; to put it in other words, they have a minimal set of semantic features which is repeated in each word of the row: *deed* (дело)[1] ; *labor* (труд) [2]; *work* (работа)[5] .

Since the lexemes we are considering are synonyms in the Russian language it is important to consider the concept of "synonymic rows". Scientists offer different definitions for this term. In particular, A. Dobrinina defines synonymic row as "structurally formed microsystem, all members of which are interconnected" [7, 135]. V. Sirotinina defines synonymic row as a "group of words that have synonymous relations" [19, 10] ; K. Karpova - as "a group of lexical units connected on the basis of correspondence and contrast of their meanings" [9, 5]. According to M. Palevskaya, a synonymic row is "a group of words and idiomatic expression, which is historically variable, but more or less constant in its main links for a given period of the life of the language, with the most possible closeness in meanings due to the

naming of the same phenomenon of objective reality" [16, 99]. Some linguists emphasize that synonymic row consists of words which are very similar in meaning, but different in register, belonging to active or passive vocabulary, etc. [11, 7].

Let us consider a specific synonymic row which includes the word "deed" (дело). In the "Dictionary of Synonyms of the Russian Language" («Словарь синонимов русского языка») written by Z. Alexandrova this row includes tokens *labor, deed, duties, process, enterprise, battle, event, dossier* (труд, поступок, обязанности, процесс, предприятие, битва, событие, досье) [2, 103]. In the dictionary written by N. Abramov - *occupation, craft, skill, needlework, profession, work, labor, action*, etc. (занятие, ремесло, мастерство, рукоделие, профессия, работа, труд, действие)[1, 160]. In the dictionary of K. Gorbachevich, the word *deed* (дело) has the following synonyms: *occupation, act, fulfillment, action, work, labor, activity* (занятие, деяние, совершение, акция, работа, труд, деятельность). [5, 142 - 143]. "The Dictionary of Synonyms of the Russian Language" («Словарь синонимов русского языка»), edited by A. Evgenyeva and in the "Big Explanatory Dictionary of Synonyms of Russian Speech" («Большой толковый словарь синонимов русской речи») (under general editorship by L. Babenko) this synonymic row is absent.

The discrepancy in determining the boundaries of this row prompts us to conduct its step-by-step analysis. The first stage of our work is the refinement of the set of lexical units included in the synonymic row, the nuancing of their meanings, and the determination of the dominant. We analyzed dictionaries of synonyms that include a number of nouns that are of interest to us, that are those which are united by a common meaning 'to carry out any activity' [1 ; 2 ; 3 ; 5 ; 11]. In the "New explanatory dictionary of synonyms of the Russian language" (Новый объяснительный словарь синонимов русского языка») edited by Yu. Apresjan words *work* (работа) and *labor* (труд) are united by a common meaning 'purposeful activity that requires effort and has the purpose of maintaining or improving the conditions of human life' [3, 909] . In the dictionary created by N. Abramov the word *work* (работа) has the following synonyms: *deed, doing, occupation, job, creation* (дело, делание, занятие, труд, создание)[1, 50 4]; the word *labor* (труд) has the following synonyms: *deed, work* (дело, работа) [1, 603]; the word *craft* (ремесло) has the following synonyms: *deed, occupation* (дело, занятие) [1, 521] . In the dictionary created by K. Gorbachevich, the word *work* (работа) also has the following synonyms: *work, activity, harvest season* (труд, деятельность, страда) [5, 394] . In the dictionary created by Z. Alexandrova the words *labor* (труд) has the following

synonyms: *work, deed, occupation, activity* (работа, дело, занятие, деятельность) [2, 504], and the word *craft* (ремесло) has the following synonyms: *skill, work, specialty* (мастерство, работа, специальность) [2, 434]. In a brief dictionary of synonyms by N. Kliueva the word *work* (работа) has the following synonyms: *labor, employment, business, service* (занятие, дело, служба) [11, 83]. The discrepancy in the composition of the row is probably caused by the fact that this synonymous row is "living", it is changing constantly and quite intensively. Our task is to determine a stable core of the row and basing on it determine the hierarchy of representatives of the concept.

Comparison of the synonymic rows in eight different dictionaries made it possible to distinguish nouns that coincide in different dictionaries. They represent the following synonymic row to the word *deed* (дело): *activity, occupation, work, skill, labor, act, craft* (деятельность, занятие, работа, умение, труд, поступок, ремесло).

Checking the data of nouns for the ability to be part of paremias (with the help of the "Large dictionary of Russian proverbs" (Большой словарь русских пословиц)) showed that nouns *activity* (деятельность) (1), *occupation* (занятие) (1), *act* (поступок) (3), *skill* (умение) (8), according to the dictionary, are rarely used as components of paremias, and therefore cannot be included in the structure of the paremiological concept of *deed* (дело). But the nouns *deed, work, labor, craft* (дело, работа, труд, ремесло) form from 100 (*deed*) to 60 (*craft*) paremias: *Всех дел не переделаешь, всех речей не переслушаешь* (You can't do all things, you can't listen to all speeches); *Всех дел до самой смерти не переделать* (Even if you work till the day you die you can't do all things); *От работы кони дохнут* (Even horses die from work); *Большая работа требует большой заботы* (Great work requires great concern); *Где работа, там и густо, а в ленивом доме – пусто*; (Where people work there is prosperity, and where people are lazy there is destitution); *Где труд, там и счастье* (Labour goes hand in hand with happiness); *Двойной труд, двойная и плата* (Double labour, double salary); *За свой труд попал в хомут* (If you work too much, this can lead to negative consequences); *От трудов праведных не заработать палат каменных* (Ever busy, ever bare); *Ремесла за плечами хоть не носят, да с ним себе хлеба не просят* (If you know a craft, you will never be hungry); *Было ремесло, да вином залило* (You knew a craft once, but you forgot it due to drinking too much wine); *Было ремесло, да хмелем заросло* (You knew a craft once, but you forgot it due to drinking too much alcohol); *Его ремесло по воде пошло, по воде пошло – водой сплыло* (He knew a craft once, but now he forgot it).

Let us consider the common features of tokens *deed, work, labour, craft* (дело, работа, труд, ремесло) and the differences between them. Based on several explanatory dictionaries [20; 22; 4] a summary definition was derived for each of the considered nouns.

It should be noted that dictionary often define synonyms through each other, which, on the one hand, complicates their definition, on the other hand, unites them in one row and makes it possible to distinguish common senses. We found out the following definitions of words that interest us: *deed* (дело): "work, occupation, activity"; "the same thing as an act"; "activity as opposed to thoughts, words"; *work* (работа): "implementation of any activity"; "being in action; occupation, labor, activity; service, occupation as a source of income"; *labor* (труд): "human activities, to create material and cultural values"; "work requiring physical or mental energy"; "result of activity; work, creation"; *craft* (ремесло): "professional occupation - manufacturing products by hands, in artisanal way; profession, occupation".

The following senses will be relevant for the entire row: "activity; course of activity; activity as opposed to thoughts, words; human activity aimed at creating material and cultural values"; "work requiring physical or mental energy"; "result of activity; work, creation".

As a result of analysis of definitions given in explanatory dictionaries and dictionaries of synonyms the synonymic row was limited to the dominant meaning "human activity aimed at the creation of material and spiritual values", so it includes the following units: *deed, work, labour, craft* (дело, работа, труд, ремесло).

According to A. Evgenieva, the dominant should not only have the minimal set of semantic attributes, it is also important that the dominant is stylistically neutral: "A reference word most clearly expresses the concept which the words that are included in the synonymic row denote. Such word is in the vast majority of cases a word in its main nominative meaning, directly and clearly expressing a connection with an object, phenomenon, concept; in short, expressing in the modern literary language its most direct and precise name without additional (expressive, emotional, stylistic) elements" [21, 17]. Yu. Apresyan adds to this list such characteristics as the highest level of usage, the widest compatibility compared to the other members of the row, and extends neutrality to pragmatic, communication and prosodic plans [3, 219].

Developing the idea of a dominant of a synonymic row, researchers L. Litvinov, D. Tsarev, T. Karpov add new characteristics, pointing to it communicative activity and the fact that it is "a psycholinguistic reality" [13, 97]. However, they retain the main vector of characteristics, offering to identify the dominant on the basis of semantic analysis.

The authors point out that in some cases a synonymic row may have no dominant, since each of the synonyms will have additional semantic connotations [13, 97]. This thought had already been expressed by M. Palevskaya, who believed that "... in the synonymic row it is not easy, and sometimes impossible, to single out the word that most clearly conveys the meaning of all word". [16, 102].

We believe that in most synonymic rows the allocation of a dominant is possible. Firstly, we can consider the same composition of the members of the

synonymic row. This method was used by L. Litvinova, D. Tsarev, T. Karpova to identify the dominants of the synonymic row of the word *village*. Secondly, we can use the questionnaire method. This method means that respondents are asked to choose synonyms for a particular word, indicate the situations in which they will use this or that synonym, etc. Thirdly, Yu. Denisov proposes to use the "synonymic nest" method. This method means that a scientist selects one token that has a certain attribute that is integral for all synonyms, and the remaining tokens of a "nests", in addition to the above mentioned integral attribute, also have a differential ones. Thus, a word having only an integral attribute becomes a dominant [6, 169 - 174].

Since the tokens we consider are very broad in meaning, we will limit the range of units under consideration to a common seme "human activity aimed at creating material and spiritual values". Considering the definitions of the word *deed* (дело) in dictionaries we can conclude that the main meaning of this word is "work, labour, activity, activities".

Consideration of the definitions of the word *work* (работа) in explanatory dictionaries leads to the conclusion that the main meanings of this word are : "the implementation of some kind of activity"; "manufacturing activities for the creation, processing, etc."; "deed, occupation, duties of employment, employment contract as a source of income".

Analysis of the interpretation of the word *labor* (труд) convinces us that the main meanings of the word are "purposeful activity of a person requiring mental or physical work"; "work", "human activities aimed at creating material and cultural values".

Analysis of the interpretation of the word *craft* makes it clear that the main meaning of this word are: "work that requires special skills and is aimed at creation of something by hands, in artisanal way"; "profession, occupation".

We will try to determine the dominant of the considered synonymic row using the synonymic nest method:

The word *deed* (дело) has the seme "activity". For the remaining words of the series, the integral seme is "activity". In this case, the word *work* (работа) has the following differential semes: "creation, processing of something", "source of income"; the word *labour* (труд) - "purposefulness"; the word *craft* (ремесло) - "requires special skills", "performed manually".

We can conclude that in this synonymic row the dominant is the token *deed* (дело), since in accordance with the definitions of dictionaries it means any human activity and has no stylistic nuance in its basic meaning. The remaining tokens indicate specific activities due to the presence of differential semes, which narrow their meaning.

Analysis of the definitions given in etymological dictionaries [17 ; 23 ; 24] also confirms that the dominant in the synonymic row *deed*, *work*, *labour*, *craft* (дело, работа, труд, ремесло) is the word *deed* (дело), as it is of Russian origin, all-Slavic, and has the integrational seme "course of activities". The word *work* (работа), which in Russian is derived from the

word *slave* (раб), besides the already mentioned integrational seme has the differential seme "subordination to another person's will". Word *labour* (труд) means "a purposeful and creative human activity which requires physical or mental work" and has additional semes "heavy burden", "anxiety", "concern", "suffering". The word *craft* (ремесло), presumably, comes from the Latvian words *remesis* ("carpenter") [17, 197] and , in addition to the seme "activity", which is common for all members of the synonymic row, has semes "manufacturing products in a manual, artisanal way", "repair, restore".

Thus, the word *deed* (дело) has in its meaning the integral idea, semes which are common for all members of synonymic row - "activity", "focus on creation of material and spiritual values"; and as a dominant meets another basic requirement: the "core of a synonymic row consists of several semes which are equally significant for all members of the row" [25, 13]. Moreover, according to a rightful statement made by Yu. Apresyan, a dominant performs a pragmatic function, "it is used in situations in which other members of the synonymic row cannot be used" [3, 28]. In Russian you can say: У меня к тебе дело (I want you to do something), but you cannot say У меня к тебе работа/труд/ремесло (I have a work, labor, craft for you).

The second stage of the description of the material is online survey. Informants received questionnaire with five tasks: for each member of the synonymic row they were asked to name the words which have a similar meaning, to give a definition, to describe a situation in which they would use this word. Also the informants were asked to specify the dominant of the synonymic row.

A total of 35 informants were interviewed, 16 women and 19 men; 12 people had philological education, 23 - technical. As a result, the following nouns recorded in dictionaries were mentioned: for the word *deed* (дело)- *activity* (деятельность) (23 answers), *work* (работа) (7), *labour* (труд) (5); for the word *work* (работа) - *deed* (дело) (12), *labor* (труд) (12), *occupation* (занятие) (11); for the word *labor* — *activity* (деятельность) (16), *work* (работа) (14), *subject* (учебный предмет) (5); for the word *craft* - *work* (работа) (18), *craftsmanship* (мастерство) (13), *specialty* (специальность) (4). Informants have additionally named words which they believe to be semantically close to the word *deed* (дело), although these words are not mentioned in the dictionaries as the synonyms of the token *deed* (дело): for the word *deed* - *business* (бизнес) (12), *entrepreneurship* (предпринимательство) (4), *feat* (подвиг) (2), *dream* (мечта) (1), *escapade* (авантюра) (3), *mission* (миссия) (3), *hobby* (хобби) (5), *benefit* (польза) (3), *scam* (афера) (1), *responsibility* (ответственность) (2); for the word *work* (работа) — *business* (бизнес) (6), *hard labor* (кааторга) (5), *plowing* (пахота) (4), *paid employment* (занятость, за которую платят) (2), *sinecure* (синекура) (1), *freebie* (халява) (1), *duty* (дежурство) (1), *brainchild* (детуице) (1); for the word *labor*

(труд) - craft (ремесло)(3), craftsmanship (мастерство) (8), composition (сочинение) (2); book (книга) (1); painting (картина) (1), perseverance (упорство)(2), diligence (старание) (3), effort (усилие) (5), research (исследование) (2); for the word craft (ремесло) – calling (призвание) (5), profession (профессия) (4), interest (интерес)(2), hobby (хобби) (3), business (бизнес) (3), art (искусство) (2), benefit (польза)(2), inspiration (вдохновение) (2).

In the synonymic row offered the informants singled out the following words as the main word in the row: deed (12); work (8); labor (7). Other respondents were unable to name the main word.

The results of the experiment allow us to distinguish a token deed (дело) as the dominant of the synonymic row deed, work, labor, craft (дело, работа, труд, ремесло). The words deed (дело) and craft (ремесло) in the minds of recipients are closer in meaning than work (работа) and labor (труд). These words have senses that unite them: "business", "hobby", and "benefit". In the minds of native speakers the main members of the synonymic row are preserved as the closest in meaning (deed, work, labor, craft) (дело, работа, труд, ремесло). This conclusions are confirmed by analysis of usage context.

As for the Chinese, Russian word "дело" (deed) can be matched with the Chinese words 事(shi), 事情(Shiqing), the word "работа" (work) can be matched with the Chinese words 工(gong), 作(zuo), 工作(gongzuo), the word "труд" (labour) can be matched with the Chinese word 劳动(Laodong), the word "ремесло" (craft) can be matched with the Chinese word 手艺(shouyi). This is the main result of the work done: we found equivalent words in the Russian and Chinese languages on a lexical level.

It is important to note that the semantics of Chinese hieroglyphs highly depends on the context: depending on the situation the meaning of the word may narrow as well as expand. If we change one of the surrounding lexical conditions a meaning of a hieroglyph changes as well. Without context, the meanings of Chinese words are rather abstract and fuzzy, and when they are used in a certain linguistic situation their semantic flexibility is realized through their ability to different specifications. Therefore, according to researchers, an unambiguous choice of a dominant in the Chinese language is sometimes impossible [10, 118].

According to the data given in the dictionaries of synonyms ("Xinhua" and the dictionary of modern Chinese language), the words 事(shi - "deed"), 事情(shiqing - "deed; fact"), 工作(gongzuo - "work"), 劳动(laodong - "labour") are synonyms, and word 手艺(Shouyi - "craft ") does not belong to this synonymic row, but it is part of the lexical and semantic field "human activity", so it seems appropriate to analyze this word as well [26].

Considering the definitions of the words 事(shi - "deed"), 事情(Shiqing - "deed; fact") given in "Xinhua" and in the dictionary of modern Chinese language we came to the conclusion that this word has

two main meanings: 1) "all phenomena, events and activities in nature and society"; 2) "work, occupation, profession" [26].

Considering the definitions of the word 工作(gongzuo - "work") given in "Xinhua" and in the dictionary of modern Chinese language we came to the conclusion that this word has the main meaning "human activity in the workplace on behalf of the authorities" [26].

Considering the definitions of the word 劳动(laodong - "labour") given in "Xinhua" and in the dictionary of modern Chinese language we came to the conclusion that this word has the main meaning "human activity aimed at creating material and spiritual wealth" [26].

Considering the definition of the word 手艺(Shouyi - "craft") given in the dictionary of modern Chinese language we came to the conclusion that this word has the main meaning "handmade", "handiwork" [26].

Thus, the structure of the concept deed (дело) in the Russian language should include microconcepts work (работа), labour (труд), craft (ремесло). In the Chinese language the similar concept would include microconcepts 工作(gongzuo - "work"), 劳动(Laodong - "labour"), 手艺(shouyi - "craft") [26].

In the Russian language the marker of the concept is the dominant of the semantic row deed, work, labor, craft (дело, работа, труд, ремесло) — the word deed (дело), and in the Chinese language - 事(shi - "deed"), 事情(shiqing - "deed; fact") [26].

References

1. Abramov N.A. Slovar russkih sinonimov i shodnyih po smyslu vyrazheniy. Okolo 5000 sinonimicheskikh ryadov. M. : Rus. slovari, 2007. 665 s.
2. Aleksandrova Z.E. Slovar sinonimov russkogo yazyika : prakticheskiy spravochnik: Ok. 11000 sinonim. ryadov. M.: Rus. yaz. – Media, 2003. 568 s.
3. Apresyan Yu.D. Novyy ob'yasnitelnyy slovar sinonimov russkogo yazyika. Moskva; Vena: Yazyiki slavyanskoy kulturyi: Venskiy slavisticheskyy almanah, 2004. 1488 s.
4. Bolshoy tolkovyy slovar russkogo yazyika / Pod red. S.A. Kuznetsova. SPb. : NORINT, 1998. 1536 s. [BTS]
5. Gorbachevich K.S. Slovar sinonimov russkogo yazyika. M.: Eksmo, 2012. 608 s.
6. Denisov Yu.N. O nekotorykh podhodakh k probleme vydeleniya dominanty sinonimicheskogo ryada // Vestnik TGU. Tambov, 2013. Vyip. 2 (118). S. 169–174.
7. Dobrinina A.A. Sinonimicheskyy ryad s dominantoy kuuchyinchyi 'razgovorchivyy' v sovremennom altayskom yazyike // Yazyiki i literatury narodov Gornogo Altaya: Mezhdunarodnyy ezhegodnik / Otv. red. A.E. Chumakaev. Gorno-Altaysk: Red.-izd. otdel Gorno-Altayskogo gosuniversiteta, 2006. S. 135–139.
8. Karasik V.I. Yazyikovoy krug: lichnost, kontseptyi, diskurs. Volgograd: Peremena, 2002. 477 s.

9. Karpova K.I. Semanticheskie vzaimootnosheniya sinonimov odnogo ryada: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. Riga, 1969. 32 s.
10. Kasperovich A.S., Zhuravleva Ya.A. Printsip formirovaniya dominanty v sinonimicheskom ryadu sovremennogo kitayskogo yazyika. Ufa: Agentstvo mezhdunarodnykh issledovaniy, 2017. T. 3. # 4. S. 117–120.
11. Klyueva V.N. Kratkiy slovar sinonimov russkogo yazyika. 2 e izd., ispr. i dop. M.: Uchpedgiz, 1961. 344 s.
12. Korbut A.Yu., Li Huytzyi. Sopostavitelnyy analiz reprezentantov kontsepta «DENbGI» v kitayskom i russkom yazyikah // Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologiya. Iskusstvovedenie. Vyip. 95. 2015. #10 (365). S. 113–119.
13. Litvinova L.A., Tsarev D.N., Karpova T.Yu. Problema vyideleniya dominanty v sinonimicheskom ryadu (na materiale sinonimicheskogo ryada slova "VILLAGE" v angliyskom yazyike). Voronezh: Voronezhskiy gosudarstvennyy lesotekhnicheskii universitet im. G.F. Morozova. # 1 (1). 2015. S. 96–100.
14. Ma Tsin. Analiz reprezentantov kontsepta mudrost v russkom yazyike // Problemy istorii, filologii, kulturyi. 2014. # 2 (44). S. 291–294.
15. Makshantseva N.V. Vnutrennyaya forma slova-representanta kontsepta kak translyator kulturnogo smysla // Uspehi sovremennoy nauki i obrazovaniya. Filologicheskie nauki. T. 3. # 1. 2017. S. 7–10.
16. Palevskaya M.F. Sinonimy v russkom yazyike. M.: Prosveschenie, 1964. 128 s.
17. Preobrazhenskiy A.G. Etimologicheskii slovar russkogo yazyika: P-Ya. M.: Izd.LKI, 2014. – 568s.
18. Saygin V.V. «Greshok» i «pogreshnost» kak slovoobrazovatelnye reprezentanty kontsepta «greh» v aspekte problemy desakralizatsii kontsepta // Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo, 2015. # 2 (2). S. 532–535.
19. Sirotinina V.A. Leksicheskaya sinonimika v russkom yazyike. Lvov: Izd-vo Lvovskogo un-ta, 1960. 50 s.
20. Slovar russkogo yazyika: V 4 t. T.4. (S-Ya) / Pod red. A. P. Evgenevoy. M.: Rus. yaz., 1984. 844 s. [MAS]
21. Slovar sinonimov russkogo yazyika: V 2-h t. / Pod red. A.P. Evgenevoy. L.: Nauka, 1970.
22. Slovar sovremennogo russkogo literaturnogo yazyika: V 17 t. T. 13 / Pod red. A. P. Evgenevoy. M., L.: Izd-vo AN SSSR, 1962. 960 s. [BAS]
23. Fasmer M. Etimologicheskii slovar russkogo yazyika : v 4 t. – SPb.: Azbuka : Terra, 1996.
24. Chernykh P.Ya. Istoriko-etimologicheskii slovar sovremennogo russkogo yazyika: V 2 t. M.: Rus. yaz., 1993.
25. Chernyak V.D. Problema sinonimii i leksiko-grammaticheskaya klassifikatsiya slov. L.: LGPI, 1989. 79 s.

#11(63), 2020 część 8
Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)
Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

#11(63), 2020 part 8
East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)
The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska»

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

Reprezentacja czasopisma naukowego w krajach afrykańskich.

Republika Angoli.

ADAMSMAT_SU_LDA,

Sede: Rio Longa_ prédio Z11 Quarteirão Z,
N*23, Município: BELAS, província: LUANDA

E_mail: Adamsmat@mail.ru

Contribuinte n* 5417331007

Tel:+244-929527658

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland»

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw,
Poland

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com>

Representation of a scientific journal in African countries:

Republic of Angola

ADAMSMAT_SU_LDA,

Sede: Rio Longa_ prédio Z11 Quarteirão Z,
N*23, Município: BELAS, província: LUANDA

E_mail: Adamsmat@mail.ru

Contribuinte n* 5417331007

Tel:+244-929527658